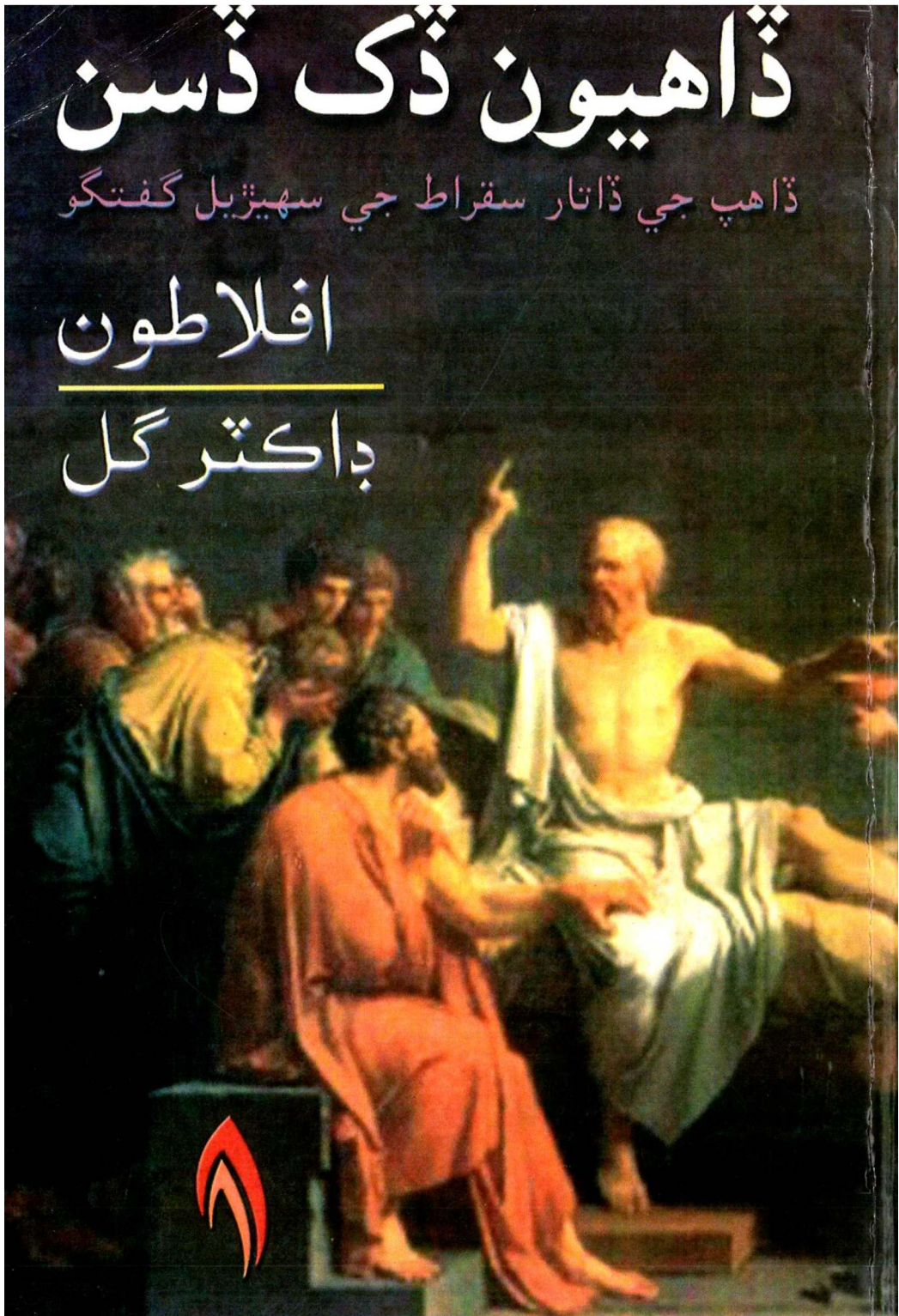

ڏاهيون ڏک ڏسن

ڏاهپ جي ڏاتار سقراط جي سهيڙيل گفتگو

افلاطون

ڊاڪٽر گل

ڏاهيون ڌڪ ڏسن

افلاطون

ڊاڪٽر گل

روشنی پبلیکیشن
کنڊيارو
2003ع

ڪتاب جو نالو: ڏاهيون ڏک ڏسن
ليکڪ: افلاطون
سنڌيڪار: ڊاڪٽر گل
ٽيون چاپو: © روشني 2003ع
ڪمپوزنگ: حبيب قادر قريشي
روشني ڪمپوزرس،
گاڏي کاتو، حيدرآباد
ڇپيندڙ: فائين ڪميونيڪيشن،
گاڏي کاتو، حيدرآباد
ڇپرائيندڙ: روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو، سنڌ
قيمت: 100.00 روپيا

DAHYOON DUKH DISAN
(Philosophy/ Literature/ Translation)

Translation by: Dr. Gul

Composed by: Habib Qadir Qureshi

Roshini Composers, Gari Khata, Hyderabad

Printed by: Fine Communication,

Gari Khata Hyderabad, Sindh

Published by: Roshni Publication, Kandiaro

Third Edition © 2003

اسٽاڪسٽ

شاهه لطيف ڪتاب گهر، گاڏي کاتو، حيدرآباد
سنڌ بڪ ڪلب - لائين پار، نوابشاهه
ڪاٺياواڙ اسٽور، اردو بازار - ڪراچي
رابيل ڪتاب گهر - لاڙڪاڻو
رهبر بڪ اڪيڊمي، رابع سينٽر - لاڙڪاڻو
ڪتاب سپر مارڪيٽ، الرحيم هوٽل - لاڙڪاڻو
ڪتاب مرڪز، فيريئر روڊ - سکر
يونائيٽيڊ بڪ لينڊ، مهران مرڪز - سکر
عزير ڪتاب گهر، افغان سينٽر - سکر
نیشنل بڪ اسٽال، پنج گلو چؤڪ - خيرپور ميرپورميرس
شاهه لطيف ڪتاب گهر، مين روڊ - راڻي پور

ارپنا

سنقراط جيان، سچ ۽ سونهن جي ساڀيان لاءِ، سر ڏيندڙ شهيد نذير عباسيءَ

جي نالي!

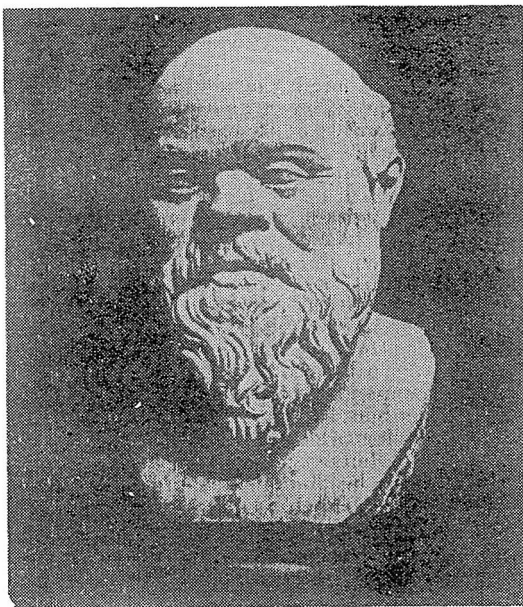
* جنهن پنهنجي نالي کان سواءِ ڪجهه به نه پٽايو.

* جنهن تي فوجي وحشين، بي انتها تشدد ڪري، کيس نائين ڏهاڙي شهيد ڪري ڇڏيو.

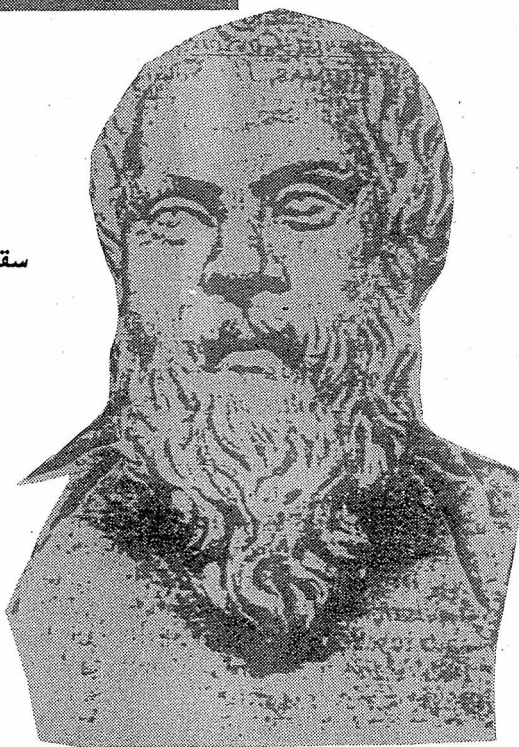
* جنهن جو لاش دفنائڻ لاءِ وارثن حوالي نه ڪيو ويو.

افلاطون: سقراط جي ڊائيلاگن جو سهيڙيندڙ سندس پيارو شاگرد (مجسمو)

سقراط اسان جي سامهون

ٻئي ڇاپي لاءِ ٻه اکر

سچ پچ ته مونکي اها پڪ هئي ته ”ڏاهيون ڏک ڏسن“ ڪتاب، پبلشر مجتبر علي نواز گهانگهرو کي مور به موٽائي ڪونه ڏيندو، ڇو ته ڇپجڻ جي حوالي سان منهنجو نالو نئون هيو ۽ ٻيو ته فلسفي جي موضوع تي ڪتاب، سوبه فلسفي جي ابن، سقراط ۽ افلاطون جو - ۽ خود يونان جي فلسفي بابت اهو سنڌي ۽ ڇپجندڙ پهريون ڪتاب هيو. پر پڙهندڙن، موت ان جي بلڪل ابتڙ ڏني، ۽ ڪتاب جون سموريون ڪاپيون ساڳئي سال ۾ ختم ٿي ويون، ان مان ظاهر ٿئي ٿو ته اسان جو سنڌي پڙهندڙ ۽ لکندڙ هينئر شعوري طور تمام گهڻو اڳتي وڌي چڪو آهي. هن کي ڪنهن وڏي ادبي نالي جي ضرورت آهي ۽ نه ئي نيري بازي واري ادب جي. هو سنجيده موضوع پڙهڻ لڳو آهي.

پڙهندڙن جي انهيءَ موت مونکي اتساهه ڏنو، ۽ مان افلاطون جي 'REPUBLIC' جو اڌ ڪتاب ترجمو ڪري ويس ته ايتري ۾ سنڌالاجي پاران ان جو ترجمو ”رعيتي راڄ“ جي سري سان ڇپجي مارڪيٽ ۾ اچي ويو - ان کان پوءِ مان افلاطون جا ٻه ٻيا مکالا ترجمو ڪيا، جيڪي به روشني پبليڪيشن پاران ’دوستي‘ جي نالي سان ڪتابي صورت ۾ ڇپيا. ان ڪتاب جون به باقي ڪي ڪاپيون، ڪن ڪتاب گهرن وٽ بچيون هونديون.

هينئر سقراط جو، زهر پيئڻ واري ڏهاڙي پنهنجي دوستن سان ڪيل ڪچهري، ’آخري ملاقات‘ جي نالي سان ڇپائيءَ لاءِ تيار آهي، جيڪو افلاطون جي مکالي 'PHEDO' جو ترجمو آهي. ان کانسواءِ ’سڌارت‘ جو اصلي انگريزي ايڊيشن تان، مڪمل ترجمو پڻ روشني پبليڪيشن وٽ ڇپائيءَ هيٺ آهي.

’ڏاهيون ڏک ڏسن‘ جي ٻئي ايڊيشن لاءِ هن پيري مان پاڻ ان جي مسودي کي پڙهيو ۽ پهرين ايڊيشن ۾ رهجي ويل ڪيترن ئي لفظن ۽ ستن جو اظافو ڪري متن کي مڪمل ڪيو ۽ گهڻن هنڌن تان غير ضروري ۽ پٽا پٽا لفظ ڪٽيا اٿم، گڏوگڏ پهرين ايڊيشن جي پروف جي به ڪيترين ئي غلطي جي تصحيح ڪئي اٿم. اميد ته هي نئون ايڊيشن، جيڪو هينئر ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ڪيل ۽ نئين ٽائٽل سان ڇپيل آهي، مهربان پڙهندڙن کي وڌيڪ مزو ڏيندو ۽ سهنجو لڳندو.

ڊاڪٽر گل

ميڊيڪل آفيسر

سينٽرل جيل حيدرآباد

16 جولاءِ 1994 ع

گھڙيءَ پل جو ساٿ...

● مون انگريزي جي ڇهن مختلف ڪتابن کي آڏو رکي، هي ترجمو ڪيو آهي ۽ ان کي وري وري اٺلائي پٽلائي، پنهنجي سمجھ آھر تصحيح ڪئي اٿم، پر پوءِ به عين ممڪن آهي ته ترجمي ۾ ڪافي ڪوتاهيون رهجي ويون هجن. جن کي اوهان پڙهندڙ ئي صحيح ڪري سگهنو ٿا، گذرڻ لاءِ اهي خاميون جيڪي اوهان جي نظر کان گسي وڃن، پر حقيقت ۾ هجن سهي، مان انهن نشانبر ٿيل/ نه ٿيل غلطي جو اڃ به ۽ هميشه لاءِ ذميوار آهيان ۽ رهندس. ۽ مون سان ترجمي ۾ جنهن هڪ اکر جي مدد به ڪئي، مان ان جو به ٿورو مڃڻ ضروري ٿو سمجھان.

وڏي ۾ وڏو ٿورو مون تي خود سقراط جو، جيڪو ترجمي دوران مون سان ڪلندو ڳالهائيندو پئي هليو.

مان ڪهڙن لفظن سان ٿورو مڃان، سائين سويي گيانچندائيءَ جو، جنهن پنهنجي بيحد مصروف وقت منجهان ڪجهه گهڙيون ڪڍي، هي ترجمو پڙهيو به، ڪجهه لفظن جي تصحيح به ڪئي ۽ مهاڳ به چونڊو ويو ۽ مان لکندو ويس. ڪامريڊ رڳو ڪامريڊ يا رڳو اديب نه آهي، پر حقيقت هيءَ آهي ته هو هڪ تاريخ آهي، انسائيڪلوپيڊيا آهي، جنهن ۾ سياست ۽ سائنس، ادب ۽ فن، ڏاهپ ۽ سهڻپ، مذهب ۽ ثقافت، انسانيت ۽ ماڻهپي جا مڙئي موضوع موجود آهن.

گهڻو ٿورا ٿو مان پنهنجي وڏي ڀاءُ منظور بلوچ جو جنهن مون کي هن ترجمي ڪرڻ جو ڏس به ڏنو، گس به ڏنو ۽ جڏهن مان ترجمي دوران اڪثر ڪڪڙي، ان کي اتي ئي ڇڏي ڏيڻ جو سوچيندو هيس ته هو مون کي هينئن چئي همت ٻڌائيندو هو ته: ”اهو نه وسار ته تون دنيا جي ادب جو هڪ ڪلاسڪ ترجمو ڪري رهيو آهين“.

منهنجو هڪ مهربان محترم ”استاد“ ڪليم الله لاشاري صاحب آهي، جيڪو اڳي اسسٽنٽ ڪمشنر ۽ هينئر سياحت ۽ ثقافت کاتو، حڪومت سنڌ

۾ ڊپٽي سيڪريٽري آهي. سندس مهربانيون به هن ترجمي ۾ شامل رهيون آهن. پنهنجن صلاحتن سان سٺن لفظن جو انتخاب ڪري، ترجمي کي سهڻو بڻائڻ ۾، ’ڪن‘ ماڻهن جي مدد هڪ ’مسڪين‘ ماڻهو، انتخاب شاهه به ڪئي. ترجمي جي ٽي سلسلي ۾ منهنجي اعانت، عنايت مگسني به ڪئي، ته ڊاڪٽر مظفر ڪوهارو ۽ غفار عباسي به. مان ’ميگهه ملهار ادبي سنگت‘ لاڙڪاڻو جو به ٿورائتو آهيان، جتان مون کي ججهو حوصلو ۽ ڪوڙ صلاحون مليون.

گهڙيءَ پل جو سات، ڪنهن جو او سائين !
 انسان موت تائين، وساريندا. ناهيون.

- سنڌيڪار

مهاڳ

سقراط جو موت 399 ق-م ۾ ۾ وهڻ جو پيالو پيئڻ بعد ٿيو. وهڻ جي پيالي پيئڻ جي سزا اٿينس (يونان) جي 501 ڄڻ جي جرگي طرفان اڪثريتي فيصلي سان ڏني وئي هئي. مٿس الزام هيو ته هو نوجوانن ۾ بغاوت ۽ رياست طرفان مڃيل ديوتائن کان انڪار لاءِ اڪسائي رهيو هو.

سقراط انهن پنهنجي تهمتن کان انڪار نه ڪيو ۽ ساڳئي وقت انهن تهمتن کي تسليم به ڪيو، پر هن پنهنجي بچاءُ ۾ وڏي عالمانه انداز ۾ جيڪي چيو تنهن جو سار (حامل مطلب) اهوئي ٿئي ٿو ته جيڪي ڪجهه هن ڪيو سو ڪو ڏوھ نه آهي. سقراط جي پنهنجي ويچارن جي بچاءُ ۾ ڪيل هي آخرين تقرير ادب، فلاسافي، منطق، فصاحت ۽ بلاغت جو هڪ شاهڪار آهي جنهن جي اهميت اڄ به قائم آهي ۽ رهندي. اڄ به ڏاهي کي پنهنجي دل جو خون ڏيڻو پوي ٿو. اڄ به ڏاهي کي ڪم ظرف ۽ جاهل ماڻهن طرفان موت جي سزا ملي ٿي. اڄ به ڏاهي کي گهڙي گهڙي، ڏينهن ڏينهن، سال سال، عذاب ۽ پيڙا پوڳي پوي ٿي، نه صرف پنهنجي لاءِ، پنهنجن لاءِ، پر پورين قومن ۽ انسان ذات لاءِ.

سقراط جو ڪجهه ڪيو ۽ چيو ان سان اڄ جي عالم ۽ ڏاهي کي جزوي يا مڪمل اختلاف ٿي سگهي ٿو. پر ان کان انڪار ڪونهي ته سقراط پنهنجي ويچارن کي جنهن سنجيده ۽ سرل نموني ۾ پيش ڪيو ۽ ڏاهي جو اهو حق هميشه هميشه لاءِ چڪيو آهي ته هو جنهن ڳالهه ۾ ايمانداري سان وشواس يا اعتقاد رکي ٿو. اها ڳالهه چوڻ جو، ان کي کلي طرح هراسان آڏو پيش ڪرڻ جو، هن کي نه صرف حق آهي پر هن جو فرض پڻ آهي.

تقريباً چوويهه سؤ سال ٿي رهيا ۽ گذري چڪا آهن پر سقراط جي يونان جي چڱن مڙسن آڏو هيءَ ڏانهن، هيءَ تقرير، هيءَ شڪايت ۽ پنهنجي ويچارن کي بنا ڪنهن روڪ ٽوڪ پيش ڪرڻ لاءِ وڪالت اڄ جي دؤر ۾ به هڪ پڙاڏو آهي، جنهن جو جواب هن ڌرتيءَ تي اڄ به ڪيترن حڪومتن ۽ سلطنتن کي ڏيڻو پوندو. اڄ به انسان مجبور آهي، بي زبان رهڻ تي مجبور ڪيو

وڃي ٿو. پنهنجي ڏک ۽ پيڙا کي ظاهر ڪرڻ جي سزا ملي جي فتويٰ ۽ مرتد جي سزا طور هن جي ڪنڌ تي ڪاٽيءَ ۽ تلوار مٿل لٽڪي رهي آهي. اڄ به سچ ڳالهائڻ جي سزا جيل، ڪوڙا ڪيس، موت، قاسي يا ڪنهن اونداهي گهٽ ۾ چڙو يا گولي جي صورت ۾ ملي ٿي.

سقراط پنهنجي بچاءَ ۾ ڀڄي سگهيو پئي، معافي وٺي سگهيو پئي يا جلاوطني قبول ڪري يونان جي ٻي ڪنهن رياست ۾ وڃي سگهيو پئي. پر هن انهن سڀني بچاءَ جي صورتن کي رد ڪيو. سزا کان بچڻ کان انڪار ڪيو. سقراط ائين ڪندي پاڻ ۽ پنهنجي ويچارن کي امر ڪري ڇڏيو پر 501 مفتن منجهان انهن جو نالو تاريخ جي ورقن ۾ قائم ڪونه رهيو جن سقراط کي وهڻ جو پيالو پيئڻ جي سزا ڏني.

سچ سڌائين جيئندو ۽ ڪوڙ نيٺ فنا ٿيندو ۽ ان کان وڏو سچ تڏهن ۽ اڄ اهوئي آهي ته هر انسان کي پنهنجي راءِ آزاديءَ سان پيش ڪرڻ جو حق آهي، نه صرف حق آهي پر فرض آهي ته سچ جو پرچار ۽ تبليغ ڪري. اهي جيڪي سچ کان ڊڳا ٿي انهن جو نالو ۽ نشان به باقي ڪونهي ۽ جن سچ جي تبليغ ڪئي، سي اڄ به دنيا جي چوٽيءَ جي ڏاهن ۾ شمار ٿين ٿا.

يورپ ۽ ايشيا جو ڪو مذهب، ڪو فلسفو، ڪو نظريو ڪونهي جنهن سقراط جي ويچارن مان فائدو نه ورتو هجي. ڪنهن زماني ۾ منطق ۽ فلسفو جن کي اسلام جي اوائلي عالمن غزالي ۽ ٻين يونان جي فلسفي کان مستعار (اڏارو) ورتو هو سي هر ديني مدرسي ۾ لازمي مضمون طور پڙهيا ويندا هئا ۽ شايد اڄ به پڙهيا ويندا آهن.

سقراط پنهنجي گهر ٻار، خاندان جي سک چين کان بي نياز رستي ويندي هر نوجوان کي پڪڙي سائنس، علم، فلسفي، ادب، تاريخ، سياست، سچ ۽ ڪوڙ جي نظرين تي بحث ڪندو هو. هن جي ارد گرد پڙهيل اميرزادن جو گهيرو رهندو هو. ڪي کيس پنهنجي بيٺڪ تي دعوت ڏئي سڏائيندا هئا ۽ ڪي وچ بازار ۾ بيٺي سائنس مناظرو ڪندا هئا. بهرحال هو سڄو ڏينهن ۽ سمورو وقت انهيءَ ظلل کي سڏ ڏيندو وٽندو هو، جنهن لاءِ دنيا ۾ جي ڏاهن سٺو آهي ۽ اڄ به سهن پيا، رات جو دير دير سان جڏهن هو گهر موٽندو هو ته اڪثر سندس گهر واري ٽڪجي چور ٿي سمهي چڪي هوندي هئي ۽ وقت تي

در لاهن کان انڪار ڪندي هئي. سقراط پنهنجي زال جون جهڻڪون ۽ ڏهون سهي، صبح جو وري پنهنجي ڪار سان نڪري ويندو هو ۽ ساڳيا لاتون ساڳيا چڱهه. اهوئي سقراط، اهي فلسفي جا شاگرد، اهي علم جي وٽ پرائڻ وارا اميرزادا هن جي اردگرد گڏ ٿي ويندا هئا ۽ انهن شاگردن ۾ افلاطون، ارستوڊيمز، ڪريٽو ۽ فيڊو شامل هوندا هئا.

اسان لاءِ سقراط اڄ به هڪ زنده حقيقت آهي. شاهه عنايت، شاهه لطيف، سچل سرمست ۽ اڄوڪي دؤر ۾ اسان جا شاعر، اديب ۽ سوچيندڙ اهوئي چئي رهيا آهن جنهن لاءِ سقراط زنده رهيو، ڪم ڪيائين ۽ مئو. اسان جا ڏاها پنهنجو ڪيس ايتري خوبصورتيءَ ۽ لاغرضي سان پيش ڪندا رهيا آهن جنهن سان سقراط، منصور ۽ سرمڇ پنهنجو ڪيس پيش ڪيو. سقراط، منصور ۽ سرمڇ، شاهه عنايت، شاهه لطيف، سچل ۽ سامي اسان جي وجود جو حصو آهن ۽ اسان جا ڏاها انهن جي تسلسل کي برقرار رکندا اچن. ممڪن آهي ته اڄوڪي هل ڦهل جي دؤر ۾ ڪو انهن کي ٻڌي نه ٻڌي، پر انهن نظريات جي اهميت ۽ حقيقت کان انڪار ٿي نه ٿو سگهي. سچي لاءِ اڄ به وه جو پيالو آهي، سڌ کي سڌ کي جيئن آهي ۽ عذاب سهي مرڻ آهي. پر ان ۾ شڪ ڪونهي ته فتح نيٺ سچ جي ٿيندي. باطل کي هر قدم، هر جڳهه تي ڀڃڪست ملي رهي آهي ۽ انسان ان ڏاهپ جي دؤر ۾ داخل ٿي چڪو آهي، جتي دؤر افق تي، اندڪار مان روشنيءَ جا ڪرڻا ڦٽي رهيا آهن ۽ انسان پنهنجي بيبڻ ۽ بانڊڙا پاڻ واري دؤر مان نڪري پنهنجي ٻن پيرن تي بيهي اڏي ڳاٺ اهو اعلان ڪري رهيو آهي ته اندڪار ۽ اونداهي قوتون ناس ٿي رهيون آهن. سچ اڀري رهيو آهي ۽ نيٺ فتح سقراط ۽ انسانيت جي ٿيندي.

سقراط جنهن بي فڪر نموني ۾ سزا کي قبول ڪيو، ان مان هن جي جمهوريت لاءِ عزت جو واضح ثبوت پڻ ملي ٿو. جيتوڻيڪ هن جي وضاحت مان صاف ظاهر آهي ته هو پنهنجي سر پئڇڻ سان اختلاف ڪري ٿو ته به انهن جي راءِ جو احترام ڪندي، انهن طرفان ڏنل سزا کي قبول ڪري ٿو. ظاهر آهي ته ان دؤر جي يونانين ۾ جمهوريت يعني راءِ جو حق صرف شرفاءُ کي هيو ۽ غلامن کي راءِ جو حق نه هيو، پر ان مان جوري سسٽم جا اهڃاڻ ملن ٿا. ته ان وقت جا ڏاها پنهنجي برابر شهرين جي راءِ جي ڪيتري عزت.

ڪندا هئا. اختلاف ڪندي به اڪثريت جي راءِ کي تسليم ڪيو ويندو هو. اسان جا ڪيترا معاشرا اڄ به ان بنيادي حق کي تسليم نه ٿا ڪن ته اقليت يا ٿورائي وارن جي راءِ اهم ضرور آهي پر اڪثريت يا گهڻائي وارن کي مجبور نه ٿو ڪري سگهجي ته هو پنهنجي راءِ کي ريتي، ٿورائي وارن جي فيصلن کي مڃين. ٿورائي وارن ته ٺهيو پر هڪ عالم جي راءِ جو احترام ڪرڻ اسان کي يونانين سيکاريو.

جيڪو ڪم سقراط جتي ڇڏيو، ان کي افلاطون ۽ ارسطو اڳتي وڌايو. پر اها حقيقت نه وسارڻ گهرجي ته افلاطون ۽ ارسطو ٻئي حاڪمن آڏو مقبول ٿي چڪا هئا ۽ هنن جو درجو اسٽيٽ فلاسافوس وارو هيو. سقراط ان لحاظ کان هڪ يگانو شخص هيو جنهن پنهنجي دؤر ۾ تاغوتي قوتن کي للڪاريو قبوليت ۾ هڪار نه ڪيائين ۽ وه جو پيالو پي هميشه هميشه امر شهيدن جي قطار ۾ مٿانهن جاءِ ماڻي ويو.

سچ وڏو ڏوهاري آهي،
روزِ اول کان پڪڙيو ويو آ،
زنجرين ۾ جڪڙيو ويو آ،
ڳولي ڳولي ماريو ويو آ،
ڪڏهن زهر پيئاريو ويو آ،
ڪڏهن ڦاهي چاڙهيو ويو آ.

هي ترجمو ايڏو ته سنو، سهڻو ۽ خوبصورت سنڌي ۾ هڪ نوجوان شاگرد ڊاڪٽر طرفان ڪيو ويو آهي، جنهن لاءِ سندس ساراه ۾ ٻه اکر چوڻ کان رهي نه ٿو سگهجي. هڪ مشڪل فلسفيانو منطق ۽ سياست تي عالماڻو وعض يا تڪرار جنهن سولي سلوڻي ۽ آسان سنڌيءَ ۾ گل ترجمو ڪيو آهي تنهن لاءِ هن ڪيرون لهڻيون.

1- سيپٽمبر 1989ع

لاڙڪاڻو

سهيو گيانچنداڻي

سقراط، سچ، ڪوڙ ۽ مان

سقراط - 'فلسفي کي آسمان تان لاهي زمين تي آڻيندڙ'؛ 'اٿينس جو عقل ۽ دليل سان پيار جو مثال'؛ 'ڏاهپ ۽ فلسفي جو سچي عمر لاءِ ٻڌو عاشق' - سقراط - 470 ق-م ۾ اٿينس، يونان ۾ ڄائو. سندس پيءُ جو نالو سوفرونسڪس هيو، جيڪو سنگتراش هيو. سندس ماءُ جو نالو فيبرتي هيو، جيڪا دائيو ڪندي هئي. کيس هڪ مائيلو پاءُ به هيو، جنهن جو نالو پيٿروڪلس هيو. هن جي شادي لڳ ڀڳ 50 ورهين جي عمر ۾ ٿي. سندس زال جو نالو زينٿي هيو. کيس ٽي پٽ ڄاوا، جن جا نالا ليمپروڪلس، سوفرونسڪس ۽ مينڪسينس هئا. جن مان ننڍو پٽ سندس موت وقت اڃا بالڪ هيو. ارسطو مطابق سندس ٽڻي پٽ بيبڪار/ تچ ثابت ٿيا.

شروعات ۾ هن (سقراط) به پنهنجي پيءُ وارو پيشو اختيار ڪيو. چيو وڃي ٿو ته اٿينس شهر منجهه، نمائش ۾ سقراط جا تراشيل مجسما به ڏيکاريا ويندا هئا. نوجواني واري عمر ۾ هن سائنس جي اڀياس ڏانهن به ڇاهه ڏيکاريو. ڌرتي جي سڌي فرش ۽ گول هجڻ وارن مختلف مفروضن/ علمن کي ڇاڇيو هئائين. هو زينو فون جي حسابي ڳجهارتن کان به واقف هيو. سندس به مشهور شاگرد افلاطون ۽ زينوفون ان ڳالهه تي متفق آهن ته هو جاميٽري ۽ ستارن جي علم جو چڱو خاصو ماهر هيو. پر تن ڏينهن ۾، فطري طور، گهٽ سماجي ۽ سائنسي ترقي ڪري کيس سائنس رڳو مونجهارن ۽ ڳجهن جو ڳنڍو نظر آئي. هن سوچيو ته ان کان وڌيڪ اتر جاکوڙ ۽ ڪاوش ڪا بهي آهي جيڪا ڪرڻ گهرجي؛ انسان، ان جي شعور، گڻن ۽ زندگي بابت ڄاڻ علم، ۽ سقراط باقي عمر بس انهيءَ ڪرت سان لڳو رهيو. هو هڪ دفعو ڪائونسلر/ سينيٽر به رهيو. اٿينس جي فوج ۾ سپاهي طور مهمن ۾ حصو ورتائين. اٽڪل 70 سالن جي عمر ۾ مٿانئس هيٺن الزامن هيٺ مقدمو هليو.

- 1- هو نوجوانن جي ذهن کي بگاڙي ٿو.
- 2- هو انهن ديوتائن کي نه ٿو مڃي، جن کي رياست مڃي ٿي، پر ٻين نون ديوتائن کي مڃي ٿو.

399 ق-م ۾ 'لادينيٽ' جي ڏوھ ۾ مٿس اھو مقدمو بس ھڪڙو ڏينھن ھليو، ۽ کيس ڏوھي قرار ڏئي، موت جي سزا ٻڌائي ويئي. سزا طور، زھر جو پيالو، کيس پنھنجن ھٿن سان پيئڻو پيو.

سقراط، پاڻ ڪجهه به نه لکيو. سندس سمورا ويچار هن جي هڪ پياري شاگرد افلاطون لکيا. اصل ۾ استاد ۽ شاگرد وارو اهو رشتو جيئن اڄ آهي، اهڙو معاملو سقراط سان نه هيو. هن ڪڏهن به سافسٽن وانگي، خانگي طور تي جي بدلي ڪونه پڙهايو. سو شاگرد لفظ ان معنيٰ ۾ نه سمجهڻ گهرجي ۽ منهنجي خيال ۾ نه ئي اهو لفظ استعمال ڪرڻ گهرجي. مان ان ڪري 'شاگردن' جي بدران، سندس 'چاهڻ وارا' چونڊس ۽ لکنڊس به، انهن لاءِ جيڪي اڪثر ساڻس سنگت ۾ ساڻ رهندا هئا. افلاطون جون لکڻيون 'مڪالم/ گفتگو' جي صورت ۾ اسان وٽ موجود آهي ۽ اهي دنيا جي پهرين صف واري ادب ۾، شاهڪار طور شمارجن ٿا.

اميرائو ٻار افلاطون، سقراط کان 40 سال ننڍو هو. لڳي ٿو ته هو ننڍي هوندي کان ئي سقراط کان واقف ۽ هن سان واسطي ۾ رهيو هوندو. چوٽي سندس مامو ڪارميدس ۽ چاچو ڪريٽياس، ان وقت کان وٺي، سقراط وٽ ايندڙ ويندڙ ۽ هن جا واقفڪار هئا، جڏهن افلاطون اڃا ڄائو به نه هيو.

ڊگهي بحث ۾ پوڻ کان سواءِ ئي اها هڪ مڃيل حقيقت آهي ته افلاطون هڪ خيال پرست فلسفي هيو. هاڻي سقراط جي باري ۾ وري مان اها راءِ نه ڏئي سگهندس ته ڪو هو مادي پرست هيو. سقراط خيال پرست به نه هيو. افلاطون بيشڪ هيو. سقراط DIALECTICIAN هيو، RATIONALIST هيو. اڻڌو عقيدتي پرست نه هيو، پر عقل ۽ دليل جي بنياد تي هر ڳالهه رکندو به هيو ۽ مڃيندو به هيو، ۽ ان ڪري ئي کيس موت جي سزا به ملي.

بهرحال، ڳالهه افلاطون جي هلي پئي. افلاطون کي ترجمو ڪندڙ عالم/ اديب/ تاريخدان ان تي متفق آهن ته افلاطون اهڙيون ڳالهيون به سقراط جي وٽان چورايون آهن، جيڪي اصل ۾ سندس پنهنجا ويچار هئا. ۽ وري ڪن ڳالهين جا بنياد ته هن سقراط کان ورتا، پر انهن کي ايترو وڌايائين جو آخر اهي متجي پئي ويا. گڏوگڏ ٻيا سبب به آهن. افلاطون جو هڪ مترجم

ٽريڊينڪ لکي ٿو؛ 'اسان کي اها خبر آهي ته آڳاٽي جڳ ۾ ڏاهن ماڻهن جا پورلڳ يا شاگرد پنهنجون لکڻيون اڪثر ڪري، پنهنجن استادن ڏانهن منسوب ڪندا هئا. ان ۾ سندن بدنيتي يا بي خيالي شامل نه هوندي هئي، پر ان ۾ سندن نيڪ جذبا ۽ مڃتا موجود هوندي هئي ته جيئن انهن مضمونن جي مصنفيت مستند ليکي وڃي'.

انهن ڳالهين مان نه اهو ظاهر ٿئي ٿو ۽ نه ئي اهو سمجهي ويهڻ گهرجي ته افلاطون جي لکڻين ۾ سقراط جا ويچار بلڪل نه، پر رڳو افلاطون جا پنهنجا آهن. سقراط جي سوچ ۽ لوچ جو بڻ بنياد چا آهي، جڏهن اها اسان کي خبر ٿي آهي ته پوءِ افلاطون جا مختلف مڪالم ڌيان سان پڙهڻ سان اسان کي اهو اندازو بلڪل ٿي ويندو ته افلاطون پنهنجي فلاڻي ڳالهه سقراط وٽان چورائي آهي. ٻي ڳالهه ته سقراط ۽ سندس سوچن ۽ ويچارن جي تصديق سندس هڪ ٻئي چاهڻ واري- زينوفون وٽان به ٿئي ٿي. اهو افلاطون وانگي وڏو دانشور ڪونه هيو، پر هڪ سنئون سڌو ماڻهو هو جنهن سقراط جون يادگيريون ۽ سندس گفتگو پنهنجي ڪتاب 'ساروٿيون' ۾ قلمبند ڪيون آهن، ۽ گروٽي چواڻي ته اسان جا 'اهي به ڀلا ڀاڳ ته هن (سقراط) بابت اسان جا به شاهد، جيڪي ٻئي پنهنجي ذاتي ڄاڻ جي بنياد تي ڳالهائڻ ٿا، سي ايتري گهڻي حد تائين پاڻ ۾ متفق آهن'.

گروٽي جي ئي چواڻي 'اڀالا جي محفوظ ترين مڪامن منجهان هڪ آهي'. 'ڏاهيون ڏک ڏسن' ۽ 'پيار' به اهڙائي ڊائلاگ آهن، جن کي سُرَت سان پڙهڻ سان، سقراط، اسان آڏو چٽو ٿي اچي ٿو.

'ڏاهيون ڏک ڏسن'، سقراط جي عدالت ۾ ڪيل تقرير آهي. جنهن ۾ هو پنهنجي ويچارن جي حقيقت ٻڌائي ٿو ۽ ائين پاڻ تي لڳل الزامن جي وضاحت ڪري ٿو. هو پنهنجو بچاءُ نه ٿو ڪري. هن پنهنجي سڄي تقرير ۾ معافي به نه ورتي آهي، سبب: هو جنهن ڪرت سان سڄي عمر رهيو آهي، تنهن کي ڏوهه سمجهي ئي نه ٿو ۽ جڏهن ڏوهه ڪيوئي نه اٿائين ته پوءِ معافي چاڄي؟ هن ته ائينس وارن سان ڀلائيءَ جو ڪم ڪيو آهي، جو کين سجاڳ ڪري سچ کي سمجهڻ لاءِ ڪوشش ورتي اٿائين. کيس ته وڌيڪ انعام ملڻ گهرجي. 'معزز! موت ۾ مان ڀلا ڪهڙي سزا تجويز ڪيان؟ ظاهر آهي جنهن

جو مان لائق آهيان... انعام جو... منهنجي لاءِ اهو انعام وڌيڪ مناسب آهي. پرائيٽيمنير برصغير طعار ۽ قيام...

سقراط کي ان کان انڪار آهي ته هو ڪو سٺو مقرر آهي. پر هو هڪ وضاحت ڪري ٿو. 'ها جيڪڏهن مقرر مان سندن مراد سچ ڳالهائيندڙ جي آهي ته پوءِ مان هڪ سٺو مقرر آهيان.' ۽ جيئن ته کيس 'پنهنجي مقصد، ڊگ ۽ ويچارن جي سچائي ۾ يقين آهي' سو اوهان کانس 'صرف سچ ئي ٻڌندؤ.' اهو پنهنجي ويچارن جي سچائي ۾ يقين، هن کي جنون جي ڪيفيت تائين پهچايو ڇڏي ٿو. کيس گهر ۾ تڪاءُ ڪونهي. شاه لطيف سندس افعال ڏسي چوي ٿو 'مون ڪاهوڙي لکيا، گهرين نه گهارين'. پڙهه ڦٽي ٿي، ڪوري شڪار تي چڙهي ٿو، ۽ پوءِ 'سندس سڄو ڏينهن بازار، گهٽين، رستن ۽ اڪاڙي/ڪثرت گاهه ۾ گذري ويندو هو. جيتوڻيڪ هو اڪثر اهڙن نوجوانن جي سنگت ۾ رهندو هو، جيڪي گڻن ۽ خصلتن جا مالڪ هوندا هئا، پر هو اوتري ئي چاه سان سياستدانن، شاعرن ۽ ڪاريگرن سان به. انهن جي ڪرت ۽ ڌنڌي بابت، سندن پسنديدہ موضوع تي بحث مباحثو ڪندو هو.' هو ائين چو ڪندو رهيو؟ چو ته هن جي سمجهه مطابق 'اها انسان لاءِ وڏي ۽ وڏي سٺي ڳالهه هوندي ته هو روزانو گڻن، خصلتن ۽ ٻين اهڙين شين بابت بحث مباحثو، جستجو ڪندو رهي.' چو ته هن جي نظر ۾ 'بنا جستجو جي، زندگي بيڪار آهي.' ۽ هن ويچاري جو، هن زندگي، هن حياتي، هن دنيا ۾ ڪيل پنهنجي جستجو مان به پٽ نه ڀريو آهي. هو انهيءَ تي اڪتفا نه ٿو ڪري، ۽ موت کان پوءِ به انهيءَ کي جاري رکڻ جي سڏا ٿي. '۽ منهنجي لاءِ سڀ کان اهم، سٺي ۽ سٺي ۽ خوشيءَ جي ڳالهه اها ته مون کي ان دنيا ۾ به اهڙو موقعو ملندو جو مان پنهنجي جستجو جاري رکندي، اتي به ماڻهن کان آڏي پڇا ڪري، سندن امتحان وٺان ۽ کين پرکيان ته انهن مان ڪهڙو حقيقت ۾ ڏاهو آهي ۽ ڪهڙو ڏاهپ جو ڍونگ رچايو وينو آهي پر حقيقت ۾ ڏاهو آهي ئي ڪونه...' پر ان ۾ مسئلو رڳو هي آهي ته جيڪڏهن واقعي کيس، مري وڃڻ کان پوءِ اهڙو موقعو ملي. چو ته ماڻهو ائين چون ٿا، پر هن کي پاڻ کي پڪ نه آهي. 'جيئن اسان کي ٻڌايو وڃي ٿو، جيڪڏهن ائين سچ به آهي ته سڀ مري ويل اتي موجود هوندا.' شڪ - انڌو عقيدو نه، پر - شڪ، شروعات آهي سچائي تائين

پهچڻ جي، جي اهڙي نيت به آهي. مارڪس چيو: 'هر شيءِ تي شڪ جي نگاهه وجهو' گورباچوف چئي ٿو: شڪ ڪرڻ سٺي ڳالهه به ڪونهي، پر چيستائين شڪ نه ڪبو، سڃاڻي تائين پهچي نه سگهيو. چوڻ ان طريقي سان ئي ڪنهن شيءِ جي مختلف رخن تي سوچ ويچار ڪري، حقيقت تائين پهچي سگهجي ٿو؛ يقين ڪرڻ ۽ ايمان آڻڻ کان اڳ ۾. شڪ ۽ پڪ جي وچ ۾ هڪ فاصلو آهي، جيڪو طئي ٿيڻ کپي. سقراط به شڪ کان شروعات ڪري ٿو، پنهنجي هر جستجو جي، صرف ان لاءِ ته سچ/حقيقت تائين پهچي. ۽ ڏسو ته سهي ته پنهنجي شڪ ۽ جستجو جي شروعات ڪري ڪٿان ٿو؟ 'ديوتا جو ان مان ڇا مطلب آهي؟... چو ته مون کي پاڻ کي پوري ريت خبر آهي ته مان بلڪل ڏاهو نه آهيان. پوءِ به هن جي ان چوڻ جو مطلب ڇا آهي ته مان سڀني ماڻهن کان ڏاهو آهيان.' 'مون سوچيو ته ڪنهن اهڙي ڏاهي کي ڳولي هٿ ڪيان، جيڪو مون کان وڌيڪ ڏاهو هجي ۽ رڳو ائين ئي مان ديوتا کي ڪوڙو ڪري سگهان ٿو.' سچ لاءِ سڌ، سک، جستجو ۽ سرڪشي جي اها انتها ۽ اوچائي آهي. ان کان وڌيڪ بلندي ڪا ٻي؟

مارڪس چيو: 'فلسفياڻي جاچ جوچ جي پهرين ضرورت هڪ جرڻمند ۽ آزاد سوچ ۽ ذهن جي آهي.' ۽ سقراط هر شيءِ بابت وڏي جرئت ۽ دليري سان پنهنجي هڪ راءِ رکي ٿو. ۽ هن جو وري پنهنجو هڪ انداز به آهي. هو هڪ اشارو ڏئي ٿو- جنهن جي آڏو بس سوال جي نشاني آهي. چئي ٿو: 'موت ٻن شين منجهان هڪ آهي: يا ته موت نيسي/ نابودي آهي ۽ مٿي کان پوءِ ڪجهه به نه آهي... يا وري جيئن ماڻهو چون ٿا ته مون کان پوءِ روح هن جهان کان ٻئي جهان ڏانهن هليو وڃي ٿو.' اوهان پاڻ سوچيو سمجهيو؛ مان ڪجهه نه چوندس. 'نه' چئي ٿي ڄاڻ کي. 'مان رڳو اهو ٿو ڄاڻان ته مان ڪجهه نه ٿو ڄاڻان.' هو چئي ٿو. ۽ وري پوءِ هي اڻڄاڻ، اڻڄاڻ ئي رهڻ به ته نه ٿو چاهي. 'مان ڄاڻڻ لاءِ ڪوشش آهيان.' ۽ سچ ڄاڻڻ لاءِ اها لوڙ ولوڙ ۽ لڇ ڀڄ ڪيس ڇا ٿي ڏئي؟ اهوئي جيڪو اهڙن جنوني ۽ مستن کي ملندو آ- الزام- پاڻ ئي ته ٻڌائي ٿو: "اڳ ۾ ئي ٺهيل ٺڪيل الزام، جيڪي سڀني فلسفين لاءِ هميشه کان تيار ٿيا پيا هوندا آهن." 'آسمان جي اوچاڀن ۽ ڌرتي جي گهراڻن ۽ ڳجهن ۾ هٿ ٿو هڻي' 'خدائن کي نه ٿو مڃي' اسان تي الزام،

آندا جڳ جيئن جا۔ پر اهڙن الزامن کان پوءِ به سقراط ڪو مڙي ٿو۔ رڪجي ٿو. نه، بلڪل نه. ’جيسٽائين منهنجي سسيءَ ۾ ساھ ۽ جسم ۾ جان آھي ته پنهنجي ويچارن ۽ فلسفي جي پرچار کان مورون نه مڙندس... پلي پوءِ مون کي انهيءَ ڪري هڪ نه پر سو ڀيرا مرڻو پوي.“

مٿي اتي منهنجي، جي ڪوڙين هون ڦلپار،

ته واريو واريو وڍيان سسيءَ کي سو وار.

ڀلا هن کي خبر نه هئي ڇا ته هن جي ائين ڪرڻ سان ڇا ٿي رهيو آهي. برنارڊشا چوي ٿو: هن کي اها سڌ نه رهي ته ائين ڪندي، هن پنهنجي لاءِ ڪيڏي نه دشمني ڪئي هئي... ۽ جڏهن سقراط 70 سالن جي عمر ۾ به ايڏو اڻڄاڻ ۽ معصوم هيو ته پوءِ تصور ڪيو ته جون آف آرڪ 17 سالن جي هوندي ڪيڏي نه معصوم هوندي... پر منهنجي خيال ۾ ته جون آف آرڪ کي به خبر هئي ته سندس الهامي آوازن جو نتيجو ڇا نڪري سگهي ٿو. شهيد نذير به ڄاتو پئي ته هن کي سندس وابستگي ڪيسٽائين پهچائي سگهي ٿي. سقراط کي به سڌ ۽ سرت هئي: جيتوڻيڪ سمجھير پئي ته ائين ڪندي، مون پنهنجي لاءِ وڏي دشمني پيدا ڪري ورتي آهي، ”مان جنهن ڄاڻي وائي هڪ خاموش ۽ نڪمڻي زندگي نه گذاري آهي.“ هن کي اهڙي سرڪشي جي نتيجي ۾ سزا جي پڪ هئي: ”لاشڪ اهو ائين ئي ٿيڻو هيو.“ پر سچ کي ڇا ڪجي؟- جنهن جي من ۾ ڪاٺ هئي ٿو. تنهن جو سارو چين ڪئي ٿو۔ ۽ لطيف چئي ٿو:

اڻ ڪئي عيان نه ٿئي، ڪئي پروڙين ڪون،

سچي جيھي سون، منهن نه پئي ماڙوهين.

سچل چئي ويو:

ماڻ ڪريان ته مشرڪ ٿيان، ڪچان تان ڪافر.

بس دير ڇا جي۔ مٿس الزام لڳو ”لادينِي“ جو. ”سقراط جي اها ڪوشش ته پنهنجا ويچار بجاءِ خدا جي مرضيءَ جي بنيادن تي، عقل ۽ سبب جي بنياد تي ۽ دليلن سان ثابت ڪري، تنهنجو اهو نڪتو ته هن جي فلسفي کي آقائن پاران تنقيد جو نشانو بڻجڻو پيو ۽ کيس زهر جو پيالو پيڻو پيو. حڪمران طبقي جي نمائندن، انهيءَ اڳاٽي وقت ۾ به اهو ڄاتو پئي ته سبب ۽

تنقيدي سوچ، سندن خلاف هڪ طاقتور هٿيار بڻجي، اڳواڻي ڪري سگهي ٿي. ”چو ته سقراط اهو به چيو پئي ته (زينوفون اسان کي ٻڌائي ٿو) ته ’حقي واجبي بادشاهه يا حڪمران اهو ماڻهو نه آهي، حڪمراني ڪرڻ جي سنڌي عصا جنهن جي هٿ ۾ هجي- نه ئي اهو جنهن کي چند نيچ قسمر جي ماڻهن کڻي چونڊيو هجي- نه ئي اهو جنهن عهدو ڪٿي جي ذريعي ماڻيو هجي- ۽ نه ئي اهو جنهن پنهنجو پاڻ کي لڳي يا ڏاڍ جي بنياد تي، عوام مٿان پاڻ ٿاڦيو آهي؛ پر رڳو اهو جنهن کي اها ڄاڻ آهي ته منصفائي حڪمراني ڪيئن ڪجي.‘ ۽ وڌيڪ اهو به ته هن يار ’پنهنجي روزمره جي بحث مباحثي ۾ ويندي اٿينس جي وڌ کان وڌ طاقتور (سياسي) ماڻهن کي به نه بخشيو هو... سقراط پنهنجو پاڻ کي اٿينسي جمهوريت لاءِ ناپسنديده شخص بڻائي ڇڏيو هو... هو چند فردن جي رعايتن ۽ مخصوص مفادن جو حمايتي نه هيو.‘ نتيجو اهو نڪتو ته تنقيد ڪونه وڻي. سچ پسند نه آيو. چو ته تنقيد/ سچ ڪوڙو ٿيندو آهي (۽ خود تنقيد به-) سچ وڏو ڏوهاري آهي ۽ جنهن جي به ان سان ياري ٿي آهي، تنهن کي ڇڏيو نه ويو آ- روز اول کان وٺي اڄ تائين- سقراط کي به سڻو نه ويو ۽ وڏي ڳالهه ته سقراط خود ان سلسلي ۾ ڪيڏو نه CLEAR-HEADED آهي؛ نه ئي ميليتس، نه ئي اينيتس، پر دنيا جي دشمني، حسد ۽ گلا جيڪا ڪيترن ئي سڻن انسانن لاءِ موت جو فرشتو بڻي آهي ۽ شايد اڃا به ڪيترن جي لاءِ بڻجي؛ اهو انڌيشو به نه اٿم ته مان ڪو سندن آخري شڪار آهيان.‘

سقراط کان وٺي نذير عباسي تائين- برونو هجي يا بلاول، سرويتس هجي يا منصور، جان آف ليڊن هجي يا جون آف آرڪ، سرمد هجي يا انتونيو گويرا ڊي لاسرنا (چي گويرا)- سڀني سچ جي چڙهتي/ سوڀ لاءِ سر ڏنو. سچ مرندو ناهي، آس هوندو آهي. اها سڀني کي سڏ ۽ پڪ هئي. سقراط کي به هئي. ’مان هنن کي ڪيئن يقين ڏياريان ته مئل ماڻهو مان نه هوندس... هنن کي ائين چوڻ نه ڇڏجو ته ڪو سقراط کي پوري رهيا آهيو... پيارا ڪريٽو! رڳو ائين چئو ته توهان منهنجو جسم دفنائڻ رهيا آهيو.‘

بله شاهه اسان مرنا ناهين

گور پيا ڪوئي هور

’سقراط جو موت ساڳئي وقت دنيا ڏانهن هڪ نئين رخ جو جنم هيو،

جنهن جو بنياد قسمت ۾ انڌي عقيدتي ۽ خدا پاران احتساب جي خوف جي بنياد تي نه، پر ڄاڻ جي بنياد تي رکيل هو.

سقراط سچ جو Symbol آهي. سچ سقراط ۽ سقراط سچ آهي. سچ امر آهي. سقراط امر آهي.

پيار/محبت/عشق ڇا آهي؟ پڪ ڄاڻو مون کي اڃا تائين خبر نه پئي آهي. بهرحال هر دور ۾ اهو عنوان بحث ۽ دلچسپي جو موضوع رهيو آهي، خاص ڪري نوجوانن ۾، ان ڪيفيت کي ڇا چئجي، جڏهن تنهن اُس ۾، تڪ منجهند جو جهولو به جهولو نه پر تڏڙي هير محسوس ٿئي ۽ وري چنڊ جي تڏي مٺي، اڇي کير جهڙي چانڊوڪي به اهڙي آندمانڌ، اٿل پٽل، لڇ پچ پيدا ڪري، تڙپائي، جلائي ڄڻ اهو چنڊ نه پر سچ هجي، جيڪو ساڙيندو هجي.

توهان سان ڪڏهن ائين ٿيو آهي ته ڪنهن جي موجودگي/ويجهڙائي، توهان جي دل ۾ لرزش پيدا ڪري، جيئن صبح جي هير جو جهوٽو، واه جي ڪڙ تي بيٺل ڪانهه جي ٻوڙي ۾ لرزش پيدا ڪندو آهي ۽ پوءِ توهان جي دل ان بي ترتيب انداز ۽ آواز سان ڌڙڪي جيئن تيل واري ان پيهڻ جي مشين جي ساليئرس ۾ ٻڌل لوتي، بي تربيت واڄت ۽ واکا ڪندي آهي. ڇپ ائين خشڪ ٿي ڌڙا ڏئي ڦاٽي پون، جيئن مينهن جو پاڻي سڪي ويڃڻ کان پوءِ زمين ڌڙا ڏئي ڦاٽي پوندي آهي ۽ پاڻي اچڻ کان اڳ، شاخ جي تري وانگر سڪي ٺوٺ ٿي ويل نڙي منجهان ڳيت ته ٺهيو، پر ساهه کڻڻ تي به ائين محسوس ٿئي ڏکي پئي، ڇڻ ان مان ڪو ٻير جو سڪل ڍنگهر گهليندو هجي.

ڪڏهن توهان تي اهڙي ڪيفيت طاري ٿي آهي ته اوهان ماڻهن کان الڳ ٿلڳ، پري ڪنهن اهڙي سنسان هنڌ وڃڻ چاهيو جيئن ڪو توهان کي ڳولي به نه سگهي؛

اهڙي جوءَ وڃان

ڪمپيوٽرائيزڊ ريڊارن کان

ڳولهيو نه لهان

۽ وري ڪڏهن ان جي ابتڙ، اوهان کي اڪيلائيءَ جو احساس ستائي؛

هن رات جي تنهائي

جڻ گبرئيل گارشيا جو ڪتاب
'هڪ صديءَ جي اڪپلائي'

ڪڏهن توهان کان، توهان جي دل ائين ڪسڪندي، بي خبري ۾
ڪسجي وئي آهي، جيئن ٻاج ۾ پاتل ڪو گهر گهلو چلو، موقعو ۽ مهل نه
ڏسندي، توهان کي سرت نه ڏيندي، سرڪي ڪري پوندو آهي.
اوهان سان ائين ٿيو آهي ته يا ته سڄو وقت چپ ٿي رهيا هجو يا
جيڪڏهن ڳالهايو هجيو ته هيڏانهن هوڏانهن جون ڪوڙ، ڏير ڳالهيون ڪري
ويا هجو يا ساڳيون ڳالهيون وري وري وينا ورجايو، پر اهو ڪجهه نه چئي
سگهو، جيڪو چوڻو هيجو.

ڇا اهي ڪيفيتون اوهان تي گذري چڪيون يا اڃا به گذرنديون آهن؟
لڳي ٿو توهان سڌ رڪڻ واري صورتحال مان نه گذريا آهيو، پر ڪڏهن، سڌ ٿي
نه رڪڻ، واري ڪيفيت مان به لنگهيا آهيو؟ توهان کي ڪهڙي ڳالهه جي پڪ
آهي، ڪهڙي جي نه آهي؟

”پيار“ ۾ پيار بابت بحث ٿيل آهي ته اهو اصل ۾ آهي ڇا ۽ ان جي
قسمن ۽ منزلن تي به بحث آهي. لازمي طور پيار ڪندڙ/عاشقن تي به بحث
نڪري ٿو، جيڪي به مختلف قسمن جا ٿين ٿا.. ڪي اهڙا به ٿين ٿا جيڪي
'سڄي عمر شادي ڪرڻ تي مورڳو راضي ٿي نه ٿا. ٿين ته وري ڪي اهڙا به
آهن جيڪي 'نوجوان ڇوڪرن جي گهٽ عمر، عقل، اثرائتائي ۽ نا تجربڪاري
جو فائدو وٺي، کين بيوقوف بڻائي، ساڻن دغا ڪندا ۽ ڌوڪو ڏيندا آهن. انهن
ستن چئن جي تقريرن کي ڌيان سان پڙهڻ سان، اسان کي اڄ جي دؤر ۾ به ان
معاملي بابت ڪافي معلومات ۽ مشابهن ملي ويندي. سقراط جي تقرير وضاحتي
جامع ۽ اهم آهي جنهن ۾ جمالياتي پيار کان وٺي ويندي، ڪنهن سرچڻهار کي
پنهنجي تخليق سان جيڪو پيار آهي، تنهن جو ذڪر به ڪيل آهي ۽ ڇا ته
بحث ٿيل آ مان هتي رڳو هڪ ڳالهه جي وضاحت مناسب ۽ ضروري سمجهان ٿو.

عين ممڪن آهي ته ”پيار“ (سمپوزيم) ۾ سقراط ۽ الڪيبياڊس جون
تقريرون پڙهڻ کان پوءِ، ڪنهن کي سقراط جي ڪردار جي باري ۾ ڪا غلط
فهمي ٿئي. حقيقت هيءَ آهي ته خود سقراط ۽ الڪيبياڊس جون تقريرون،

ڪنهن اهڙي غلط فهمي کي دور ڪرڻ لاءِ ڪافي آهن. بهرحال پوءِ به ان بابت به اکر ڳالهائڻ ئي گهرجن.

مصر ۽ عربستان ۾ ”عورت جو حسن“ ته ايران ۽ يونان ۾ وري ”مرداڻو حسن“ مقناطيسي رهيو آهي، ۽ سقراط يوناني هيو. يقيناً جسماني خوبصورتِي، فطري طور، ڪنهن به ماڻهو لاءِ ڪجهه نه ڪجهه ڪشش ضرور رکي ٿي، ان کان ڪير به انڪار نٿو ڪري سگهي. ان معاملي ۾ سقراط به Exeption نه هيو. پر اصل ڳالهه اها آهي ته ڪنهن ماڻهوءَ جو ان سونهن ڏانهن رويو ۽ سوچ ڇا آهي- نيڪ يا بُري؟- هو ان جسماني سونهن کي ئي سڀ ڪجهه/منزل سمجهي ويهي ٿو يا ڪنهن ۾ موجود گڻن، خصلتن، خيالن جي سونهن کي اهم ڄاڻي ٿو. جيڪڏهن هو پوئين ڳالهه کي درست سمجهي ٿو ته پوءِ ماڻهو ڪهڙي به جسماني خوبصورتِي کان متاثر ٿئي ۽ ان ڏانهن ڇڪجي، جيڪا مرد جي هجي يا عورت جي- فرق نه ٿو پئي. ڳالهه اها آهي ته توهان جي اندر سچائي ڪيتري آهي؛ خيالن جي پاڪائي ۽ اخلاق جي بلندي ڪيتري آهي.

ڳالهه ٿا ڪن ته شاهه لطيف کي مغلن جي نيائي جي صرف چيچ جي سونهن ئي لوڏي وڌو. بيدل کي وري ڪرمچند جي نظاري اهڙو گهائي وڌو جو فقير صاحب باقاعده صبح جو روزانو، روهڙي مان نڪري، سکر روانو ٿيندو هو. جتي ڪرمچند جو دڪان هيو ۽ درشن ڪري، شام جو واپس ٿيندو هو. سقراط جي سلسلي ۾ هي ته نوجوان هن جي پويان ڦرندا وٽندا هئا. الڪيبيادس سندس ويجهڙائي ۽ قرب حاصل ڪرڻ لاءِ خرقتون ۽ حيل هلائي ٿو. چوي ٿو: ’ڇڻ هو (سقراط) ڪو حسين محبوب هجي ۽ مان ڪو حرفتي عاشق‘ پنهنجي آخري وار ۾ به ناڪام ٿيڻ کان پوءِ، السيبياس خود چوي ٿو: ’مون کي سقراط جي اخلاق، پاڻ تي ضابطي ۽ مردانگي لاءِ ڏاڍي عزت ۽ احترام پيدا ٿيو.‘ برٽينڪا لکي ٿي: ان ۾ ڪو شڪ ڪونهي ته هو نيڪ ۽ اعليٰ اخلاق جو مالڪ هيو، پر ايترو سو هيو، جيئن چئجي ته، هن جو مزاج عاشقاڻو هيو. ڊبليو- ايڇ ٿامسن لکي ٿو: ’اخلاقي طور بلڪل پاڪ ۽ صاف، پر ظاهري طور هو جذبن جو غلام لڳندو هو.‘ مشهور ۽ مڃيل محقق ول ڊرانٽ لکي ٿو: ”اسان کي هن اڻ-گهڙيل پٿر منجهان هڪ انساني سچپائي/دوستائي، نهٺائي ۽ پاڪدامني واري اهڙي سادگي نظر اچي ٿي، جنهن هن بي

زيبی مفڪر کي اٿينس جي خوبصورت ترين نوجوانن جو محبوب استاد بڻائي ڇڏيو. ”اڻ گهڙي/ تراشيل پٿر وانگر بي زيب- هي سقراط- خود ”ايترو به خوبصورت نه هيو، جيترو هڪ فلاسافر کي هجڻ ئي گهرجي. گنجو مٿو، وڏو گول منهن، گهوريندڙ اکيون، ويڪرو نڙيل پڪڙيل نڪ- اهو ڇڻ ته هڪ عظيم فلاسافر جو نه پر ڪنهن ڦلي جو منهن هيو.“ قد جو بندرو، تلهو متارو مضبوط جسم، نڪ بينو، ويڪريون ناسون، اکيون ٻاهر نڪتل، وڏو وات ۽ تلهو چپ. عمر گذرڻ سان گڏ گنجو ٿيندو پئي ويو. ڪهريون ۽ بي ترتيب ڀرڻ، ڏاڙهي- وري ٻاهرين ٺاهه ٺوهه ۽ لٽن ڪپڙن جو ڪيس ايڏو خيال به ڪونه. ”پڪليا پوٽن، ڌڙ کي گڏيو ڌوڙ ۾“ (شاه) (ڪاهوڙي بت کي مٽيءَ سان ملي، ميرا ٿيو پيا گهمڻ) اونهارو توڙي سينارو سندس لٽا ساڳيا. اهو گهنجيل، قاتل ڪڙتو اوڙهيل اٿس ۽ ڏسوس ته سهي، اهو اٿينس جي گهڻين ۽ بازارن ۾ وڌيڪ ٿو پيرين اگهاڙو گهمندو. نه سڀئي ٿو سٽيس ۽ نه ئي اس تي ساڙيس. توهان ٻڌو ته سافسٽ اينٽيفون هن باري ۾ ڇا چئي ورتو: ”جي ڪنهن غلام کي به هن جهڙي حالت ۾ رهايو وڃي ته هو ڀڄي پٽ ڪندو.“

سقراط ڪل خوشيءَ سان اهو مڃيندو هو ته هن جي شڪل شهايت اهڙي آهي. پيٽ جي باري ۾ چوندو هو ته هن کي اميد آهي ته هو ڊانس جي ذريعي ان کي گهٽائي وجهندو. ڏن، دولت، ۽ ڏيڪاءَ سان نه لڳيس. هڪ دفعي بازار ۾ کوڙ ساريون شيون ڏسندي چيائين، ”اهي ڪيتريون نه شيون آهن، جن جي مون کي طلب ئي ڪانهي“ جيئن پنهنجو نه، تيئن گهر ٻار جو به اونهو هوندو هئس. زينتي جي نظر ۾ هو ”ڪنهن ڪم جو نه، هڪ سست ۽ واندو ماڻهو هو، جنهن پنهنجي ڪٽنب لاءِ ماني ڳولي ڪان وڌيڪ، بدنامي آندي.“ ڪيس شڪايت رهي ته هو مارڪيٽ ۾ پنهنجي نه ڪندڙ بحث ۾ رهي، پنهنجي ان گهر ٻار ٻچن کان بلڪل لاپرواهه رهي ٿو ۽ هڪ طرف سقراط پنهنجي ڪوتاهي جو اعتراف به ڪندو هو ته ٻئي طرف جهيڙڻ جي باوجود زينتي نساڻس پيار ڪندي ۽ ڪيس پسند ڪندي هئي. ”هو ستر سالن جو پيرسڻ ٿي ويو ته به هوءَ سندس مرڻ تي خوش ۽ راضي ڪونه هئي.“ آخري ڏينهن تي هو زال ۽ ٻارن کان موڪلائڻ کان پوءِ ڪريٽو کي چوي ٿو ته ڪو هن کي گهر وٺي وڃي. سقراط سان زينتي جو پيار ڏسو: ”پوءِ ڪريٽو جا ڪجهه

ماڻهو کيس ٻاهر وٺي ويا. هو رڙهي، رڙهي ۽ پنهنجو سينو پٽي رهي هئي.“ سقراط کي زبنتي کان نفرت ڪونه هئي، پر هن کي وڌيڪ پيار پنهنجي آدرش سان هيو. اسان کيس صبح جو ڪثرت خاني ۾ ورزش ڪندي ڏسون ٿا ۽ ”سندس اهو روز جو معمول هيو ته صبح جو گهران نڪري، اتينس جي مارڪيٽ يا ڪنهن ٻي اهڙي جاءِ تي ويندو هو، جتي ماڻهو گڏ ٿيندا هئا ۽ پوءِ انهن سان گفتگو ۽ ڳالهيون ۾ شروع ٿي ويندو، جيڪو به هن سان زندگي ۽ موت جي اونهن معاملن تي ڳالهائڻ لاءِ تيار هوندو. امير توڙي غريب، نوجوان توڙي پوڙهو، دوست يا اڻ واقف جيڪو به آيو ۽ بيهي ٻڌندو ته اهو سقراط جي اها گفتار مفت ۾ پئي ٻڌي سگهيو.“

سقراط نه ئي ڪنهن ٻئي کي بحث جي ”جبري الحاق“ ۾ زوري جڪڙيو ۽ نه ئي ”مهاڏاهن“ وانگر سمورو وقت پاڻ ڳالهائيندو هيو. ”هو ڊگهيون تقريرون ڪونه ڪندو هو ۽ نه ئي ٻين تي چوڻ چوند يا چنڊ ڪيڏن واريون غصي ۾ ڀريل تقريرون ڪندو هو. نه ئي رڳو پاڻ ڳالهائيندو هيو. هن ڪڏهن گفتگو ۽ بحث مباحثي ۾ پنهنجي هڪ هتي قائم ڪونه ڪئي ۽ اڪثر اها ٻي ڌر هوندي هئي، جيڪا گهڻو وقت ڳالهائيندي هئي.“ ۽ اهڙن بحثن ۾ يا ڪنهن به ٻئي وقت هن ”ڪڏهن به منهن ۾ گهنج نه وڌو ۽ نه ئي ڪو مهڻو ڏئي ڳالهائيندو هو. سندس طبيعت ۾ غير معمولي حد تائين خوش مزاجي هئي ۽ هو ڪل مک سپاءُ وارو هيو.“ ان ڪري نه هو جوشيلو ۽ جذباتي هوندو هيو ۽ نه ئي رڳو. ”مون کي اڃا به ڪجهه ٻڌاءِ، لڪاءِ نه.“ ”تون رڳو ٿورو وڌيڪ چڻو ڪري چئ ته تنهنجو مطلب ڇا آهي ته جيئن مان پهريائين توکي سمجهي ته سگهان.“ ”منهنجي سوال ڏي ته ڏس، اهو ڪيڏو نه سادو ۽ آسان آهي.“ هن جو اهو دستوري انداز ۽ محبوباڻو حجاب آهي ۽ سندس اها خوش طبعي، سندن مخالفن چواڻي هن جي ”ننولي“ هوندي هئي. ڇو ته ”اهڙي گفتگو دوران سقراط سوال پڇندو، مليل جوابن کي غلط ثابت ڪندو، ان جي جاءِ تي جواب طور مختلف رايا رکندو، شڪ ظاهر ڪندو، مخالفن جي نقطئ نظر ۾ تضادن کي واضح ڪندو هو.“

ڇا ڀلا سقراط رڳو اهڙو ئي هيو جيئن فلاسافر لاءِ اسان وٽ عام تصور آهي. فلاسافر بابت اسان جو عام تصور ڪانت تي بلڪل پورو لهي ٿو. اڳتي

لڙڪندڙ سوڙها ڪلها، غير حاضر ۽ پنهنجي خيالن ۾ گر، جيڪو رڳو پنهنجي گهر ۽ يونيورسٽي وچ ۾ مقرر وقت تي ايندو ويندو هو ۽ هر صبح جو جڏهن هي ليڪچر ڏيڻ لاءِ لنگهندو هو ته ڪانسبرگ شهر جي گهرن جون زالون هن کي ڏسي پنهنجي گهڙيالن جو وقت درست ڪنديون هيون. ”سقراط اهڙو نه هيو. هڪ يوناني هجڻ جي ناتي هو اهڙو ٿي ٿي نه پئي سگهيو.“

ايمپيڊوڪليس فلاسافر به هيو ڊاڪٽر به، مقرر ۽ شاعر به ته سياستدان ۽ سائنسدان به هيو، ۽ ائين سقراط به سڀڪجهه هيو، هڪ زنده دل انسان وانگر. پهرين ڳالهه ته هو بيحد رلڻو ملڻو ۽ صحبتي هيو. هن کي سنگت ۾ هجڻ ۾ ڏاڍو مزو ايندو هو. ”مان ڇاڻ جو عاشق آهيان“ هو پنهنجي لاءِ چوي ٿو، ”۽ ماڻهو منهنجا استاد آهن.“ گروٽي مطابق هو شهر جي سڀني ڇاڻ ۽ تجسس رکندڙ ماڻهن سان ملاقاتون ڪندو رهندو هو. پيريڪلس جي سُرٽ، ايسپيزيا سان به سندس واقفيت ۽ دوستي هئي.

حقيقت ۾ هن جي نرم دل، ڳالهه کي جلدي سمجهي وٺندڙ ذهن، اندازو غلط نه وڃڻ، صبر، سهڻ ۽ خوش مزاجي - انهن سڀني سان گڏ وري سندس، ڪنهن جي دل کڻي وٺڻ جو انداز کيس هڪ مثالي سنگتي بنائڻ لاءِ ڪافي هو. ۽ ماڻهن کي سندس سنگت ۾ مزو ايندو هو. پوڙها توڙي ٻار پئي هن جا يار. هن جو هر عمر ڪراڙو ڪريٽو به سندس سنگتي ته پتھس ڪريٽو بولس کي به هن سان پيار، ڪريٽايس چاچو افلاطون پائيتيو، پئي سندس سلامي. هو سادگي پسند بيشڪ هيو پر دل جي زنده جذبن کان وانجهيل نه هيو. پنهنجي عادت، اطوارن ۽ سپاءَ ۾ بلڪل سادو ۽ صاف دل، مادي لطفن ۽ فرحتن کان آزاد، انهن ڏانهن لاپرواهه ته بلڪل رهيو، پر پنهنجو پاڻ کي تپسيا، فقر ۽ رياضت ۾ گر ڪري، بيراڳي ۽ راهب بڻجڻ به نه ڏنائين. هو ڪنهن به ڪل خوشيءَ جي موقعي تي محفل جي جان هوندو هو. اهڙي طرح شراب کڏهن به هن جي حاجت ۽ ضرورت نه رهيو، پر وري جڏهن ڪو اهڙو موقعو ٿيندو هو ته هو نه صرف پيئندو هو، پر محفل ۾ موجود پئي ڪنهن به ماڻهو کان وڌيڪ ٿي پيئندو هو. ۽ کيس ڪجهه اثر به نه ٿيندو هو ۽ مڌ ڪيڏي ذوق سان پيئڻ گهري ٿو، زينوفون اسان کي ٻڌائي ٿو: گولائي ۾ ويٺل سڀني چڻن کي مڌ نئين پيمانن ۾ ڏنو وڃي، پر ان انداز سان ته جامر جلدي

جلدي هڪ ٻئي پٺيان ائين ايندا وڃن، جيئن قوهاري مان پاڻيءَ جون ڪٿيون نڪرنديون آهن.

فطرت جي سونهن جي باري ڪيڏو نه باذوق ۽ حساس آهي. هاڙ جا ڏهاڙا ۽ ڪچڙي منجهند جو وقت آ. هو فيڊرس کان ڪنهن ڪچهري جو حال احوال ٻڌڻ چاهي ٿو. پر ڪهڙي جاءِ تي ويهن؟ فيڊرس کيس ٻڌائي ٿو ان ڊگهي چنار جي وٺ هيٺان جتي چانورو نه آهي، تڏڙي هوا به گهلي ٿي ۽ ويهن يا سمهن لاءِ چير به آهي. سقراط کيس ورندي ڏيندي چوي ٿو، ”هاڻو، واقعي هڪ خوبصورت ۽ آرامده جڳهه، اوتھاري جي سرن ۽ سرھائين سان واسيل. چنار جو اوچو ۽ گهاٽو ويڪرو وٺ، واھڙ جو وهندڙ تڏڙو پاڻي، پيرن کي ڪيڏو نه وٽندو، ۽ هيٺ بيٺل چير جن تي مٿي هيٺان نرم. ترڪندڙ وھاڻو. مان ته لڻي پوندس...“ ۽ پوءِ ڪيترا ڪلاڪ ان چنار جي وٺ هيٺان ويٺي گذري وڃن ٿا.

وري ڪٿي دعوت ۾ اسان سقراط کي ائين گھنجيل، گابي چٻاڙيل چوغي ۾ پيرين اگھاڙو ويندي نه ٿا ڏسون، جيئن هو عام طور تي هوندو آهي. ”پيار“ ۾ ئي پڙهو. هو اگيٽون جي دعوت تي وڃڻ لاءِ سنبريو آهي. اجهو هو تڙ ڪري نڪتو آهي ۽ اڄ ته پيرن ۾ چونڊل به پاتل اٿس. اچو ته کانئس پڇون: ”يلا اڄ اهي پوشاڪون ٻهري ڪيڏانهن ڪاه آهي؟“ ”اگيٽون جي مانيءَ تي...“ ان ڪري اڄ اهي تيل ڦليل ڪيا آهن، چوٽه هو به سهڻو جوان آهي ۽ جڏهن به ڪو، ڪنهن خوبصورت ماڻهوءَ سان ملڻ وڃي ته پاڻ سينگاري وڃي.“ ٻڌو توهان جواب. اچو ته يلا هاڻي وري زينوفون جي سمپوزيم/ ڪچهري ۾ ٿا هلون. جتي افلاطون جي سمپوزيم وارا وڏا عالم ۽ دانشور نه پر عام ماڻهو گڏ ٿيل آهن، سواءِ سقراط ۽ زينوفون جي. هن پريٽن همراھ جي ڳالهه ٻڌو. بصر نه ٿو کائي. ڇي: نئين شادي ڪئي اٿم. اجهو هن چوڪريءَ جا ڪرتب ته ڏسو: هوءَ ڪيئن نه ڊانس به ڪري رهي آهي ۽ ٻارنهن رنگون مٿي هوا ۾ اڇلائي، ڦيرائيندي ۽ انهن کي وڃندڙ موسيقي تي پوري وقت تي پڪڙي، وري اڇلائيندي رهي ٿي! سقراط کي ته ڏسو ڪيڏي نه ڌيان سان، ڪَ ٻڌي ويٺو ڏسي. اجهو ڪجهه چيائين: ”رڳو هن چوڪريءَ جا ڪمال ڏسڻ کان پوءِ نه، پر ٻين سڀني ڪري به مان چوان ٿو ته هڪ عورت جي قابليت ۽ گڻ، مرد کان ڪنهن به صورت ۾ گهٽ نه آهن.“ پوءِ هو ويٺلن کان پڇي ٿو. يلا اوهان مان

ڪير اهڙو آهي، جيڪو مون واري زال کي ڪجهه سيڪاري؟ ”زيتني، ڏي، تون پنهنجي پاڻ کي سٺا ڇڏڻ ڇو نه ٿو سيڪارين؟“ ”جيئن ته منهنجي زندگيءَ جو وڏي ۾ وڏو مقصد رلي ملي رهڻ آهي، سو مان زيتيني جي چونڊ ان ڪري ٿي ته ڪئي هئي. ته جي مان هن سان گذارو ڪري ويس ته پوءِ سڀني سان گذاري ويندس.“

توهان ٻڌو سندس جواب. يار حاضر جواب به آهي. ڏسو سندس ان جواب سان سنگت به مطمئن ٿي وئي. وري سندس هيءَ ڳالهه به ٻڌو. پاڻ ٻڌائي ٿو ته هو هر روز صبح جو ڊانس ڪندو آهي ته جيئن هلڪو ٿئي ۽ سندس ان ڳالهه جو هي شاهد به وڻو آءُ: ”اهو بلڪل سچ آ. مان کيس ائين ڪندو ڏسي سمجهيم ته هي چريو ٿي ويو آ لاجي ڇا. پر هن مون سان گفتگو ڪئي ۽ مان اوهان کي ٻڌايان ته هو مون کي مڃائي ويو. ۽ جڏهن مان گهر موٽيس- توهان يقين ڪندؤ؟ مان ڊانس ته نه ڪئي، مون کي اها نه ايندي آهي. پر پوءِ به مون پنهنجون ٻانهون هيڏانهن هوڏانهن گول پئي ڦيرايون.“

ٺهيو. هن همراھ شاهدي ته ڏني پر ويل ۾ ويچارو سقراط پڇجي ويو. اڳهون انگل ڪري سقراط کان گانو ٻڌائون. تڏهن وڃي خوش ٿيا ۽ هاڻي وري هي اشڪيل کيس وڌو اٿائون: ”سقراط! اسان کي به ڊانس ڪري ڏيکار.“ پر هن جو خيال هوڏانهن ڇوڪريءَ ڏانهن ڇڪجي ويو آهي. هيڏي ڏسو ته هوءَ ڪهڙو نه خطرناڪ ڪرتب پئي ڪري. هو جمناسٽڪ جو ڪرتب ”سمر سالت“ ڪري رهي آهي، ۽ تلوارن سان ٺهيل گول دائري مان منڍي تپائي رهي آهي! توهان کي ڪجهه نه ٿو ٿئي ائين ڏسندي؟ ڏاڍا سخت دل آهيو. پر سقراط- هن جي پريشاني ته ڏسو: ”ان ۾ ڪو شڪ ڪونهي ته اهو واقعي بهتر ۽ اچرج ۾ وجهندڙ ڪرتب آهي. پر اها به ڪا وندر چئبي، هڪ نوجوان ۽ خوبصورت جيو کي پنهنجي جان اهڙي جوکي ۾ وجهندي ڏسڻ ۾؟ مون کي اهو بلڪل قبول ڪونهي.“ ۽ سندس حساس نرم دل جو قدر ڪندي، هن ڇوڪريءَ کي بس ڪرائي.

اهو هو سقراط، زينوفون جي سپوزيم ۾. پر هن جي هڪڙي ٻي به ڳالهه اوهان کي ٻڌايان. هي ته اسڪولي ڇوڪرن سان به اهڙو ٿورلي ملي وڃي، جو هو ڄڻ پاڻ کي گهر ۾ تا محسوس ڪن. ڪا اوپرائپ ٿي ڪونهي نه. سقراط ۽ ڪجهه ٻيا ڪمري جي هڪ پرسڪون ڪنڊ ۾ وڃي ويهن ٿا ۽

گفتگو شروع ڪن ٿا. مينڪسيٽس هن کي اوڏانهن ويندو ڏسي، پنهنجي راند ڇڏي اچي ٿو، ۽ پوءِ سندس سنگتي لائيسس به سڙي اچي هن جي ڀرسان ويهي ٿو ۽ ائين ٻيا چوڪرا به اچي مڙن ٿا. هو مينڪسيٽس کان پڇي ٿو: ”توهان ٻنهي نوجوانن مان وڏو ڪير آ؟“ ”اهوئي ته مسئلو آ، اسان ٻنهي جي وچ ۾.“ ”ڀلا اوهان وچ ۾ اهو مسئلو به آهي ڇا ته ٻنهي مان خوبصورت ڪير آ؟“ ”ٻئي چوڪرا کلي ٿا ويهن.“ ”مان توهان کان اهو نه پڇندس ته ٻنهي مان شاهوڪار ڪير آ؛ چوٽ توهان ٻئي دوست آهيو. ڇا نه آهيو؟“ ”ها، آهيو.“ ”۽ دوستن جون سڀ شيون گڏيل هونديون آهن. تنهن ڪري توهان مان ڪير به ٻئي کان شاهوڪار ٿي نه ٿو سگهي، جي توهان پاڻ ۾ سڄا سنگتي آهيو.“ ”ها، اهو بلڪل صحيح آ“ هو، هن سان متفق ٿين ٿا، ۽ سندس چواڻي، هنن ٻن ”نوجوان نينگرن“ ۽ هن پوڙهي نينگر، وچ ۾ دوستيءَ تي هڪ گفتگو شروع ٿي وڃي ٿي. جيڪا تڏهن وڃي، اتي اچي ٿي ٿي، جڏهن چوڪرن جا استاد، زوريءَ ڪچهري/چونڪڙي کي ڦٽائڻ ٿا ۽ چوڪرن کي اچي کڻي اٿارين ٿا، جو کين گهر وڃڻ لاءِ ڪافي دير ٿي چڪي آهي.

ائين ائينس آهي ۽ سقراط آهي. ڪجهه ڄاڻڻ لاءِ، ڇاهه ۽ اٽساهه سان پيريل نوجوان هن کي وڪوڙيون بيٺا آهن. اسان کي هي ٻڌاءِ. اسان کي هو ٻڌاءِ. هو وٺي هل ڪن ٿا. دوستي ڇا ٿيندي آ؟. انصاف ڇا ڪي چڄبو آ؟. سقراط! اسان توکي ائين ڪونه ڇڏينداسين. سڄ- اسان کي سڄ گهرجي. ”ڪيڏو نه مزو آ“ هو هڪڙي کي چون ٿا، ”ڏاهي ماڻهو کي ڳالهائيندو ٻڌڻ ۾.“

۽ سقراط کين سڄ ٻڌايو. سڀني ائينس وارن کي سڄ ٻڌايو. سڄ چوڻ جي ڏوهه ۾ اچي عدالتن ۾ پهتو. هن ته اتي پهچي ججن کي به سڄ ٻڌايو ۽ سڄ سان اهڙي سڄي ياري رکڻ جي ’ڏوهه‘ ۾ کيس موت جي سزا ملي ٿي. ڪريٽو کيس جيل مان پڇاڻڻ جي رٿ ڏني آهي. هن کي اچي ٻڌائي ٿو، پر هي پاران کي ٻڌو اڻ ٻڌو ڪري ڇڏي ٿو. چئي: ”فيصلو جيتوڻيڪ حقيقت تي ٻڌل نه آهي. پر پوءِ به اهو هڪ قانوني ۽ جائز عدالت پاران، آهي سو مون کي اهو قبول ڪرڻ گهرجي.“ ۽ هو هڪ پٽ يا ڌيءَ وانگر پنهنجي وطن جي قانونن جي فرمانبرداري ڪري ٿو. پورو مهينو کيس جيل ۾ گذري چڪو. مقدس جهاز ڊيلاس مان موٽيو آهي، سو هاڻي سندس سزا تي عمل ٿي سگهي ٿو. اڄ

کيس ’زهر‘ پيئڻو آهي. صبح سندس پيرن مان پيڙيون کليون هيون. هيئر سڄ لهڻ جو وقت ويجهو اچي ٿيو آهي. هن جا چاهڻ وارا سڀ هن جي چوڌاري ويٺا آهن... جيلر اچي ٿو. چئي ٿو: ”سقراط! مون کي، توکان اهڙي شڪايت نه رهندي، جيڪا ٻين کان رهي اتر ته اهي مون سان ڪاوڙجي پوندا آهن ۽ مون تي لعنتون ۽ قتلڪار وجهندا آهن، جڏهن مان آفيسرن جي حڪم موجب کين زهر پيئڻ جو اطلاع اچي ڏيندو آهيان. پر مان هن سڄي عرصي دوران توکي اشراف، خاندان، صبر ۽ ديرج وارو بهترين انسان ڏٺو آهي، انهن مڙني کان مٿانهون، جيڪي به هتي آيا آهن. سو هيئر به مونکي پڪ آهي ته تون مون تي رنج نه ٿيندين. ڇو ته تون ڄاڻين ٿو ته اهو مان نه پر ٻيا آهن، جيڪي ان ڏوهه جا ذميوار آهن. سو هاڻي خدا حافظ ۽ ان اڻ ٿر کي آرام سان سهڻ جي ڪوشش ڪر. تون منهنجي اچڻ جو مطلب سمجهي ئي ويو هوندين.“

پوءِ هو مڙي ٿو ۽ ٻاهر وڃڻ لڳي ٿو. ڳوڙها سندس اکين مان نار ڪري، ڳلن تان وهڻ لڳن ٿا. سقراط هن ڏانهن ڏٺو ۽ چيو: ”تو کي به خدا حافظ ۽ نيڪ تمنائون. مان ائين ئي ڪندس، جيئن تون چوندين.“ ۽ پوءِ سقراط، ڪريٽو کي زهر آڻائڻ لاءِ چوي ٿو. ڪريٽو اصرار ڪري ٿو ”اڃا ته سڄ به پهاريڻ مٿان بيٺو آهي، ايتري تڪڙ نه ڪر.“ سقراط انڪار ڪري ٿو.

جيل جو جلاڌ زهر کڻي اندر اچي ٿو. سقراط کيس ڏسندي ئي چئي ٿو. ”منهنجا دوست! تون انهن معاملن ۾ ماهر آهين. ڏس ته مون کي هاڻي ڇا ڪرڻو آ؟“ ”ٻيو ڪجهه به نه، بس رڳو هي پيءُ. ۽ پوءِ ايسٽائين گهمندو ره، جيستائين توکي پنهنجون چنگهون ڳوريون محسوس ٿين. تنهن وقت لپتي پئجان، ۽ پوءِ زهر پنهنجو عمل پاڻ ڏيکاريندو.“ ۽ ائين چوندي هو زهر جو پيالو سقراط ڏانهن وڌائي ٿو، ۽ هو پنهنجي ساڳي ئي هريل انداز ۾، گنيپر اکين سان گهوريندي. هن کان پڇي ٿو. ”تون ائين سمجهين ٿو ته هيءُ سرڪ/چڪو مون کي آرام ڪرائڻ لاءِ ڪافي ئي آهي؟“ سقراط اسان صرف گهريل مقدار تيار ڪندا آهيون، ان کان وڌيڪ نه.“ ۽ پوءِ هن جي هٿن مان پيالو، وڏي سرهائي سان، خوش ٿيندي وٺي ٿو- ”عاشق زهر پياڪ، وه ڏسي وهسن گهڻو.“ ”نه ته ائين ڪندي هو ڪو ڏکي ٿو، نه ئي سندس منهن جو پٽو لهي ٿو، يا ڪو رنگ ئي مٽجيس ٿو. پوءِ پيالو، پنهنجي چپن تي

رڪندي (ڇڻ ته ان کي چاهه مان چمندي) ان گهڙيءَ ئي سڪون سان پي ڇڏي ٿو. ”اڀالودورس، ڪريٽو، فيدو ۽ ڪوڙ پيا، جيڪي سڀ هن مهل تائين ته ڪيئن به ڪري پاڻ کي قابو ڪيون ويٺا هئا، پر هن کي زهر پيئندي ۽ پيالو خالي ڪندي جو ڏٺائون ته هاڻي پنهنجي وس نه رهيا آهن. ڪوئي روئي ٿو. ڪوئي رڙي ٿو... ماتر پئجي وڃي ٿو... ”هو ته يتيم ٿي ويندا... ههڙي پيءُ، ههڙي دوست جي جدا ٿيڻ تي...“ هو اهو سوچين ٿا ۽ وري سڌ ڪن ۽ پئجي وڃن ٿا... اهو ان ڌارين ٿيون... رڳو سقراط ئي خاموش آهي. ”سچ پچ ته مان ان سبب ڪري زائفن کي اڳ ۾ امائي ڇڏيو ته متان اهي اهڙي ناسمجھي جو مظاهرو ڪن. ڇو ته مان ٻڌو آهي ته ماڻهوءَ کي سڪون سان مرڻ گهرجي. پوءِ بس ڪيو ۽ صبر کان ڪم وٺو.“ هو پشيمان ٿي کڻي ڇڻ ڪن ٿا. سقراط گهمندو رهي ٿو ۽ پوءِ ٻڌائي ٿو ته سندس جنگهن مان هاڻي ست ڇڏائي ويو آ، جو اهي ڳوريون ٿي، گهلجڻ لڳيون آهن.“ هو ڪٽ تي آهي پئي ٿو، ۽ سندس جسم آهستي آهستي مٿين پاسي ڏانهن سَن ٿيندو وڃي ٿو. سقراط پاڻ کي هٿ لائي ڪجهه محسوس ڪري ٿو ۽ چوي ٿو: ”جڏهن زهر دل تائين پهتو ته اها پڄاڻي هوندي.“ هاڻي اثر پيٽ جي هيٺين حصي تائين پهچي چڪو. هن پنهنجي منهن تان لٽو لٽو، ۽ جهيٽي آواز ۾ چيائين، ”ڪريٽو! اسان ايسڪليپس (ديوتا) جو هڪ ڪڪڙ لهڻو. اهو قرض لاهڻ نه وسارجان.“ ”هاڻو ائين ضرور ڪيو ويندو. توکي ٻيو ڪجهه به چوڻو آ؟“ کيس ڪو جواب ڪونه ٿو ملي. اچو ته ڀلا اسان ڪانئس پڇون. من سقراط ڪو جملو، ڪو اکر ڳالهائي وجهي... نه هو ڪو جواب ڪونه ٿو ڏئي... بس سندس جسم ۾ ٿوري جنبش پيدا ٿئي ٿي. جيل وارو عملدار سقراط مٿان وڌل لٽو لاهي ٿو. سقراط جون اکيون... اچو، توهان به سري اچي، سندس منهن ڏسو... اکيون ته ڏسوس، ڪيئن نه ٿڪ ٻڏي بيٺيون آهن. الانهي ڇا ڪي چٽائي ڏسن ٿيون، شايد ڪجهه چوڻ ٿيون... ڪريٽو اٿي ٿو. سندس وات ۽ اکيون بند ڪري ٿو. ”هن جهڙو بااخلاق، دانا ۽ انصاف پسند هنن پنهنجي سڄي عمر ۾ نه ٻڌو نه ڏٺو.“ اهڙو ’ساتي‘ سندن اکين اڳيان، سندن هٿن مان، کانئن ڪسجي وڃي ٿو. لطيف بيتاب ٿي چوي ٿو: ڪُل چئو گرنار جو. گل چئو گرنار جو...”

چنڊ جي چوڏهين رات لکيو ويو

— ڊاڪٽر گل

ڏاهيون ڏک ڏسن

[Symposium] 'پيار' [Dialogues] سنقراط جي ٻن ڊائلاگن
۽ 'ڏاهيون ڏک ڏسن' [Apology] جو ترجمو، جن کي
سنقراط جي شاگرد افلاطون سهيڙيو.

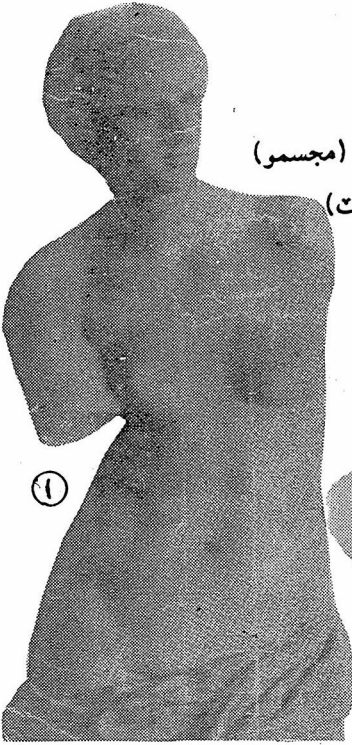
تعارفي نوت

’پيار‘ [Symposium]، افلاطون جي شروعاتي لکيل مڪالمن مان شايد آخري آهي، جو 389 ق-م ۾، سقراط جي موت کان ڏهه سال پوءِ جو لکيل آهي. سڄو منظر اگيئون جي گهر جو آهي. اگيئون هڪ ڏک ڀريو ناٽڪ (Tragedy) لکيو جيڪو هو ناٽڪن جي مقابلي ۾ پيش ڪري ٿو. کيس مقابلي ۾ انعام مليو. اهو کيس مليل پهريون انعام آهي. ان ڪاميابي جي خوشيءَ ۾، هن ٽئين ڏينهن تي پنهنجي گهر، دوستن لاءِ، رات جي ماني جهلي آهي. اها 416 ق-م جي ڳالهه آهي. اٽڪل 15 سالن کان پوءِ (جڏهن سقراط اڃا حيات هو) اهو احوال، اپالودورس، هڪ ٻئي همراھ کي ٻڌائي ٿو، جيڪو هن ارستوڊيمز کان ٻڌو هو ۽ هڪ ڀيرو اڳ، گلاڪون کي به ٻڌايو اٿائين.

سونهن ديوي (ايفروڊائيت) جو مجسمو.

سونهن ديوي (ايفروڊائيت) جي وهنجڻ جو ڏيک (مجسمو)

سونهن ديوي (ايفروڊائيت) جي هڪ جهلڪ (آرٽ)

پيار

[SYMPOSIUM]

گفتگو ۾ شريڪ ماڻهو

- 1- اڳيئون: ميزبان، الميه شاعري ڪندڙ، نوجوان خوبصورت شاعر نالي جي معنيٰ اٿس 'سنو'. گورگياس ۽ پراڊيڪس جو شاگرد.
- 2- سقراط: نالي جي معنيٰ 'زندگي جو مالڪ/ ڌڻي' هن وقت عمر اٽڪل 53 سال.
- 3- فيڊرس: افلاطون جو دوست، نالي جي معنيٰ آهي 'روشن، خوشي مان چمڪندڙ/ پهڪندڙ' هپياس ۽ لائسياس جو شاگرد.
- 4- پاسنياس: اڳيئون جو عاشق، نالي جي معنيٰ اٿس 'غمگسار'، 'پراڊيڪس' جو شاگرد.
- 5- اربڪسيمڪس: هڪ طبيب، نالي جي معنيٰ آهي 'جنگ ۾ بچائيندڙ' يا فوجي طبيب.
- 6- ارستو فينز: مشهور مزاحيه شاعر، هن وقت عمر اٽڪل 32 سال. نالي جي معنيٰ 'بهترين شڪل/ صورت' پنهنجي مزاحيه ناٽڪ 'بادل'، جيڪو هن پنج سال اڳ لکيو، تنهن ۾ سقراط تي ٺٽول ڪئي هئائين.
- 7- السيبياڊس: نالي جي معنيٰ آهي 'زندگيءَ جو سگهارو محافظ'. عمر اٽڪل 35 سال. ناميارو سياستدان. اڄڪلهه اٿينس ۾ پنهنجي سياسي قوت جي اوج کي پهتل. هڪ يوناني چون هڙئي خصلتون منجهس موجود آهن، ويندي 'سقراط' ۽ 'يوليسس' جون به. ڏاڍو خوبصورت ۽ ذهين. پر عياش ۽ بدچلن. سقراط جو وڏو مداح. سقراط هڪ جنگ ۾ سندس جان بچائي هئي جڏهن سندس عمر اٽڪل 19 سال هئي.

- ڊايوٽما، هڪ فرضي ڪردار آهي. جنهن جو تاريخي وجود نه ٿو ملي.

پيار

SYMPOSIUM

اپالودورس: مزيدار ڳالهه اها آهي ته مان هڪ دفعو اڳي به ساڳيو قصو ٻڌائي چڪو آهيان، جيڪو تو مونڪان پڇين پيو. ڇو ته تيون ڏينهن، جڏهن مان فليرم مان پنهنجي گهران نڪري شهر ڏانهن آيس پئي ته منهنجي هڪ واقف ڪار مون کي ڏسي ورتو، ۽ پري کان ئي توک واري انداز ۾ رڙ ڪري چيائين ”او فليري (1) اپالودورس وو! اتي بيهجان مان اچان تو. بيهين نٿو؟“ مان بيهي رهيس. ”اپالودورس، مان اجهو اجهو تنهنجي ڳولا پئي ڪئي“ هن چيو ”تم جيئن توکان اهو سرپستو احوال وٺان ته اگيئون جي گهر، ان رات جي مانيءَ تي سقراط، السيبياڊس ۽ ٻين پيار جي واکاڻ ۾ ڪهڙيون ڪهڙيون تقريرون ڪيون. اصل ۾ اهو احوال فلپ واري پٽ فوئينڪس، ٻئي هڪڙي همراھ کي ٻڌايو هو، جنهن کان وري مون ٻڌو. هن وارو بيان مڙهي ڪجهه منجهيل هيو. هن اهو به ٻڌايو ته توکي ان واقعي جي سموري سڌ آهي، سو مونکي اميد ته تون مونکي سچو قصو ’الف‘ کان وٺي ’ي‘ تائين بيان ڪري ٻڌائيندين. سقراط تنهنجو دوست آهي، سو سندس گفتگو بيان ڪرڻ لاءِ بهترين ماڻهو توکان وڌيڪ ڪو ٻيو؟ پر پهريون اهو ٻڌاءِ ته تون پاڻ ان دعوت ۾ هئين؟“

مون هن کي چيو: ”گلاڪون واقعي هن همراھ جو احوال توکي منجهيل معلوم ٿيندو، جي تون اڳ ۾ ئي اهو سمجهي ويٺو هوندين ته ڪو اهو واقعو ويجهڙائي ۾ ئي ٿيو آهي يا اهو ته مان به ڪو انهن سان گڏ مانيءَ تي هيس.“

”مان ته ڄاڻي به ائين سمجهي ويٺو هيس.“

”منهنجا پيارا گلاڪون تو ائين ڪيئن سمجهي ڇڏيو؟ ڇا توکي خبر نه آهي ته ڪيترن سالن کان اگيئون اٿينس ۾ رهندو ئي ناهي. ۽ سقراط سان منهنجي واقفيت ڪي اهي ڪي تي سال مس ٿيا آهن، جو مون پنهنجو اهو روز

جو معمول بڻايو آهي ته هو جيڪي ڪجهه چئي ٿو يا ڪري ٿو، تنهن جي خبر رکان. ڪو وقت هينو جو مان دنيا لتاڙي ان وهر ۽ گمان ۾ هئس، مان وڏي شيءِ ٿي ويو آهان. جڏهن ته، حقيقت ۾ سڄي ڌرتيءَ تي مان وڌ ۾ وڌ نياڳو ۽ نامراد شخص هئس. بلڪل ائين جيئن هينئر تنهنجي حالت آهي- مان سوچيندو هئس ته مونکي فلسفي ٿيڻ بجاءِ، ڪهڙو به ٻيو ڪم ڪار ڪرڻ گهرجي.

”چڱو هاڻي اهي ڀوڳ ٺڪاءُ ڇڏ“ هن چيو ”۽ مونکي ٻڌاء ته اها مجلس ٿي ڪڏهن هئي؟“

’اسان جي ننڍپڻ ۾‘ مون ورائيو ’جڏهن اگيئون کي پنهنجي پهرين ڏک ڀريئي ناتڪ تي انعام مليو هو؛ ان کان پوءِ ڏينهن تي جڏهن هن پنهنجي ساٿي فنڪارن سان گڏجي، پنهنجي سوپ جي پيٽا ڏني هئي‘.

’پوءِ ته اها ڏاڍي پراڻي ڳالهه چڻبي. ڀلا توکي ڪنهن ٻڌايو؟ - سقراط پاڻ ڇا؟‘

’نه، نه‘ مون ورائيو ’مونکي به ان ساڳئي همراھ ٻڌايو جنهن فوئنيڪس کي ٻڌايو- هو هڪڙو ننڍڙو همراھ ناهي جنهن ڪڏهن به پيرن ۾ جتي پائڻ جي تڪليف نه ڪئي آهي- سائڊ اٽينيم وارو ارستو ڏيمز. هو اگيئون جي دعوت ۾ موجود هيو. ۽ منهنجي خيال ۾، انهن ڏهاڙن ۾ هن کان وڌيڪ سقراط جو مداح ٻيو ڪوبه نه هيو. وڌيڪ اهو ته مون خود سقراط کان هن جي بيان جي ڪجهه حصن جي سچائي جي باري ۾ پڇا ڪئي ۽ سقراط پاڻ هن جي ٻين سڀني ڳالهين جي پڻ تصديق ڪئي‘.

’پوءِ ڀلا تون ايترو انتظار ڇو ٿو ڪرائين؟ ڇا اٽينس تائين هي رستو اسان جي گفتگو لاءِ ئي نه ٺاهيو ويو آ؟ گلاڪون چيو.

۽ ائين پوءِ اسان رستي تي هلندا به رهياسين ۽ ان رات جو پيار بابت ڪيل بحث مباحثي جي باري ۾ گفتار به پئي هلندي رهي.

”اڀالو درس؛ تنهن ڪري ئي جيئن مون توکي شروع ۾ به چيو ته مان تنهنجو عرض اڳهائيندي، اهو قصو سٺي نموني ٻڌائي سگهان ٿو. سو جي چاهين ئي ٿو ته پوءِ مان ان کي ضرور به ورجائيندس. سچ پچين ته مون کي پاڻ کي فلسفو ڳالهائڻ يا ڪنهن ٻئي کي فلسفي تي ڳالهائيندي ٻڌڻ ۾ وڌ ۾ وڌ راحت

۽ فرحت اچي ٿي. ان منجهان ملندڙ نفعي واري ته ڳالهه ئي الڳ آ. ٻر جڏهن مان: ڊڪا اهڙي گفتگو ٻڌان ٿو. خاص ڪري توهان جهڙن شاهوڪارن ۽ واپارين واري گفتگو. ته مونکي بيزاري ٿئي ٿي ۽ توهان تي رحم اچي ٿو. توهان جيڪي منهنجا سنگتي آهيو ۽ ائين سمجهو ٿا ته توهان اصلي ڪا وڏي مٿيا هٿ ڪري ورتي آهي. جڏهن ته حقيقت ۾ توهان کي ڪا هٿ حاصل نه ٿي آهي ۽ مون ۾ اهو چوڻ جي جرئت به آهي ته توهان وري مونکي نپاڳو ۽ نامراد شخص سمجهي، اٿتو مون تي رحم ڪائيندا هوندؤ. جيڪس ته اوهان صحيح ئي آهيو، پر اوهان جي باري ۾ منهنجو جيڪو خيال آهي سو گمان تي نه پر ڄاڻ تي ٻڌل آهي. ۽ اهو ئي ته فرق آهي...؟

همراه: اپالودورس، تون سدائين اهو ائين رهيو آهين. نه مٿي جو نه مٿين. سدائين پنهنجن ۽ ٻين جي بابت پيو ڳالهائيندين ۽ مونکي ويسام آهي ته توکي سڄي انسان ذات جو ارمان آ سواءِ سقراط جي. ۽ پهريون پنهنجو اٿئي. ان سلسلي ۾ تنهنجو اهو پراڻو نالو درست ئي آهي يعني چريو اپالودورس. جيڪو تون گهٽ ۾ گهٽ جي حد تائين ته ضرور آهين. جيتوڻيڪ مونکي خبر آهي ته توتي اهو نالو ڪيئن پيو. تون سدائين پنهنجو پاڻ تي هڪ سقراط کي ڇڏي ٻي سڄي دنيا تي ڦوڪيو ٿو وٿين.

اپالودورس: هاڻو دوست، منهنجي مت ڪسيل ۽ سودائي سڏجڻ جا سبب، منهنجا پنهنجي ۽ ٻين جي باري ۾ اهي خيال ۽ گمان ئي آهن. ٻي ڪنهن به شاهدي ۽ ثابتي جي ضرورت ئي ناهي. ائين نه؟

همراه: 'بس يار بس- گهڻو ٿيو. پاڻ هاڻ ان تي بحث بند ڪيون ته چڱو. مان پنهنجو عرض وري ورجايان ٿو ته تون قرب ڪري هاڻي مونکي اها گفتگو ٻڌاءِ ئي ڪئي.'

اپالودورس: هاڻو اهو پيار جو قصو ڪجهه هن ريت آهي- پر شايد بهتر ائين ٿيندو جو مان ارستوڊيمز وانگر قصو منڍ کان شروع ڪيان ۽ ڪوشش ڪندس ته توکي ارستوڊيمز جي لفظن ۾ ئي ٻڌايان. سندس قصو هن ريت آهي:

- مان سقراط سان ان وقت مليس، جڏهن هو اڃا تازو تڙ ڪري نڪتو هو ۽ پيرن ۾ چوٽيل به پاتل هئس. اهي ٻه شيون جيڪي گهڻي ڀاڱي سقراط

جي دستور ۾ شامل ٿي نه هونديون آهن. مون کائڻس پڇيو ته ”يلا اڃ هي پوڻاڪون پهري ڪيڏانهن ڪاهه آهي؟“ ”اڳيئون جي مانيءَ تي“ هن ورائيو، ”مان سندس ڪلهوڪي انعام کڻڻ جي خوشيءَ ۾ ڪيل دعوت کان، ان ڪري نتاڻي ويس جو اتي ماڻهن جي پيڙهه جو انديشو هو. پر ساڻس وعدو ڪيو هيم ته ان بجاءِ اڃ هن ڏي ايندس. تنهن ڪري اڃ هي تيل ڦليل ڪيا آهن. چو ته هو به سهڻو جوان آهي ۽ ڇڏهن به ڪو ڪنهن خوبصورت ماڻهوءَ سان ملڻ وڃي ته پاڻ سينگارِي وڃي.“ ۽ پوءِ هن مون کان پڇيو، ”يلا تون به مون سان گڏ هلندي، جيتوڻيڪ توکي سڏ نه آهي؟“ مون ورائيو، ”مون کي توهان جيئن حڪم ڪندؤ، حاضر آهيان.“ ”ته پوءِ مون سان گڏجي هل ۽ اڃ اسان ان چوڻي کي ختم ٿا ڪري ڇڏيون ته:

’نيچ ماڻهن جي دعوت ۾ سٺا ماڻهو ري صلاحيا ٿي ويندا آهن‘.

ان جي بدران اڃ کان اسان جي هيءَ چوڻي هلندي ته:

’سٺن ماڻهن جي دعوت ۾ سٺا ماڻهو ري صلاحيا ٿي ويندا آهن‘.

۽ هن تبديلي جي حمايت هومر جي آڌار تي پڻ ڪري سگهجي ٿي، جيڪو ان چوڻي کي نه صرف ڏاهي پٽ ڪيرائي ٿو، پر ائين ڪڍي ڇڏجي ته ان جا ڏاڏا ڪڍي ٿو ڇڏي. چو ته هو اگيمنيئن کي هڪ تمام دلير انسان ڏيکارڻ کان پوءِ، مينيلاس کي، جيڪو هڪ بزدل ويڙهو آهي، تنهن کي ري صلاحو اگيمنيئن جي دعوت ۾ شريڪ ڏيکاري ٿو، جيڪا هن پنهنجي طرفان ڪيل قرباني جي موقعي تي ڏني آهي. يعني هڪ بهتر، بدتر ڏي نه، پر، بدتر بهتر ڏانهن وڃي ٿو.“

”سقراط مون کي ڊپ ٿو ٿئي.“ مون چيو، ”نه ڄاڻان مون وارو قصو به ساڳيو ئي هجي، ۽ ائين جيئن مينيلاس کي هومر ڄاڻايو آهي، تيئن مان به هڪ نيچ انسان هجان، جيڪو ”ڏاهن جي دعوت ۾ ري صلاحو وڃي ٿو“ سو جي تون مون کي ساڻ وٺيون هلين ٿو ته پاڻ ٿي ڪو بهانو يا عذر ڳولي هٿ ڪجان. چو ته مان ائين ڪونه چوندس ته ڪو مان اڻ ڪوٺيو آيو آهيان، مان ته کين ائين ٻڌائيندس ته مون کي سقراط صلاحيا ساڻ ڪٺيو آ.“

”هڪ کان به ڇڱا.“ هن هومر واري انداز ۾ ورائيو ”به ڇڱا هوندا سين

ته وات ويندي ڪونه ڪو بهانو گهڙي وٺنداسين.“

ان گفتار کان پوءِ اسان هلڻ لڳاسين. پر سقراط پنهنجن ئي سوچن ۾ گر ڪجهه پئتي رهجي ويو، ۽ جڏهن مان سندس انتظار جي خيال کان بيهي رهيس ته هن مون کي اشارو ڏنو ته هلندو هل. مان جڏهن اڳيتون جي گهر وٽ پهتس ته ڏٺم ته دروازا کليا پيا هئا. مون سان هڪ چرچي جهڙي ڳالهه ٿي جو اوچتو هڪ نوڪر ٻاهر آيو. مون سان مليو ۽ مون کي هڪدم مهمان خاني ڏانهن به وٺي ويو. جتي سمورا مهمان ٺهيا ٺڪيا ويٺا هئا، جو دعوت بس شروع ٿيڻ واري هئي.“

”ارستوفينز! ڀلي آئين، جي آئين“، اڳيتون ڏسن شرط ٿي مون کي ڪيڪاريو ”تون مهل تي پڳو آهين ته اسان سان گڏ رات جي ماني کائي سگهين. پر جي ڪنهن پئي ڪم سانگي آيو آهين ته مهرباني ڪري ان کي هاڻي پاسيرو رک ۽ اسان سان رلي ملي وڃ. ڇو ته ڪالهه مون تولا ڏاڍو واجهايو، پر تون نه ملين جو توکي ڪٿي ٻڌايان- پر تون سقراط کي پاڻ سان گڏ ڇو نه آندو آ؟“

مون ڪنڌ ورائي هيڏانهن هوڏانهن ڏٺو، پر سقراط ڏسن ۾ ڪونه آيو ۽ مون کي اها وضاحت ڪرڻي پئي ته هو ڪي گهڙيون اڳ مون سان گڏ هيو ۽ اهو ته مان سندس ئي ڪوٺ تي هتي رات جي ماني تي آيو آهيان.

”چڱو ٿيو جو آئين“ اڳيتون ورائيو ”پر هو پاڻ ڪاٿي آ؟“

”جڏهن مان هتي گهر ۾ داخل پئي ٿيس ته هو منهنجي پٺيان ئي پئي آيو.“ مون چيو، ”پر مون کي پاڻ کي سمجهه ۾ نٿو اچي ته هو ويو ڪاڏي؟“

”اڙي ڇوڪر وڃ“، اڳيتون هڪ نوڪر کي حڪم ڪري چيو ۽ مون ڏانهن منهن ڦيري چيائين ”ارستوفينز! تون تيسرائين اريڪسيمڪس جي ڀرسان ويهه“ ان کان اڳ جو مان ويهان، هڪ نوڪر منهنجي هٿن ڏوڻ لاءِ پاڻي کڻي آيو. ڪجهه گهڙين ۾ هو پهريون نوڪر پڻ موٽي آيو ۽ اچي ٻڌايائين ته اسان وارو يار سقراط پاڙي جي هڪ گهر جي ڏيڍي وٽ سوچ ۾ گر، چپ چاپ بيٺو آهي. ”هن کي ڇڻ ڪنهن پنڊ پاهڻ ڪري ڇڏيو آ.“ نوڪر ٻڌايو. ”سڌ به ڪيائينس پر چري ئي نه ٿو.“

”ڪيڏي عجب ڳالهه چئي!“ اڳيتون چيو، ”چڱو تو وري وڃي کيس سڌ ڪر ۽ ائين سڏيندو رهيس. مان جواب ۾ نه، جو لفظ ٻڌڻ نه ٿو

چاهيان.

”کيس اڪيلو ڇڏي ڏيو.“ مون چيو، ”هن کي بس ائين ’هلندي هلندي کتي به ٻيهي رهڻ‘ ۽ ’سوچن جي سمند ۾ غرق ٿي وڃڻ‘ جي عادت آهي. مون کي پڪ آ ته هو سگهو ئي ايندو، سو کيس تنگ نه ڪيو؛ ڇڏي ڏيوس.“

”چڱو جي تون ائين ئي بهتر ٿو سمجهين ته پوءِ ٺيڪ آ“ اگيئون ورائيو، ۽ پوءِ نوڪرن ڏي منهن ڪري چيائين، ”اسان کي هن جو انتظار ڪرڻ کان سواءِ ماني کائڻ گهرجي. جيڪو اوهان کي وٺي سواسان کي ڪارايو پيئاريو. سدائين مان اوهان کي حڪم جاري ڪندو رهيو آهيان، پر اڄ ڪير به اوهان کي حڪم ڪرڻ ۽ چوڻ آڻڻ وارو ڪونهي. اڄوڪي موقعي تي ائين ڪئي سمجهو ته توهان اسان جا ميزبان آهيو ۽ مان پاڻ به ۽ هيءَ سڄي سنگت، اوهان جا مهمان آهيون. جي اسان جي سٺي خدمت چاڪري ڪيو ته توهان جي ساراھ ڪندي نه ٿڪنداسين.“

ان کان پوءِ ماني شروع ٿي، پر سقراط ٺهي نه جڙي. مانيءَ دوران اگيئون ڪيترائي ڀيرا سقراط ڏي ماڻهو موڪلڻ جي خواهش ڏيکاري، پر مان کيس روڪيندو رهيس. آخرڪار جڏهن دعوت اڌ کان مٿي گذري چڪي هئي ته سقراط اچي پهتو. چوڻهه عام طور تي اها بيخوديءَ جي حالت ايڏو گهڻو وقت نه هلندي هيس. اگيئون جيڪو صوفي تي هڪ چيڙي ڏانهن اڪيلو ئي ويٺو هو (2) تنهن رڙ ڪري چيو ته، ”سقراط هيڏانهن اچ! منهنجي ڀرسان اچي ويهه ته جيئن مان توکي ڇهي سگهان ۽ ائين ان ڏاهپ مان فيض وٺان، جيڪا تنهنجي دل ۾ آهي ۽ هيئر تو وٽ سوگهي آهي. چوڻهه مون کي پڪ آ ته تون اوستائين هيڏانهن نه آيو هوندين، جيستائين اها ڳالهه نه لڌي هوندي، جنهن جي ڳولا ۾ هيئن.“

سقراط، اگيئون جي خواهش مطابق سندس ڀرسان ويهندي چيو: ”اگيئون، اها ڪيڏي نه نعمت چئبي جو ڏاهپ ڇهن سان اوتجي سگهجي، هڪ ڀريل انسان منجهان ان انسان ۾ جيڪو خالي هجي. ايئن جيئن ڀريل ڪوپ مان پاڻي پشمر جي ڌاڳي وسيلي گذري، خالي ڪوپ کي پري ڇڏيندو آهي. جي واقعي ڏاهپ به ائين هجي ته پوءِ مان تنهنجي ڀر ۾ ويهڻ کي املھ

پاڻيندس! چوٽ تون پنهنجي خوبصورت، جهجهي ۽ جالاري ڏاهپ جي وهڪري سان مون کي صفا سيراب ڪري ڇڏيندين. منهنجي ڏاهپ ته خسيس ۽ اعتراض جوڳي قسم جي آهي ۽ ان جي حقيقت ته بس هڪ خواب کان وڌيڪ نه آهي. پر تنهنجي ڏاهپ اڻڄل ۽ ڪاميابين جي اميدن سان ڀر آهي. ڏس نه، اها تو منجهان ڪيئن ته تجل ڏئي نڪتي ۽ ٽيون ڏينهن، ٽيهن هزارن کان وڌيڪ يونانين کي پنهنجو جلوو پساڻيو، جڏهن ته تون اڃا نوجوانڙو آهين!

”بس سقراط، بس- هائي گهڻيون ٽوڪون ڪئي.“ اگيئون چيو، ”ڪي گهڙيون ترس تو ۽ مون ۾ اهو طءُ ٿي ويندو ته اسان ٻنهي منجهان ڪير ڏاهپ جو پندار آهي- شراب جو ديوتا ڊيونيسس اسان جو جج هوندو. پر هيئر بهتر ائين ٿيندو ته مانيءَ جا ٻه گرهه هڻي وڃن.“

سقراط صوفي تي پنهنجي جڳهه ورتي، سڀني سان گڏجي ماني کاڌائين. تنهن کان پوءِ ديوتائن کي شراب جي پيٽا ڏني وئي سندن شان ۾ ڀڄڻ ڳايو ويو، ۽ جڏهن ٻيون رواجي رسمن پوريون ٿي چڪيون ۽ شراب پيئڻ وارا ئي هئاسين(3) ته پاسنياس چيو: ”منهنجا دوستو! ترسو- پهريون اهو طءُ ڪريون ته اڄ اسان پيئڻ جو ڪهڙو گهٽ ۾ گهٽ سخت قائدو مقرر ڪريون. چوٽ مان اوهان کي يقين سان ٿو چوان ته مون تي اڃا تائين ڪالھوڪي پيٽل مڌ جا خمار آهن ۽ وري پاڻ سنڀالڻ لاءِ اڃا ڪي وقت گهرجي. ۽ مون کي لڳي ٿو ته اوهان مان به گهڻن جي ئي ساڳي بري حالت آهي، چوٽ ڪالھوڪي دعوت ۾ اوهان به هيؤ. سو هائي صلاح ڪري هلڪي پيئڻ جي ڪا ترڪيب ڳولي ڪڍجي ته چڱو.“

”مان بلڪل راضي آهيان“ ارستوفينز چيو، ”اسان کي ڪنهن به نموني ان مئي مڌ پيئڻ کان پاسو ڪرڻ گهرجي. چوٽ مان پاڻ به انهن منجهان هڪڙو آهيان، جيڪي ڪالھ مئي منجهان پاڻ پسائي نڪتا هئا.“

”منهنجي خيال ۾ تون ٺيڪ پيو چوڻ“ اڪيومنيس جي پٽ اريڪسيمڪس چيو، ”پر اڃا هڪڙو همراھ آهي، مان جنهن جي واتان اها ڳالھ ٻڌڻ چاهيندس: اگيئون تون پاڻ ۾ ڪيتري سگهه ٿو سمجهين؟“

”نه بابا- منهنجي پيشي ناهي. مون ۾ اهڙو ست ڪونهي.“ اگيئون

ورائيو.

”تہ پوءِ“ اريڪسيمڪس چيو، ”ارستوڊيمز، فيڊرس ۽ ٻيا مون جهڙا نيل سرير جيڪي مٽي جي ست نٿا سهي سگهن، تن جي چڻ جند چڻي ۽ پاڳ ڀلا چڻبا جو اڇ وڏا گڙنگ پياڪ مس مس دستبردار ٿيا آهن۔ مان سقراط کي نٿو ڳڻيان، جيڪو ان ميو پي بہ ڄاڻي ۽ بلڪل پرهيز ڪري بہ ڄاڻي؛ ۽ هو دل ۾ نہ ڪندو جي اسان ڪهڙو بہ فيصلو ڪيون۔ تہ پوءِ جڏهن سنگت منجهان ڪوبہ ججهي پيئڻ جي خيال ۾ نہ آهي تہ پوءِ مونکي معاف ڪيو وڃي جي مان اوهان کي پيئڻ جي اثرن بابت سچ ٻڌايان۔ مان اوهان کي هڪ طبيب جي حيثيت ۾ پنهنجي تجربي مطابق اها حقيقت ٻڌائڻ چاهيندس تہ ان ميو پيئڻ انسان لاءِ نقصانڪار آهي ۽ اها عادت وس پجندي مون پاڻ ۾ بہ ڪڏهن نہ وڌي آهي ۽ پڪ ڄاڻو تہ نہ ئي ڪنهن ٻئي کي اهڙو مشورو يا هدايت ڏيندس۔ خاص ڪري انهن کي جن تان ڪالھوڪي پيٽل مڌ جا خمار اڃا لٽائي نہ آهن۔“

”مان تہ سدائين تنهنجي مشوري تي عمل ڪيو آهي۔ خاص ڪري صحت ۽ بيماري بڙي جي معاملي جڏهن تون طبيب جي حيثيت ۾ ڪو نسخو ڏيندو آهين۔“ مائرينس جي فيڊرس وچ ۾ ڳالهائيندي چيو، ”۽ ٻي سنگت بہ جي سڀاڻي آهي ۽ کين عقل ۽ سرت آهي تہ پوءِ اهي بہ ائين ئي ڪندا۔“

آخر سڀ ان تي راضي ٿيا تہ اڄوڪي محفل ۾ مدهوشي جي حد تائين مڌ نہ پيتو وڃي پر جنهن کان جيترو اڪلي سگهي ۽ وٺي، اوترو پيئي۔

”پوءِ“ اريڪسيمڪس چيو، ”جيئن تہ توهان سڀ ان تي متفق آهيو۔ تہ هرڪو پنهنجي راز مطابق پيئندو ۽ اهو بہ تہ ڪنهن تي ڪا زور زبردستي نہ هوندي تہ پوءِ هيٺڪر مان هڪ ٻي تجويز ڏيندس تہ بانسري وڄائيندڙ چوڪري، جيڪا اجهو اجهو آئي آهي تنهن کي چيو وڃي تہ هوءَ هلي وڃي ۽ ڀلي وڃي پنهنجي منهن سان وڄائي يا جي هوءَ چاهي تہ پوءِ اندر زناني ۾ وڃي وڄائي (4)۔ ان جي بدران اڄ پاڻ ۾ ڪچهري ٿا ڪريون ۽ جي توهان ان ڳالهه تي راضي ٿي اهڙي اجازت ڏيو تہ ۽ ائين پڇو تہ تہ گفتگو ڪهڙي موضوع تي ٿيڻ گهرجي تہ مون وٽ ان لاءِ بہ هڪ تجويز آهي۔“

سندس اها تجويز قبول ڪري کيس اجازت ڏني وئي ۽ پوءِ اريڪسيمڪس چيو، ”مان يورپيڊس جي ميلانيي وانگر ڳالهائيندي شروعات ائين ڪندس تہ ’اها منهنجي رت نہ آهي‘ جيڪا مان ٻڌائڻ وارو آهيان۔ اها

ڳالهه فيڊرس جي آهي. هو اڪثر فرياد واري انداز ۾ مون کي چونڊو آهي: 'اريڪيسميڪس اها ڪيڏي نه عجيب ۽ شرم جهڙي ڳالهه آهي ته ٻين ديوتائن جي شان ۾ ته بيت، ڀڄن ۽ قصيدا ٺهيل آهن، پر اڳاٽي عظيم ۽ سگهاري ديوتا پيار جو، هيترن سارن شاعرن، جيڪي به ٿي گذريا آهن، تن منجهان ڪوبه واکاڻيندڙ ۽ مداح ڪونهي. جنهن هڪڙو گيت ٿي سندس ساراھ ۾ لکيو هجي. ڪافي لائق سافست/ استاد به آهن. مثال طور تمام سٺو پراڊيڪس آهي. هنن پنهنجي لکيل ساراھ واري نثر ۾ هيراڪلس ۽ ٻين ڪيترن سورمن جي گھڻن جي باري ۾ تفصيلي بحث ڪيو آهي. پر هڪ ٻي عجيب ڳالهه ٻڌ ته مون کي ڪنهن ڏاهي جو لکيل هڪ ليک هٿ لڳو جنهن ۾ لوڻ کي ان جي فائدين جي ڪري، تعريف ۾ آسمان تي پهچايو ويو آ! ۽ اهڙين ئي ٻين ڪيترين سارين شين کي سندن مان مطابق مرتبو ۽ مڃتا ڏني وئي آهي. ۽ سوچ ته- لوڻ ۽ ٻين موضوعن تي ڇا ته بنڪيڙو ۽ مٿاماري ڪئي وئي آهي. پراچ ڏينهن تائين ڪنهن به اها جرئت نه ڪئي آهي ته پيار جي شان مطابق ڪو شيد چئي ۽ ائين هن سگهاري ۽ عظيم ديوتا کي بلڪل نظرانداز ڪيو ويو آهي."

منهنجي خيال ۾ فيڊرس بلڪل درست ٻيو چوي، سو مان سندس مدد ڪرڻ چاهيندس. ٻي ڳالهه ته مان پڻ اهوئي سوچيان ٿو ته اسين جيڪي هن وقت هتي اچي گڏ ٿيا آهيون. ان کان بهتر ٻيو ڪجهه نه ٿا ڪري سگهون ته پيار ديوتا کي مڃتا ڏيون. سو جي توهان مون سان ان ڳالهه تي متفق آهيو ته پوءِ پڪ ڄاڻو ته تقريبن جي ڪمي نه هوندي. چوڻ پوءِ منهنجي رت اها آهي ته اسان مان هر هڪ، ڪاٻي کان ساڄي پاسي ڏانهن، پيار جي شان ۾ تقرير ڪندو وڃي. هر هڪ وٽ ذات جي ڏيهه مان جيڪو ڪجهه به آهي سو سڀ ٻڌائي ۽ فيڊرس جيئن ته منهنجي ڪاٻي پاسي ڏانهن پهريون پهريون ويندو آهي ۽ جيئن ته ان موضوع جو اهو به اهوئي آهي. سو منهنجي خيال ۾ شروعات کيس ئي ڪرڻ گهرجي."

"اريڪيسميڪس، تنهنجي رت خلاف ڪوبه ووٽ نه پوندو" سقراط چيو، "جيتريقدر منهنجي ڳالهه آهي ته مان آخر ڪيئن تنهنجي رت جي مخالفت ڪندس، مان جيڪو اهو باسيان ٿو ته مان، هڪ پيار کان سواءِ ٻيو ڪجهه به ڄاڻان ئي نه ٿو. نه ئي مان سمجهان ٿو ته ڪو اڳيئون يا پاسينياس ان موضوع

جي مخالف ڪندا. ارستو فينڙ جي باري ۾ ته شڪ ڪرڻ ئي اجايو آ، چو ته سندس واسطو ئي ڊايونيسس ۽ ايفروڊائيت سان آهي ۽ مونکي چوڌاري ويٺل ۾ به اهڙو ڪو نظر ڪونه ٿو اچي، جيڪو ناتفاقي ڏيکاري. جيتوڻيڪ مان ان ڳالهه کان باخبر آهيان ته اها رت اسان پاران لاءِ ڪجهه ڏکي پوندي ۽ اسان سان انصاف نه ڪندي جو اسان جو وارو آخر ۾ آهي. بهرحال پوءِ به پاڻ ان تي راضي آهيون ۽ دل ۾ نه ڪنداسين، جيڪڏهن اسان کان اڳ وارا همراهم پنهنجين سڀيتن تقريرن سان موضوع تي ڳالهائڻ لاءِ باقي ڪجهه بچائين ئي نه. چڱو ته پوءِ فيڊرس کي پيار جي واکاڻ شروع ڪرڻ گهرجي. اسان جون نيڪ تمنائون ساڻس گڏ آهن.“

سڄي سنگت هائوڪار ڪئي ۽ خواهش ڏيکاري ته فيڊرس، سقراط جي چوڻ مطابق، شروعات ڪري. ارستوڊيمز کي اهو سمورو ياد نه هيو، جيڪو ڪجهه ڳالهايو ويو ۽ نه ئي وري مون کي اهو سمورو ياد آهي، جيڪو هن مون کي ٻڌايو. سو انهن تقريرن منجهان جيڪو ڪجهه مون کي ياد آ، ۽ جيڪو مون ياد ڪرڻ لاءِ اهم سمجهيو، سو توکي ٻڌايان ٿو.

جيئن چيمر ته ارستوڊيمز مون کي ٻڌايو ته فيڊرس هتان شروعات ڪئي ته ”پيار هڪ وڏو طاقتور ديوتا آهي ۽ ڌرتي توڙي آسمان تي سڀني کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيندڙ خاص ڪري پنهنجي چمر جي لحاظ کان هن جو وڏو شان آ، جو هو سڀني ديوتائن کان اڳاتو آهي. ان جي ثابتي اها آهي ته پيار جو ڪو ٻيءَ ماءُ ڪونهي، نه ئي ڪنهن شاعر يا نثرنگار ڪڏهن ائين لکيو يا چيو آهي ته کيس والدين هئا. جيتوڻيڪ هيسٽائڊ چوي ٿو:

پهريون آيو/ ڇايو آند ڌنڌ ۽ پوءِ ڄائي ڌرتي،

موڪري ڇاتي واري،

جيڪو سڀ ڪجهه آهي تنهن لاءِ،

هميشه جي لاءِ رهڻ واري،

۽ ان سان گڏ پيار.

بين لفظن ۾ ائين ڪٿي چئجي ته آند ڌنڌ کان پوءِ هي ٻئي، يعني ڌرتي ۽ پيار، وجود ۾ آيا. پيرمينڊس پڻ چمر بابت هيئن ٻڌائي ٿو.

ديوتائن جي سلسلي ۾،

پهريائين پهريائين،

پيار کي جوڙيائين.

۽ اڪيو سيلاس به هيسٽائڊ سان متفق آهي ۽ ائين گهڻا ان ڳالهه تي متفق آهن ته پيار سڀني ديوتائن کان اڳاٽو آهي ۽ نه صرف اهو ته هو اڳاٽو ۽ مربي ديوتا آهي، پر اسان لاءِ تمام گهڻين سنين جو سبب ۽ وسيلو پڻ آهي. مان نٿو چاڻان ته ڪنهن به نوجوان لاءِ ان کان وڌيڪ سنائي ڪا ٻي ٿي سگهي ٿي ته هن کي پنهنجي نوجواني کان وٺي ئي هڪ نيڪ ۽ سٺو پيار ڪندڙ ملي. يا هڪ پيار ڪندڙ کي پنهنجي پيار لاءِ هڪ لائق، نوجوان محبوب هٿ اچي. ڇاڪاڻ ته هڪ مانائتي زندگي گذارڻ لاءِ جيڪو اصول ۽ رهنمائي هجڻ گهرجي، ان رهنمائي لاءِ مان چوان ٿو ته نه ئي مٿ مائٽ، نه ئي رتبو، نه دولت ۽ نه ئي ڪا ٻي شيءِ اثرائتي ۽ ڪارگر ٿي سگهي ٿي؛ پر رڳو پيار ئي ٿي سگهي ٿو. ۽ منهنجو ان مان ڇا مطلب آ؟ منهنجو مطلب آهي 'هو احساس جيڪو خوري جي ڳالهه مهل شرم ڏياري ۽ آتم ۽ اعليٰ آدرش لاءِ آتسام ڏئي. ها ان احساس کانسواءِ نه ئي رياستون ۽ نه ئي ڪو فرد سٺا، سهڻا ۽ عظيم ڪم ڪري سگهي ٿو. ۽ تڏهن مان چوان ٿو ته هڪ عاشق جڏهن ڪو خوري جهڙو ڪم ڪندي پڪڙجي پوي ٿو يا جڏهن ڪو سندس بيعزتي ڪري ۽ هو بزدلي ڏيکاري، پنهنجو بچاءُ نه ڪري ۽ پوءِ ان ويرم ۾ جي سندس محبوب کيس ڏسي ورتو ته هن کي وڌيڪ پيڙا ۽ پشيماني ٿيندي. جڏهن ته سندس پيءُ، يا ڪنهن سنگتي يا ڪهڙي به ٻئي ماڻهوءَ جي ڏسي وٺڻ تي هن کي ايڏي پشيماني ۽ اڻ تڻ نه ٿيندي. وري معشوق کي به پنهنجي باري ۾ ساڳيو ئي احساس ٿيندو، جي هن کي به سندس عاشق ڪنهن اهڙي خوري جهڙي صورتحال ۾ ڏسي ورتو.

۽ جيڪڏهن اسان ڪا اهڙي ترڪيب يا طريقو ڳولي ڪڍون جو ڪا رياست يا ڪا فوج عاشقن ۽ معشوقن تي مشتمل هجي ته پوءِ هو پنهنجي شهر/ رياست جا بهترين حڪمران ثابت ٿيندا جو هو پيڙائي ۽ بدڪاري کان پاسو ڪندا ۽ هڪ ٻئي کي عزت، مان ۽ مڃتا ڏيڻ ۾ هڪ ٻئي سان ريس ڪندا ۽ ٻي صورت ۾ جي هو هڪ ٻئي سان ڪلهو ڪلهي ۾ ڏئي جنگ ڪندا

تہ ڀلي ڪٿي ٿورا مٺ جيتراڻي هجن، پر هو سڄي دنيا کي فتح ڪري وٺندا. چوٽه عاشق ائين ئي چاهيندو ته پنهنجي سونپيل جڳهه ڇڏيندي يا پنهنجا هٿيار ڦٽا ڪرڻ مهل، ڀلي کيس سڄو جڳ ته ڏسي، پر سندس معشوق کيس نه ڏسي وٺي. هو هزار ڀيرا مرڻ لاءِ تيار هوندو، پر هن جو ائين ڏسي وٺڻ سهي نه سگهندو. يا ڪير پنهنجي معشوق کي اڪيلو ڇڏي پاڇ کائيندو يا ان کي درپيش خطري جي گهڙيءَ ۾ گسي پوندو؟ اهڙي گهڙيءَ ۾ ته پاڙي ۾ پاڙي به هڪ بهادر، جوشيلو جوان ۽ پهلوان بڻجي پوندو، جو پيار منجهس اهڙو اتساه ڀريندو. ۽ جيئن هومر چوي ٿو ته خدا ڪن سورمن ۾ ”جوش ڦوڪي ٿو“، سو پيار به پاڻ منجهان اهڙي قوت عاشقن ۾ اوتي ٿو.

پيار ئي انسان ۾- پوءِ اهو مرد هجي يا عورت- پنهنجي محبوب جي لاءِ موت قبولڻ جي جرئت به پيدا ڪري ٿو- ها، صرف پيار ئي. اوهان يونانين جي سامهون ڳالهائيندي، مان پيليئاس جي ڌيءَ الڪيسٽس جي مثال کان وڌيڪ ڪو ٻيو مثال، انهيءَ ڳالهه جي ثبوت طور پيش ڪري نه ٿو سگهان. اوهان کي خبر آهي ته هوءَ پنهنجي مڙس پاران پنهنجي زندگي قربان ڪرڻ لاءِ تيار هئي. جڏهن ته ٻيو ڪوبه موت قبولڻ لاءِ تيار نه پئي ٿيو، توڙي جو سندس مڙس جا پيءُ ۽ ماءُ به موجود هئا. پر سندس ڪومل پيار گوءَ ڪٽي، هن جي پيءُ ۽ ماءُ کي به اهڙو اجنبی ثابت ڪري ڏيکاريو، جن جو پنهنجي پٽ سان چڻ رت جو نه پر رڳو نالي ۾ ڪو رشتو هيو. ۽ هن جو اهو عمل صرف انسانن کي ئي نه، پر ديوتائن کي به ايڏو اتر لڳو، جو اهڙن گهڻن انسانن منجهان جن سٺا ۽ نيڪ عمل ڪيا آهن، هن جو شمار انهن چند انسانن منجهه ٿئي ٿو، جن کي ديوتائن طرفان سندن اتر عملن جي مڃتا ملي ٿي. سو ديوتائن سندس روح کي هيڊس (5) منجهان آزاد ڪري کيس ڌرتي ڏانهن واپس زندهه موٽڻ جو اختيار ڏئي ڇڏيو. ڏسو ته پيار ۾ اهڙي دليري، همت ۽ سچائي کي ديوتا ڪيڏو نه مان ۽ مرتبو بخشين ٿا. پر آئو ڳوڻ جي پٽ آرفيس کي ديوتائن، هيڊس منجهان خالي هٿين ئي موٽائي ڇڏيو ۽ کيس پنهنجي زال، جنهن جي ڳولا ۽ طلب هن کي هئي، اها خود کيس نه ڏنائون پر ان جو رڳو عڪس ئي ڏيکاريا وٺنس. چو ته هو بس هڪ نازڪ سرندي نواز ئي رهيو ۽ ڪا همت ۽ دليري ڪونه ڏيکاري. هو الڪيسٽس وانگر پنهنجي پيار جي لاءِ مرڻ جي

جڙت ته نه ڪري سگهيو، رهندو حرفت هلائي هيڊس ۾ زنده داخل ٿيڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳو. وڌيڪ اهو ته ديوتائن کيس انهيءَ پاڙيائپ جي سزا به کيس اها ڏني جو سندس موت به هڪ عورت جي هٿان ئي ٿيو.

وري اڪائيلس کي سندس عاشق پئٿروڪلس سان هن جي سڄي پيار جو اجر بلڪل مختلف مليو. اهو خيال ته پئٿروڪلس عاشق نه پر معشوق هيو، هڪ بيوقوفِي واري پل آهي، جنهن جو ايسڪائيلس شڪار ٿيو آهي. چوٽه اڪائيلس نه رڳو پئٿروڪلس کان وڌيڪ حسين هيو پر ٻين سمورن سورمن کان به سهڻو هو ۽ جيئن هومر اسان کي ٻڌائي ٿو، اڪائيلس کي اڃا ڏاڙهي به نه لٿي هئي ۽ پئٿروڪلس کان عمر ۾ گهڻو ننڍو هيو. سو پئٿروڪلس ساڻس پيار ڪندڙ هيو نه ڪي سندس پيار. هاڻي اڪائيلس کي ته بلڪل خبر هئي، چوٽه هن کي پنهنجي ماءُ ٻڌايو هيو ته هو موت کان بچي سگهيو پئي ۽ گهر موٽي وڏي ڄمار تائين زنده رهي سگهيو پئي جيڪڏهن هو هيڪتر کي قتل نه ڪري. پر هن سورمن جهڙو ڪم ڪندي پنهنجي دوست جي مدد ڪرڻ ۽ هن جي مري وڃڻ کان پوءِ هن جو بدلو وٺڻ لاءِ پنهنجي جان جي قرباني ڏني ۽ مرڻ جي جرئت ڪئي. جنهن ڪري ئي ديوتائن کيس الڪيسٽس کان به مٿاهين عزت بخشي ۽ کيس بليست جي ٻيٽن ڏانهن اماڻي ڇڏيو. حقيقت اها آهي ته جيتوڻيڪ ديوتا، عاشقن جي جرئت ۽ همت کي وڏو مان ۽ شان بخشين ٿا، پر ڪنهن محبوب جو پنهنجي عاشق لاءِ پيار جا، هو اڃا وڌيڪ مداح به آهن ۽ ان جو وڏو قدر ڪري اجر ڏين ٿا. ڇو ته عاشقن کي اهڙو آتساه ۽ همت ته اڳ ۾ ئي ديوتا طرفان ڏنل هوندي آهي.

مون وٽ اهي ئي دليل آهن ان ڳالهه جا ته پيار ٻين سڀني ديوتائن کان آڳاٽو، اتر ۽ سگهارو ديوتا آهي. اهوئي انسانن لاءِ خصلت، گش ۽ خوشين جو مالڪ ۽ ڏيندڙ آهي، زندگيءَ ۾ به ۽ موت کان پوءِ به.”

ارستوڊيمز ٻڌايو ته اها اهڙي ئي قسم جي تقرير هئي، جيڪا فيڊرس ڪئي. سندس چواڻي ته ڪي ٻيون تقريرون به ٿيون، جيڪي کيس ٺيڪ طرح ياد نه رهيون. هن پوءِ هڪ ٻي تقرير ٻڌائي جيڪا پاسينياس جي هئي.

هن چيو، ”فيڊرس، منهنجي خيال ۾ ته بحث کي اسان جي سامهون چٽو ڪري نه رکيو ويو آهي. اسان ائين ڪيئن بلڪل سادي سودي نموني بنا ڪنهن

فرق سمجھڻ جي، بس پيار جي واکاڻ ۾ تقرير ڪرڻ شروع ٿي وڃون. جيڪڏهن پيار صرف هڪڙوئي هجي ها ته پوءِ تون جيڪو ڪجهه چيو سو بلڪل ٺيڪ آهي. پر جيئن ته هڪ کان وڌيڪ پيار موجود آهن، سو تون اڳ ۾ ئي اهو واضح ڪري ڇڏين ها ته اسان جي مداح جو موضوع ڪهڙو پيار آهي. سو مان پهريائين ان غلطي جي تصحيح ڪندس ته ڪهڙو پيار واکاڻ جو مستحق آهي ۽ پوءِ ان واکاڻ جي مستحق پيار جي، ان جي شان مطابق واکاڻ ڪندس. جنهن جو اهو لائق آهي. جيئن ته اسان سڀني کي خبر آهي ته پيار، ايفروڊائيت (6) ديوي کان ڌار نه ٿو ڪري سگهجي. سو جيڪڏهن ايفروڊائيت به رڳو هڪڙي هجي ها ته پيار به هڪڙو هجي ها. پر جيئن ته ديويون به آهن ان ڪري پيار به لازماً به هجڻ گهرجن، ڇا مان غلط ٿو چوان ته ديويون به آهن؟ هڪ وڏي جيڪا يورينس جي ڌيءَ آهي ۽ جنهن کي ڪا ماءُ ڪونهي. ان کي آسماني ايفروڊائيت چيو وڃي ٿو ۽ ٻي ننڍي، جيڪا زيوس ۽ ڊايوني جي ڌيءَ آهي ان کي اسان عام ايفروڊائيت سڏيندا آهيون. ۽ پيار جيڪو ساڻس لاڳاپيل آهي، تنهن کي عام پيار ۽ ٻئي کي آسماني پيار سڏيو وڃي ٿو. ساراهه سڀني ديوتائن جي ڪرڻ گهرجي، پر انهن جي فطرت ۾ فرق ظاهر ڪرڻ کانسواءِ ئي، نه ڪرڻ گهرجي. تنهنڪري مون کي به پنهنجي بيان جي فطرت ۾ فرق، ضرور ظاهر ڪرڻو پوندو. حقيقت ۾ هر عمل پنهنجو پاڻ ۾ نه سنو آڻڻ خراب، عمل، سندن بجاءِ وري جي طريقي ۽ ڍنگ جي ڪري ئي مختلف ٿين ٿا، مثال اهوئي ڪافي وڻو، جيڪو اسان هيٺ ڪري رهيا آهيون - مڌ پيئون، ڳايون ۽ ڳالهائون پيا - اهي عمل پنهنجي سر سٺا آهن، نه بُرا. پر انهن جي سٺي ۽ بُري هجڻ جو دارومدار ان تي آهي ته انهن جو استعمال ڪهڙي حساب ۾ ڪهڙي خيال کان ڪيو وڃي ٿو. جيڪڏهن اهي عمل درست نموني ۽ سهڻي انداز ۾، احسن طريقي سان سرانجام ڏنا وڃن ٿا ته اهي سٺا آهن ۽ غلط حساب ۾، بري خيال کان ڪيا وڃن ته اهي بُرا آهن. ساڳيوئي قصو پيار جو آهي. هر قسم جو پيار نه، پر رڳو اهو پيار جنهن جي آڏو اتر مقصد موجود آهي، سوئي اعليٰ ۽ ساراهه جي لائق آهي. پوءِ اهو پيار جيڪو عام ايفروڊائيت جو اولاد آهي، سو لازماً عام رواجي قسم جو ٿئي ٿو ۽ اهو ڪنهن به قسم جي تفاوت يا فرق ڪرڻ کان وانجهيل آهي. اهو اهو پيار آهي جيڪو

نيچ قسم جا ماڻهو ڪندا آهن ۽ ان جون نشانين هي آهن؛

پهرين ڳالهه ته اهو عورت سان به ٿي سگهي ٿو ۽ چوڪرن سان به.

ٻي ڳالهه ته مٿين پنهنجي صورتن ۾ اهو روح سان نه پر جسم سان ڪيو ويندو آهي ۽ ٽئين ڳالهه ته اهڙو ماڻهو ائين چاهيندو آهي ته هو جنهن سان پيار ڪري ٿو، اهو جيترو گهٽ سمجهو ۽ اڻڄاڻ هجي ته اوترو چڱو. چوٽه ان پيار جي پڄاڻي رڳو پنهنجي غرض پوري ڪرڻ تائين هوندي آهي ۽ اهو ڪڏهن به پنهنجي پڄاڻي مائٽي نموني ۽ شان شوڪت سان نه چاهيندو آهي. سو ان ڪري اهڙو پيار رڳو اتفاقي هوندو آهي ۽ جيترو خراب، اوترو سٺو به ٿي سگهي ٿو. ان جو اهڙو سڀاءُ ۽ فطرت سندس ماءُ، ان عام ديوي جي ڪري ئي آهي، جيڪا ٻيءَ کان گهڻو ننڍي به آهي ۽ جيڪا نر ۽ ماديءَ جي ميلاپ منجهان ڄائي آهي. پر آسماني ايفروڊائيت جنهن سان ٻئي پيار جو تعلق آهي ۽ جنهن جي ڄمڻ ۾ عورت جو ڪو حصو پتي ڪونهي. هوءَ رڳو نر منجهان آهي. ۽ جيئن ته اها وڏي به آهي، سو مستي، البيلائپ ۽ ڏاڍائي منجهس ڪانهي. تنهن ڪري اهي جن ۾ هن قسم جي پيار جو جوش قوڪيل هوندو آهي، سٺي نرن ڏانهن ماڻل هوندا آهن ۽ اهڙن ۾ دلچسپي وٺندا آهن، جيڪي بهادر ۽ ذهين هوندا آهن. ۽ وري اهڙن هر جنسن سان پيار ڪندڙن ۾ به، ڪير به انهن کي سندن چال چلت ۽ پلشن مان سڃاڻي سگهي ٿو، جيڪي هن پوئين ٻئي قسم. آسماني ايفروڊائيت وارو صاف ۽ پوتر پيار ڪندڙ هوندا آهن. چوٽه اهي ننڍڙن چوڪرن سان پيار نه ڪندا آهن، پر ان عمر وارن سان جن ۾ عقل، ڏاهپ ۽ ذهانت ظاهر ٿيڻ لڳندي آهي. يعني ائين ڪڍي چئجي ته عمر جي ان حصي ۾ جڏهن کين ڏاڙهي لهڻ شروع ٿيندي آهي ۽ پنهنجي پيار سان عمر جي ان حصي ۾ عشق جي شروعات ڪندي ۽ ائين نوجوانن کي پنهنجو سنگتي بڻائيندي، سندن منشا ۽ مراد ساڻن وفادار رهڻ ۽ انهن سان سڄي عمر جو ساٿ نڀائڻ جي سڌ هوندي آهي. هن قسم جا عاشق انهن منجهان نه هوندا آهن، جيڪي نوجوان چوڪرن جي ننڍي عمر جي ڪري، گهٽ عقل، اڻڄاڻائي ۽ نا تجربڪاري جو فائدو وٺي، کين بيوقوف بڻائي، ساڻن دغا ڪندا آهن ۽ ڌوڪو ڏيندا آهن ۽ هڪ کي ڇڏي وري ڪنهن ٻئي نئين سان ياري رکندا آهن؛ سو ماڻهن تي ننڍي عمر جي چوڪري سان عشق ڪرڻ تي قانوني پابندي

لڳائي وڃي. ڇو ته انهن جو مستقبل ته مبهر هجي ئي ٿو ۽ ان جو ڪهڙو يقين ته هو وڏي عمر جا ٿي روحاني يا جسماني طور خراب ٿين يا سٺا. ان معاملي ۾ سٺا ماڻهو ڄڻ ته پنهنجي لاءِ پاڻ ئي قانون آهن. پر بهتر ائين ٿيندو ته اهڙن نيچ ۽ بي ادب عاشقن تي به اهڙي ڪا پابندي لاڳو ڪئي وڃي، جهڙي اسان وٽ اڳ ۾ ئي موجود آهي. جنهن مطابق آزاد ڄايل عورتن سان زوري پيار ۽ تعلقات مڙهڻ جي منع ڪيل آهي. اهي ئي ماڻهو آهن جيڪي پنهنجي بي عقلي ۽ پاڻ تي ضابطي نه هئڻ ڪري، پيار جي نالي کي بدنام ڪن ٿا. پوءِ اهڙن ڪجهه ڄڻن کي انهي محبت ڪرڻ کان قانوني طور روڪيو وڃي. ڇو ته اهڙا پيار ڪندڙ، پيار جي نالي ۾ ناجائزي ۽ برائي جي منشا رکندا آهن. ۽ اهڙن کي ڏسي ڪري ئي ڪجهه ماڻهو ائين به چوڻ لڳندا آهن ته پاڻ کي عاشق جي حوالي ڪري ڇڏڻ خواري جهڙو ڪم آهي. جڏهن ته ڪوبه ڪم جيڪو شانائتي، قانوني ۽ واجبي نموني ڪيو وڃي، تنهن تي نه پابندي وجهي سگهجي ٿي ۽ نه ئي ان کي ڪو نڀندو.

هاڻي هتي اسان وٽ ۽ ليڪيڊيمن ۾ پيار بابت ٺهيل قانون منجهائيندڙ آهن. پر ٻين ڪيترن ئي شهرن ۾ سادا ۽ سولائي سان سمجهه ۾ ايندڙ آهن. ايلس، بوئيوتا، اسپارٽا (7) ۽ ٻين ملڪن ۾ جتي ماڻهن ۾ اهو فصاحت ۽ بلاغت جو ڏانءُ ۽ رواج ڪونهي، اتي اهي قانون بلڪل سنوان سڌا آهن. بس قانون فقط اهڙن لاڳاپن جي حق ۾ موجود آهي ۽ ڪوبه جوان يا ٻڍو انهن کي خراب نه سمجهندو آهي. منهنجي خيال ۾ اهو ان ڪري آهي جو ان پاسي ماڻهو ڇٽي ڪوري واري ڊيگهه ڪرڻ نه ڄاڻيندا آهن. سو عاشق اکرڻ جي استعمال، لفظن جي جڙاءِ، ۽ تقريرن جي تڪرار سان نوجوانن کي پاڻ ڏانهن مائل ڪرڻ جي تڪليف ڪونه ڪندا آهن. ان جي ابتڙ، آيونيا جي ڪيترن حصن ۾ ۽ اُتي، جتي جتي پارسي حاڪميت (8) آهي ۽ عام طور انهن ملڪن ۾ جتي جابر حاڪمن جي حڪمراني آهي، اتي پيار جي رواج کي غلط نظرن سان ڏٺو وڃي ٿو. نوجوانن سان پيار کي اتي به اُتاهي بدنامي ۽ خواري ۾ ڀاڱي پائيواري بڻجڻو ٿو پوي، جيڪا اتي راندين/جمناستڪ ۽ فلسفي کي نصيب آهي. ڇو ته اهي سڀ شيون ان ظلم ۽ انڌير جي نگرِيءَ لاءِ نقصانڪار بڻجن ٿيون. ڇو ته

حڪمرانن جو فائدو انهيءَ ۾ آهي ته سندن رغيٽ بي همت ۽ بي وس هجي ۽ منجهن سماجي، شعوري، يا دوستيءَ جو ڪوبه مضبوط ٻنڌڻ موجود نه هجي. ۽ اهو پيار ئي ته آهي، جيڪو ٻين سڀني کان وڌيڪ، ڪنهن به ٻنڌڻ جي مضبوطيءَ جو ضامن آهي. جيئن اسان جي اٿينس جي آمر حڪمران پنهنجي تجربي مان پرايو. چوٽه ارستوگيٽن جي پيار ۽ هرموديس جي دوستي ئي اها قوت بڻي. جنهن سندس حاڪميت کي ڏاهي ڇڏيو. (9)

تنهن ڪري ئي اهڙين محبتن کي جيڪا بدنامي ملي ٿي، سا لاڳاپيل آهي. انهن جي بُرن عملن سان، جيڪي ان کي بدنام ٿي ڪندا آهن. ائين ڪڍي ڇڏجي ته حڪمرانن جي خودغرضي ۽ پنهنجي مفادن جي پورائي ڪري ۽ رعايا جي پاڙيائپ ۽ بي همٿيءَ ڪري. ٻئي طرف وري ڪجهه ملڪن ۾ جتي محبتن کي ائين بنا فرق ڪرڻ جي مان ۽ شان ڏنو وڃي ٿو، سواتان جي قانون ٺاهيندڙن جي ذهني پسماندگي جي ڪري ٿي آهي. اسان جي ديس ۾ ڪافي بهتر اصول موجود آهن. پر جيئن مون چيو پئي ته اهي البت منجهائيندڙ آهن. چوٽه اوهان ڏسندؤ ته نروار پيار، ڳجهن پيارن کان وڌيڪ مانائتا ليکيا وڃن ٿا. ۽ اهو ته اهڙن سان پيار ڪرڻ کي، جيڪي وڏ گهرائن ۾ ڄمڻ ٿا، توڙي جو مهاڻن جا به مڙئي موچارا ۽ پورا سارا هجن ٿا، تڏهن به اهڙي پيار کي خاص مان، شان ۽ عزت جي نگاهه سان ڏنو وڃي ٿو. اهو به غور ڪيو ته عاشق کي سڀ ڪيڏو نه همٿائين ٿا ۽ ائين نه ٿو سمجهيو وڃي ته هو ڪو غير مانائتو ڪم ڪري رهيو آهي، جنهن ۾ جڏهن هو ڪامياب ٿئي ٿو ته سندس واڪاڻ ٿئي ٿي ۽ جي هو ناڪام ٿئي ٿو ته هن تي الزام اچي ٿو. ۽ هو پنهنجي پيار کي حاصل ڪرڻ جي جستجو ۽ ڳولا ۾ اسان جي سماج جو قانون سندس ڪيتريون ئي عجيب شيون نه صرف درگذر ڪري ٿو، پر کيس انهن جي ڪرڻ جي اجازت به ڏئي ٿو. جنهن قسم جي چال چلت کي هونئن ته جيڪر سخت نموني ننڍو وڃي، جي اهي ڌنڌا ٻئي ڪنهن مطلب لاءِ يا پئسي پنڄڙ هٿ ڪرڻ جي حرص ۾ ڪيا وڃن ۽ ماڻهو ائين ڪري جيئن عاشق پنهنجي معشوق لاءِ ڪندو وڌندو آهي- دعائون گهري، وينتيون وجهي ليلائي ۽ پڪو پائي، قسم کڻي، در آڏو تڏو وڃائي سمهي ۽ پنهنجي رضا خوشيءَ سان ڪنهن غلام کان به بدتر غلاميءَ ۾ گهارڻ قبول ڪري- هونئن ته ٻئي ڪنهن

ٻه معاملي ۾ دوست ۽ دشمن ٻئي کيس اهڙن عملن ۽ ڪارگزارين کان بلڪل روڪن ها، پر هيئنر ڪوبه دوست سندس اهڙن ڪمن ڪري نه ته شرمسار ٿيندو ۽ نه ئي کيس تنبيهه ڪندو. ۽ نه ئي ڪو دشمن مٿانئس ڪميٽائي يا چاپلوسي جو الزام هڻندو. پر عاشق جا اهي سڀ عمل رهندو کيس زيب ڏين ٿا ۽ هن جو شرف وڌائين ٿا. ۽ اسان جي ريتن رسمن ۽ قانونن موجب اهي نهايت ساراهه جوڳا آهن ۽ اهو ته اهي ڪي عيب وارا ڀڄن نه آهن. ۽ سڀ کان عجيب ڳالهه اها ته ماڻهو چون ٿا ته عاشق ئي- ۽ ٻيو ڪير به نه پر رڳو عاشق ئي- ساک کڻي، وري ڄاڻي ٻجهي ان ساک ۽ قسم تان ڦري سگهي ٿو. ۽ وري ديوتا به عاشق جي اهڙي خطا کي معاف ڪري ڇڏين ٿا. ڇو ته هڪ عاشق جو قسم، ماڻهن چواڻي، قسم ليکيوئي ناهي. سو اسان جي پاسي واري هن دنيا ۾ موجود ريتن رسمن ۽ قانونن موجب اهڙي آزادي، ديوتائن ۽ انسانن عاشقن کي ڏئي ڇڏي آهي. انهن ڳالهين جي بنياد تي ڪو ماڻهو اهو واجبي دليل بيشڪ ڏئي سگهي ٿو ته ائينس ۾ عاشق ٿيڻ يا معشوق هجڻ وڏي مانائتي ڳالهه ليکي وڃي ٿي. پر وري جڏهن والدين پنهنجي پٽن کي سندن عاشقن سان ڳالهائڻ کان روڪين ٿا ۽ کين خانگي استادن جي سکيا ۽ تربيت هيٺ رکن ٿا، جيڪو سندن عشق وارن معاملن تي به نظرياني ڪري ٿو. پوءِ اهو چوڪرو جيڪو عشق ۾ آڙيل آهي، ان کي جڏهن سندس سنگتي ۽ هڪ جيڏا مهڻا ۽ معيارون ڏين ٿا ۽ اهو ته سندن وڏا، کين طعنو ڏيندڙن کي خاموش ڪرائڻ کان به انڪار ڪري ڇڏين ٿا- هاڻي جيڪڏهن ڪير به انهن سمورن معاملن تي ويچار ڪندو ته هڪ مختلف نتيجي تي پهچي ائين سمجهي سگهي ٿو ته اسان اهڙن معاملن کي خوري جهڙو سمجهون ٿا.

پر جيئن مان پهرين چئي چڪو آهيان ته منهنجي خيال ۾ اهو سوال ڪو ايڏو سادو ڪونهي ته بس اهي عمل مانائتا آهن يا خوري جهڙا؟ پر حقيقت هيءَ آهي ته هر عمل جو دارومدار حالتن تي آهي. ڪوبه عمل پنهنجو پاڻ نه سٺو آهي نه خراب. اهي عمل ان ماڻهو لاءِ معتبر ۽ مانورا آهن. جيڪو سندن پيروي ۽ بجا آوري، عزت، آبرو سان ۽ واجبي نموني ۾ ڪري ٿو. ۽ اهي عمل ان لاءِ غير مانائتا ۽ خوري جهڙا آهن، جيڪو انهن جي پويان بيمانو ٿي پوي ٿو. بچڙي ماڻهو آڏو يا بچڙي نموني آڻ مڃڻ ۾ بي عزتي آهي. پر سٺي

ماڻهوءَ آڏو يا سٺي نموني مات کائڻ ۾ مان آهي. بُرو آهي اهو نيچ عاشق، جيڪو روح نه پر جسم سان پيار ڪري ٿو ۽ هو مستقل مزاج نه هوندو آهي. چوٽه هو جنهن شيءِ سان پيار ڪري ٿو، اها پڻ پاڻيدار ۽ مستقل نه آهي. سو جواني جي جوڀن جو گل، جنهن جو هو گهرجائو آهي، جڏهن ڪومائجي وڃي ٿو ته پوءِ هو به باوجود پنهنجي سمورن وڃڻ ۽ وعدن جي پَرساهي ٿو ۽ اڏامي ٿو وڃي. جڏهن ته اعليٰ اخلاق وارو عاشق سچي عمر وفادار رهي ٿو. چوٽه هن پاڻ کي جوڙيو به هڪ امر شيءِ سان آهي. سو اسان جي ديس جون ريتون رسمون ائين عشق ڪندڙن کي هڪ قسم جي امتحان مان گذرڻ تي مجبور ڪن ٿيون: اهي عاشق کي پيار ڪرڻ لاءِ همٿائڻ ٿيون ۽ معشوق کي پاڻ بچائڻ ۽ نٿائڻ لاءِ ته جيئن سچي عاشق آڏو ان جي جاکوڙن ۽ پرک کانپوءِ اڻ مڃجي ۽ غلط قسم جي عاشق کان گسائي، تارو ڪري وڃي. سو عاشق ۽ معشوق ٻئي هڪ قسم جي امتحان منجهان لنگهن ٿا. جيستائين انهن جي پرک ٿئي ۽ پٿرا ٿين ته اهي ٻئي، ترتيب وار، ٻنهي قسمن جي عشق مان ڪهڙي قسم سان لاڳاپيل آهن.

۽ اسان جي انهيءَ عام سوچ پٺيان اصل محرڪ به اهوئي آهي. ٻه ڳالهون مناسب ۽ واجبي نه آهن. پهرين ڳالهه ته اُپهرو عشق به مانائون نه چئبو؛ چوٽه وقت، جيئن ٻين معاملن ۾ تيئن هن معاملي ۾ به، ان جي سچي هجڻ جي اصلي پرک آهي. ٻي ڳالهه ته اها به غير مانائتي ڳالهه ڪوئي جي پئسن، ڏوڪڙن يا سياسي قوت کي ڏسي ڪري پيار ڪجي: - ٻن سببن ڪري؛ يا ته ماڻهو ڊڄي ٿو ۽ انهن تڪليفن ۽ مصيبتن کي برداشت نه ٿو ڪري سگهي، جيڪي مٿان مڙهيون وڃن ٿيون يا هو پئسي ڏوڪڙ ۽ انهن رعايتن ۽ سياسي فائدن تي هرڪجي پوي ٿو، جيڪي کيس آڇيون وڃن ٿيون. جڏهن ته انهن مان ڪا به شيءِ دائمي يا جٽاءُ ڪندڙ ڪونهي ۽ انهن مان ڪا خالص ۽ سٺي دوستي جنم وٺي، سا ته ممڪن ئي ناهي. پوءِ اسان جي قانونن مطابق باقي هڪڙو ئي طريقو وڃي بچي ٿو جيڪڏهن معشوق، عاشق کي سهڻي طريقي سان راضي رکڻ چاهي. چوٽه اسان وٽ قانون اهوئي آهي ته ڪا به خدمت جيڪا عاشق پنهنجي مرضيءَ سان معشوق لاءِ ڪري ٿو، سا عاشق جي بي عزتي يا خوشامد نه ٿي ليکي سگهجي. ساڳي ريت محبوب لاءِ به رڳو هڪ

ٿي طريقيو- رضاڪارانه خدمت- جو رهي ٿو، جنهن ۾ ڪا خوري يا گهٽتائي ڪونهي- ۽ اهو آهي گڻن جي حصول جي ڳولا ۾ رهڻ.

چاڪاڻ ته اسان وٽ هڪ رواج آهي ته جي ڪوبه هماره ڪنهن ٻئي جي خدمت ان سوچ هيٺ ڪري ٿو ته اهو کيس ڏاهپ يا ڪنهن ٻئي خصلت ۾ سڏاريندو ۽ تربيت ڪندو ته پوءِ اهڙي پاڻمرادي خدمت ۾ ڪا بي عزتي يا گهٽتائي نه ٿي سمجهجي ۽ ان تي خوشامد جو الزام به نه ٿو لڳي سگهي. ۽ اهي ٻئي رواج، هڪ نوجوان سان پيار ۽ ٻيو جنهن جو واسطو فلسفي ۽ گڻن سان آهي، سي ٻئي جڏهن هڪ وقت گڏ هجن ته پوءِ محبوب کي عاشق ڏانهن مهربان هجڻ ۾ سنائي آهي. چوٽه ائين پنهنجن اصولن مطابق، جيڪي ساڻن ٺهڪن ٿا، جڏهن عاشق ۽ سندس محبوب گڏجن ٿا يعني عاشق اهو سوچيندي ته هو پنهنجي مهربان محبوب جي ڪابه خدمت ڪرڻ ۾، جيڪا سندس وسئون پڄي سگهي، حق بجانب آهي ۽ محبوب وري ائين سوچي ته هو به ان ۾ صحيح آهي ته هو ان سان جيڪو کيس ڏاهپ ۽ سنائي سيکاري ٿو، تنهن سان هر ڀلائي ڪري جيڪا کانئس پڄي سگهي. هڪڙو ڏاهپ، گڻن ۽ خصلتن کي ٻئي تائين پهچائڻ جو لائق هجي ٿو ته ٻيو وري انهن جي حصول جو منتظر ته جيئن انهن جي ڪري سندس تعليم تربيت ٿئي ۽ سندس ڏاهپ ۾ واڌارو اچي. جڏهن پيار جا اهي ٻئي اصول پاڙجن ٿا، پورا ٿين ٿا ۽ هڪ هنڌ گڏجن ٿا ته پوءِ- ها رڳو پوءِ ئي، محبوب جو عاشق کي خوش رکڻ ۽ ان ڏانهن مهربان هجڻ سٺي ڳالهه آهي. جڏهن پيار اهڙي بي غرض قسم جو آهي ته پوءِ پرواهه ناهي، جي ڌوڪو به مليو. پر ٻئي هر قسم جي پيار ۾ اوتري ئي بي عزتي لڳي، ڀلي جي ڌوڪو ملي به يا نه ملي. چوٽه جڏهن ڪو معشوق، پنهنجي عاشق ڏانهن ان سوچ تحت مهربان آهي ته اهو شاهوڪار آهي، پر پوءِ پئسي پنجن ملڻ واري سندس مراد پوري نه ٿي سگهي جو عاشق ڪنگلو نڪري پوي ٿو ته پوءِ ليڪ ان ۾ خوري ۽ بدنامي آهي. چوٽه جيتريقدر هن جي ڳالهه آهي ته معشوق جي ته اها ئي ڪوشش هئي ته هو پئسي ڌوڪڙ خاطر پاڻ کي ڪنهن جي ۽ هر هڪ جي آڏو، ڪهڙي به ۽ هر استعمال لاءِ حوالي ڪري ڇڏيندو. پر اها ڳالهه شانائتي نه ليکبي. ۽ ساڳئي حوالي سان جي ڪو معشوق، ڪنهن عاشق ڏانهن مهربان آهي، ان بنياد تي ته اهو هڪ سٺو انسان آهي ۽ ان

اميد سان ته سندس سنگت ۾ پاڻ سنڌري پوندو ۽ بهتر بڻبو. پوءِ ڀلي جي سندس عاشق برو نڪري پوي ۽ ڪوبه گڻ نه هجيس ۽ ائين جي محبوب کي ڌوڪو به مليو ته به چڻ ته هن هڪ اتر غلطي ڪئي. چوڻ هن ته اهو ثابت ڪري ڏيکاريو ته هو سچائيءَ سان پنهنجي سر، گڻ ۽ نيڪي جي حصول ۽ پنهنجي سنڌاري خاطر، ڪنهن به مائهوءَ لاءِ، هر شيءِ ڪرڻ لاءِ تيار آهي. ۽ اهائي ته خوبصورت ترين ڳالهه آهي. هر صورت ۾ گڻ ۽ خصلتن خاطر. ڪنهن ٻئي جي قبولت ۽ مڃتا، اعليٰ ۽ اتر ڳالهه آهي. هي اهو پيار آهي جيڪو آسماني ديوي جو پيار آهي، پيار جيڪو آسماني به آهي ۽ رياستن ۽ انسانن لاءِ وڏو قيمتي به. جنهن پيار ۾ عاشق ۽ معشوق پنهنجي سنڌاري لاءِ سڀ ڪجهه ڪرڻ تي هڪجهڙا ۽ هڪجيترا خواهان ۽ سرگرم ٿين ٿا. جڏهن ته ٻيا سمورا پيار هنن ٻي ديوي جو اولاد آهن، جيڪا عام رواجي ديوي آهي. منهنجا پيارا فيڊرس! مون وٽ تنهنجي لاءِ پيار جي واکاڻ ۾ اهو ڪجهه ئي هيو، جيڪو مون وڌ کان وڌ بهتر انداز ۾، اتي جو اتي، بنا تياري جي چئي ڏنو.

پاسينياس هن فقري تي اچي ساهي پئي- 'مان ڏاهن وٽان ڳالهائڻ جو اهوئي طريقو سکي ۽ پرائي سگهيو آهيان.'

ارستوڊيمز ٻڌايو ته ان کان پوءِ ارسٽوفينز جو وارو هيو، پر يا ته هن گهڻو کاڌو هيو يا ڪنهن ٻئي سبب ڪري کيس هڏ کي ٿي پئي هئي. سو لاچار ٿي وارو مٽائڻ لاءِ اريڪسيميكس طبيب کي عرض ڪيائين جيڪو ڪائس پوءِ صوفي ٿي ويٺل هيو. "ازيڪسيميكس! يا ته تون منهنجي هن هڏ کي کيس ڪراءِ يا منهنجي بدران ڳالهه، جيستائين هيءَ هڏ کي جند ڇڏي. هن چيو.

"مان ٻئي ڪم ڪندس." اريڪسيميكس ورائيو، "مان تنهنجي واري تي ڳالهائڻ ٿو، تون منهنجي واري تي ڳالهائڻ ۽ مان جيسين هيڏي ڳالهائڻ، تون هيئن ڪر جو ساڻه کي روڪ. ڪجهه گهڙيون ائين ڪرڻ کان پوءِ به هڏ کي نه وڃي ته پوءِ پاڻيءَ سان وڌا گرڙا ڪر، ۽ جي اڃا به هڏ کي جاري رهي ته پوءِ نڪ ۾ ڪنهن شيءِ سان ڪتڪتائي ڪڍي ٺڄ ڏيار. جڏهن ائين هڪ ٻه دفعا ٺڄ اچي وئي ته پوءِ ڪيتري به زبردست هڏ کي چو نه هجي، ڇڏي ويندي."

”مان تنهنجي نسخي تي عمل ڪيان ٿو.“ ارستوفينز چيو، ”۽ تون ڀلي تقرير شروع ڪر.“ اريڪسيمڪس هيٺين ريت ڳالهايو:

”اهو سمجهندي ته پاسينيئاس شروعات ته سٺي ڪئي پر پڄاڻي ٺاهوڪي ڪونه ڪيائين، مون تي اهو لازم ٿو ٿئي ته ڪوشش ڪري اها ڪوٽ پوري ڪيان. منهنجي خيال ۾ هن واري پٺار جي ٻن قسمن ۾ ورهاست بلڪل ٺيڪ آهي. پر هڪ ڊاڪٽر جي حيثيت ۾ منهنجو تجربو ۽ علم مون کي اهو ٻڌائي ٿو ته پيار رڳو ماڻهن جي روحن سان نه ٿيندو آهي ۽ نه ئي رڳو خوبصورت چوڪرا سندس مقصد ۽ مراد هوندا آهن. پر اهو سمورن ساهوارن جي جسمن ۽ ڦڙن تي ڦٽندڙ سمورن وڻن ۽ ٿنڀن ۾ مان ته چونڊس ته هر وجود ۾ موجود آهي. سچ پچ ته پيار اهو عظيم، عجب ۽ عالمگير ديوتا آهي، جنهن جي حڪمراني هر هنڌ آهي؛ انسانن ۽ ديوتائن ٻنهي جي دنيا ۾ مٿان.“

”مان طب جي هنر کي مان ۽ مڃتا ڏيڻ خاطر ان کان ئي شروعات ڪندس. اسانجي جسم ۾ ٻن قسمن جا پيار آهن. هڪ صحتمند جسم جيئن ته هڪ بيمار جسم کان بلڪل مختلف ۽ ابتڙ ٿئي ٿو ۽ جيئن ته مختلف ۽ ابتڙ شين جون سڌون ۽ پيار به مختلف ٿين ٿا، سو صحتمند جسم ۾ رهندڙ پيار به، هڪ بيمار جسم ۾ رهندڙ پيار کان مختلف ٿئي ٿو. حقيقت ۾ جڏهن اسان انساني جسم بابت ڳالهايون ٿا ته ڪجهه گهڙيون اڳ، جيڪي ڳالهيون پاسينيئاس اسان کي ٻڌايون، تن سان مشابھت ملي ٿي ته ڪنهن سٺي انسان جي مرضي رکڻ ۽ کيس خوش ڪرڻ ۾ عزت ۽ پارسائي آهي، ۽ هڪ بدڪار جي خواهش آڏو اڻ مڃڻ ۾ بيعزتي آهي. بلڪل ائين ئي هڪ سٺي طبيب جو فرض به اهو آهي ته جسم جي سالم ۽ صحتمند حصن جي پرڳهور ڪري ۽ غير سالم ۽ بيمار حصن جي خاطرداري نه ڪري، انهن کي وڌڻ ويجهڻ کان روڪجي ۽ رنڊائجي. هڪ طبيب جو ڌنڌو اهوئي آهي ۽ طبابت ان کي ئي ته چئبو آهي. ٻين لفظن ۾ طبابت جسم جي خواهشن ۽ پيارن جي ڄاڻ آهي ۽ انهن جو ڪيئن پورا ٿو ڪجي يا نه. ۽ هڪ ماهر ڊاڪٽر ان کي چئجي جيڪو ان معاملي ۾ هڪ اتر ۽ نيچ پيار کي پرکي سگهي، ۽ اهو جيڪو هڪ کي ٻئي ۾ تبديل ڪري سگهي ته جيئن ڪنهن جسم ۾ پيار کي پوکي/دل ۾ پيار ويهاري سگهي، جتي اهو ناهي پر ان جي ضرورت آهي ۽ وري ضرورت تحت ئي

ڪٿان ان کي ٻاهر ڪڍي سگهي. ها، اهوئي قابل ويڇ چئجي. ۽ هو ان قابل به هجي ته جسمر ۾ انهن مخالف عنصرن کي به هڪٻئي سان ٺاه ۽ سرچاءُ ڪرائي، پاڻ ۾ دوستي ڪرائي سگهي. هاڻي، هڪ ٻئي جا دشمن اهي آهن جيڪي هڪٻئي جا ابتڙ ۽ ضد آهن. يعني گرم ۽ سرد، مٺو ۽ ڪوڙو، سڪل ۽ تر ۽ ٻيا به اهڙا ۽ جيئن اسان جا شاعر دوست اسان کي ٻڌائين ٿا ۽ منهنجو به اهو يقين آهي ته اسان جي بزرگ ايسڪليپس، تڏهن ئي هن اسان واري هنر، طبابت، جو بنياد وجهي سگهيو، جڏهن هن اهو چاڻي ۽ سمجهي ورتو ته انهن مخالف عنصرن ۽ جزن کي پاڻ ۾ ميٺ محبت، ميلاپ، پيار ۽ دوستي سان ڪيئن گڏ رهائجي.

”مان ورجايان ٿو ته طبابت بلڪل ان ئي ديوتا جي هٿ وس آهي؛ نه صرف طب ۾ جمناستڪ ۽ زراعت پڻ. ۽ جيڪو ٿورڙو به ذهن تي زور ڏيندو ته کيس اهو معلوم ٿي ويندو ته موسيقي ۾ به مخالف عنصرن ۾ ساڳيو ئي سرچاءُ آهي. ۽ منهنجي خيال ۾، جيتوڻيڪ هن جي لفظن جو استعمال درست ۽ چٽو نه هيو پر هيراڪليٽس جو مطلب اهوئي هيو جڏهن هن چيو ته ’هڪ وحدت ابتڙ شين جي مِلاپ ڪري ئي موجود آهي‘، جيئن ڪمان ۽ سرندي ۾ چڪ ۽ تاءُ آهي. اها ڳالهه بلڪل غير منطقي ٿيندي جي ائين چئجي ته ميٺ محبت ۽ ايڪتا، نفاق ۽ اثبٽ آهي. يا ائين ته اها انهن جزن مان جڙي آهي، جيڪي اڃا اثبٽ واري مرحلي ۾ آهن. پر شايد هن جي چوڻ جو مقصد اهو هيو ته موسيقي انهن نئين ۽ وڏن، ٿلهن ۽ سنهن سُرَن جو سرچاءُ آهي، جيڪي اڳ ۾ الڳ هئا، پر هيٺئر ميٺ محبت ۽ ايڪتا ۾ آهن. ڇاڪاڻ ته ڳورن ۽ هلڪن، ننڍن ۽ وڏن سُرَن ۾ ڪا ايڪتا، ميل ۽ تال ٿي نه ٿو سگهي، جيستائين اهي اثبٽ ۽ وروڌ ۾ آهن. چوڻ لڳي ۽ تال، سر ۽ آلاپ؛ هر سازي ۽ هر آوازي، ايڪتا ۽ ميلاپ کان سواءِ ٿي نه ٿا سگهن. ۽ هر سازي ٺاهه آهي، صلح آهي، اقرار آهي. ۽ ڪنهن به ٺاهه، صلح ۽ اقرار جو هجڻ اوستائين ناممڪن آهي، جيستائين تڪراري ۽ مخالف عنصر پاڻ ۾ سرچاءُ ۽ پرچاءُ ۾ ناهن. سو اهو ممڪن آهي ته انهن کي، جيڪي ٺاهه ۽ اثبٽ ۾ آهن، تن جو سرچاءُ ۽ ميلاپ ڪري سگهجي. بلڪل ائين جيئن لڙيءَ ۽ تال انهن عنصرن منجهان جڙي ٿو جيڪي منڍ ۾ ننڍا ۽ وڏا/ تيز ۽ ڍرا هئا پر پوءِ پرچي/ گڏجي پون ٿا.

سو موسيقي انهن عنصرن ۾ باهر پيار، ايڪتا ۽ هر سازي وجهندي، انهن منجهه ٺاه ۽ سرچاءُ ڪرائي ٿي. ائين جيئن طب وري پنهنجي ميدان ۽ معاملي ۾ ڪري ٿي. سو موسيقي کي پڻ ميٿ محبت، ٺاه ۽ ميل بابت پيار جي اصولن ۽ معاملن جي ڄاڻ چئي سگهجي ٿو. هاڻي جيڪڏهن ميٿ محبت ۽ ميل ۽ تال جي اصلي فطرت ۽ حقيقت کي ڏسجي ته پوءِ پيار کي پروڙڻ ۾ ڪا ڏکيائي ڪونهي. جيڪو پيار اڃا ٻن قسمن ۾ ورهايو ناهي. پر جڏهن ڪو ان تال ۽ ميل کي عام زندگي ۾ انسانن تي لاڳو ڪري ٿو؛ يا موسيقي ترتيب ڏيڻ جنهن کي ڏن ٺاهڻ چئجي ٿو يا اڳ ٺهيل شعرن ۽ آلاپن کي درست نموني استعمال ڪرڻ جنهن کي اسان تعليم چئون ٿا ته پوءِ اصل ۾ اتي ئي مشڪلون پيش اچن ٿيون، ۽ اتي ماهر استاد ۽ ڪلاڪار جي گهرج پوي ٿي. ان گهڙيءَ اسان جي ذهن ۾ اها آڳاٽي ڳالهه تري اچي ٿي ته اهو سٺو انسان جو عشق ئي آهي جنهن جي رضا حاصل ڪجي ۽ رکيا رکجي. جنهن پيار جي مراد آهي ئي اها ته انهن کي وڌيڪ نيڪ ۽ بهتر بڻائجي، جيڪي اڃا ائين نه بڻيا آهن. اهو پيار ئي اصل ۾ اتر ۽ آسماني پيار آهي. جيڪو خوبصورت ۽ آسماني ديوي/سرسوتي-يورنپيا جو پيار آهي. پر پاليهيمنيا جو پيار اهو عام پيار آهي، جيڪو ماڻهو کي ملڻ وقت چوڪسي ۽ خبرداري کان ڪم وٺڻ گهرجي، ته جيئن گهريل مزو ۽ خوشي ته ملي پر عياشي جي عيب ۽ ٽڪي کان بچي سگهجي. ساڳي ريت مون وارو ڏٺو به ڪا ڪجھي ماڻهي جو سولائي سان لاهي وڃي. پر وڏي مهارت، سمجھداري ۽ ڌيان جي گهرج پوي ٿي جيئن ڪنهن پيٽ پوڄاري جي سندس چشڪي مطابق طعامن جي گهرج به پوري ڪجي ۽ گڏوگڏ کيس بيمار ٿيڻ کان به بچائي وڃي. تنهنڪري ٻنهي قسمن جي پيارن تي ڪڙي نگاهه رکڻ گهرجي. موسيقي ۾ به ۽ طبابت ۾ به ۽ ٻين سمورين انساني توڙي خدائي شين ۽ معاملن ۾ به - چو ته اهي ٻئي پيار، انهن سمورين شين ۾ موجود آهن.

ساڳي ريت سال جون مندون به پيار جي انهن ٻن قسمن تي مشتمل آهن. جيئن مون اڳ ۾ پڻ چيو ته جڏهن سردي ۽ گرمي، خشڪي ۽ آلاڻ جا عنصر پاڻ ۾ واجبي تناسب سان هڪٻئي سان رکجن ٿا ۽ ائين سائنسيڪي ۽ باقاعده پيار ۾ پوئجن ٿا ته پوءِ موسم به سٺي ٿئي ٿي ۽ انسانن، جانورن ۽

وٽن ٿنن کي سڪر ۽ صحت ملي ٿي. اهي وڏن ويجهن ۽ ساوا ٿين ٿا ۽ کين ڪو جوڪو نه ٿو رسي. پر جڏهن اڇاڻرو ۽ شوخ پيار، سال جي موسمن مٿان بالادستي حاصل ڪري وٺي ٿو ته پوءِ اهو وڏي زباني ڪري ۽ تباهي پکيڙي ٿو ۽ ان منجهان وبائون ۽ ٻيون ڪيتريون انساني ۽ ٻوٽن جون بيماريون ڪٽي نڪرن ٿيون. چوٽه پارو، ڳڙو ۽ رتي، پيار جي انهن عنصرن جي پاڻ ۾ بي انتظامي، وڳوڙ ۽ گهڻ جي ڪري ٿي ٿين ٿا. ستارن جي رستن ۽ طرفن ۽ سال جي موسمن تي انهن ئي عنصرن جي اثرن جي علم کي اسان ستارن جو علم چئون ٿا.

”وڌيڪ اهو ته اهي سمورا عمل ۽ پيڻائون جيڪي فال ۽ اڳڪٿي جي دائري ۾ اچي وڃن ٿا— جيڪا ديوتائن ۽ انسانن وچ ۾ سمورن باهمي تعلقن ۽ ميل جو هنر آهي— سي منهنجي خيال ۾ صرف سٺي پيار کي قائم ۽ دائر رکڻ ۽ بري پيار جو علاج ڪرڻ لاءِ آهن. چوٽه سموريون ناپاڪيون ۽ ڏوهه ان وقت لازمي طور جنم وٺن ٿا، جڏهن ڪو ماڻهو پنهنجي هر عمل ۾ سٺي پيار کي عزت، مان ۽ مڃتا ڏيڻ بدران، بدڪار پيار کي مان ڏئي، پوءِ ڀلي سندس اهڙي عمل ۽ سوچ جو تعلق سندس والدين سان هجي— جيئرا يا مئل— يا ديوتائن سان. اهڙن معاملن ۾ اهو فال جي علم جو ئي ڪم آهي ته ٻنهي قسمن جي پيارن تي نظر رکي ۽ ڪٿي ضرورت مطابق، طبيب وانگر انهن جو علاج ڪري. چوٽه اڳڪٿي/ فال انسانن ۽ ديوتائن جي وچ ۾ خير خواه ۽ صلح ساز آهي. چوٽه اها انساني زندگي ۾ پيار جي معاملن جي ڄاڻ رکندي ان ۾ نيڪ ۽ خدا ترس عمل ۽ رويا پيدا ڪري ٿي.

”سو پيار، مجموعي طور هڪ عظيم ۽ طاقتور ۽ اڃا به ائين ڪٿي چئجي ته هڪ قادر مطلق حڪمران آهي. پر اهو پيار جنهن جي مراد سنائي هوندي آهي. جيڪو ’جڳت، پرهيزگاري، نيڪي ۽ انصاف جي صحبت ۾ هجڻ سان ملي ٿو، هتي ڌرتي تي يا آسمان منجهه اهو گهڻو سگهارو به ٿئي ٿو. ۽ اهو اسان جي مڙني خوشين ۽ ميٺ محبت جو وسيلو آهي ۽ اهو اسان لاءِ ممڪن بڻائي ٿو ته ڌرتي تي پاڻ سان گڏ گذاريندڙ خلق سان ۽ مٿي آسمان ۾ وسندڙ اسان جي مالڪن— ديوتائن سان، صلح ۽ شائتي، آند ۽ ايڪتا ۽ دوستي ۾ گذاريون. ائين ٿي سگهي ٿو ته مون کان پيار جي هن واکاڻ ۾ ڪيتريون

ڳالهيون رهندي به ويون هجن، جيڪي چوڻ گهرجن ها، پر جي ائين آهي ته اهو اڻڄاڻائي ۾ ۽ لاشعوري طور تي ٿيو آهي. سو جي واقعي مون کان ڪا شيءِ گسي وئي آهي ته پوءِ ارستوفينز، اها تنهنجي ذميواري بڻجي ٿي ته تون اهي خال پر. يا جيڪڏهن تون پيار جي واکاڻ ڪنهن ٻئي انداز سان ڪرڻ تو چاهين ته پوءِ به تنهنجي مرضي. بهرحال تنهنجي ڳالهائڻ جو وارو اچي پهتو آهي، جو مان ڏسان ٿو ته تو واري هڏي هاڻي غائب ٿي چڪي آهي.“

سو ائين ارستوفينز جو وارو آيو، جنهن ارستوڊيمز چواڻي ته هيئن شروعات ڪئي:

”هاڻو اها ختم ته ٿي پر ان وقت جڏهن مان نچ وارو نسخو استعمال ڪيو. سو مان ڄاڻڻ ٿو چاهيان ته ڇا منهنجي جسم ۾ نيڪ ڌرمي/ فضيلت وارو پيار اهو آهي، جنهن کي اهڙي گوڙ وڳوڙ، ڪتڪتائڻ، ڇڪڻ ۽ ٻين سان عشق آهي ۽ انهن جي گهرج اٿس؟ چو ته مان جيئن ئي اهو طريقو استعمال ڪيو ته ويڇاري هڏي ٺهي نه ڇڙي.“

”منهنجا پيارا ارستوفينز ڌيان ڪر، تون ڇا چئي ۽ ڪري رهيو آهين؟ تون تقرير ڪرڻ وارو آهين ۽ جيڪڏهن تون ائين. مون تي توک ڪندين ته مان به مجبور هوندس ته تنهنجي تقرير دوران توکي ٿوڻا هٿان. ٻي صورت ۾ تون بلڪل آرام ۽ امن سان پنهنجي تقرير ڪري سگهين ٿو.“

”تون بلڪل سچو آهين اريڪسيميكس“ ارستوفينز ڪلندي ورائيو. ”مان پنهنجا لفظ واپس ٿو وٺان. پر پوءِ مهرباني ڪري منهنجي تقرير دوران مونکي گهوري نه ڏسجان، متان مون کان ڪل نڪري وڃي. هونئن مان ڪلڻ کان ڊڄان نه ٿو. ڪلڻ سٺي شيءِ آ ۽ منهنجي ديوتا جي فطرت ۽ مزاج موجب ئي آهي. پر ڳالهه اها آ ته پوءِ اوهان مون سان گڏجي ڪلڻ بدران، مون تي ڪلڻ لڳندا.“

”پلارائا! ارستوفينز تون ائين سمجهين ٿو ته ٻئي کي ترار وهائي ڪندين ۽ پاڻ سزا کان بچي ويندين؟ هوشيار تڃان هوشيار. ۽ تقرير ڪندي اهو نه وسارجان ته توکي ان جو حساب ڪتاب به ڏيڻو پوندو. بهرحال جيڪڏهن مون مناسب سمجهيو ته. توکي معاف ڪري ڇڏيندس.“

”ڇڱو اريڪسيميكس“ ارستوفينز ڳالهائڻ شروع ڪيو. ”اهو بلڪل

سڄ آتم مان توکان ۽ پاسينيئاس کان مختلف، هڪ بلڪل ٻئي انداز سان ڳالهائڻ گهران ٿو. منهنجي خيال ۾ انسان، پيار جي قوت ڄاڻڻ ۾ بلڪل ناڪام رهيا آهن. چوتم جي انهن کيس سڃاتو ۽ سمجهيو هجي ها ته پوءِ ان جي شان ۾ وڏا مندر ۽ قربان گاهون جوڙين ها ۽ سندس شان ۾ وڏيون قربانيون ۽ پيٽائون ڏين ها. پرائين نه ڪيو ويو آهي. حالانڪ هو انهن سڀني شين جو، ٻين سڀني ديوتائن کان وڌيڪ مستحق آهي. چوتم سڀني ديوتائن منجهان هي ئي ته انسانن جي انهن براين ۽ بيمارين جو علاج ڪري، ان جو مددگار ۽ طبيب بڻجي ٿو، جيڪي انسان ذات جي خوشين جي راه ۾ وڏيون رڪاوٽون بڻيل آهن. تنهن ڪري مان اوهان جي آڏو هن جي سڳهه بيان ڪندس ۽ پوءِ اوهان باقي دنيا کي اهو ٻڌائجو ۽ سيڪارجو. سڀ کان پهريائين ته اوهان کي انسان جي فطرت، بدني بناوت ۽ ان ۾ آيل ڦيرڦار جي تاريخ سمجهڻي پوندي. چوتم اها اصل ۾ ان کان مختلف هئي، جيئن اڄڪلهه آهي. پهرين ڳالهه ته اڳي ٽي جنسون هونديون هيون- ٻه نه، جيئن اسان ۾ آهن، يعني نر ۽ مادي. ٽين جنس ۾ ٻنهي جون خصلتون موجود هيون ۽ سندس نالو به ان ٻئي خصلتن مطابق هيو. ان بلڪل ڌار جنس جو ڪنهن وقت ۾ باقاعده وجود هيو. پر پوءِ اها ختم ٿي وئي ۽ اڄ ان جو نالو مخنث/ ڪڏڙو رڳو گار يا مهڻي طور باقي زندهه رهيو آهي.

”ٻي ڳالهه ته اوائلي انسان گول متول هيو. هن جون پٺيون ۽ پاسا/ پاسريون ملي، ڇڻ هڪ گول دائرو ٺاهيندا هئا. هن کي چار ٻانهون ۽ چار چنگهون هونديون هيون ۽ ٻه هڪجهڙا منهن جيڪي ڳچيءَ تي ائين هيا جو ٻنهي جو مٿو هڪ هيو ۽ ٻئي مخالف طرفن ڏانهن مڙيل هئا. کين چار ڪن، نسل وڌائڻ وارا ٻه عضوا ۽ جسم جا باقي ٻيا عضوا به ان ٻيئي حساب سان هوندا هئا. اهي ماڻهو به اسان وانگر سنوان سڌا، اڳتي پوئتي يا جيئن وڻين تيئن گهمي ڦري، هلي چلي سگهندا هئا. پر جڏهن اهي تيز ڊڪڻ چاهيندا هئا ته پوءِ پنهنجي چڻي پيرن ۽ چڻي هٿن جو استعمال ڪندا هئا. ائين جيئن بازيگر يا ليت ڪبوتر چنگهون هوا ۾ ڪري، ڏوٽيون ڏئي، ڪلتيون ۽ قلابازيون کائي، وري سنوان سڌا ٿي بيهندا آهن. سو جنسون ٽي هونديون هيون ۽ جيئن مون بيان ڪيون آهن، اهڙين خاصيتن واريون هونديون هيون، ڇا ڇو؟ ته ان

جو سبب هي آهي جو سج، چنڊ ۽ ڌرتي به ٿي آهن. اصل ۾ مرد سج مان پيدا ٿيو ۽ عورت ڌرتيءَ منجهان ڄائي، جڏهن ته ٽين جنس جيڪا مرد به هئي ته عورت به، اها چنڊ منجهان ڄائي، جنهن ۾ سج ۽ ڌرتي ٻنهي جون خاصيتون آهن. انهن انسانن جي اها گول متول شڪل ۽ سندن اها گولائي ۾ چوڏيل واري چال به ان ڪري هئي جو سندن والدين به اهڙين خصلتن جا مالڪ هئا. انهن جي سگهه به خطرناڪ قسم جي هئي ۽ سندن دلين جا خيال به اوچا، شاهاتا ۽ هنيلا هوندا هئا. هنن ديوتائن تي حملو ڪري ڏنو. ايفيالتس ۽ اوٽس جو آسمان تي چڙهي، ديوتائن سان جنگ جوڻ جي ڪوشش وارو، هومر جو قصو به انهن سان لاڳاپيل آهي. (10)

”سو زبوس ۽ ٻين ديوتائن اچي غور ويچار ڪيو ته انهن سان ڪيئن نبرجي. ڪو وقت ته هو هٿ مٿي تي ڏئي ويٺا رهيا ته ڇا ڪجي. يا ته سندن مٿان وڃ ڪيرائي سندن نسل هميشه لاءِ برباد ڪري ڇڏجي. جيئن هنن راکاسن کي ڪيو هو. پر پوءِ انسانذات پاران سندن عبادت ڪرڻ ۽ قرباني ڏيڻ وارو ڪوبه نه بچندو. يا ته وري کين آجهل، مست ۽ گستاخ ٿيڻ ڏنو وڃي. پر هو ائين به نه ڪري پئي سگهيا. آخر ڊگهي سوچ ويچار کانپوءِ، زبوس ديوتا کي هڪ ڳالهه سڄي آئي. ”هيڏي ٻڌو“ هن چيو ”منهنجي خيال ۾ مون هڪ حل ڳولي ٿي ڪڍيو. ان مطابق انساني نسل زندهه به رهندو ۽ گڏوگڏ کين ڪمزور ڪري سندن هٿ به ڀڄيو. مان تڏو اوهان کي ٻڌايان ته مان ڇا ڪندس. مان کين وڃان چيري به اڌ ڪندس، ائين ڪرڻ سان هو قوت ۾ گهٽ به ٿيندا ۽ تعداد ۾ به وڌندا. هڪ ڌڪ سان به شڪار ۽ ائين هو اسان لاءِ وڌيڪ فائديمند بڻجي پوندا. هو پوءِ ٻن جنگهن تي سڌا گهمندا. پر جي ائين ڪرڻ کانپوءِ، اڃا به سندن مستي ۽ گستاخي ختم نه ٿي ته مان کين وري وڏي به اڌ ڪندس ۽ پوءِ وتن هڪ جنگهه تي منڊ ڪائيندا.“

”ائين چوندي هن سڄي انساني نسل کي ٻن حصن ۾ وڌي ڇڏيو. جيئن صوفن جو آچار ٺاهڻ يا ڪنهن ٻئي ميوي کي محفوظ ڪرڻ ۽ يا سڪائڻ لاءِ اڌواڌ ڪيو ويندو آهي، يا جيئن اوباريل انڊي کي وار سان وڏي اڌواڌ ڪيو ويندو آهي. جيئن هو چڻي چڻي کي اڌواڌ ڪندو پئي ويو، تيئن اڀالو ديوتا کي چيائين ته سندن منهن ۽ اڌ ڳچي کي ڦيرائي، وڏيل پاسي ڏانهن

ڪري ته جيئن انسان پنهنجي اکين سان، پنهنجي آواز ۽ ٿيڻ جي اها ثابتي ڏسي سگهي ۽ غور ويچار ڪري ته جيئن آئنده جي لاءِ نياز ۽ نوڙت سگهي. هن اپالو کي سندن باقي زخمن ڀرڻ ۽ منهن مهاندو ٺاهڻ لاءِ به حڪم ڏنو. سو اپالو منهن پڻ ڦيرائي سڌا ڪيا ۽ سڀني پاسن کان گل کي چڪي ان جاءِ تي گڏ ڪيائين، جنهن کي اسان پيٽ چوندا آهيون. بلڪل ائين جيئن ڪنهن ڳوٺڙيءَ جو منهن، منجهس پيل سڳي کي چڪي بند ڪبو آهي. ائين ئي وڃ تي هڪ سوراخ جي چوڌاري ان کي چڪي ڳنڍ ڏنائين، جنهن کي اسان ڏن چوندا آهيون. هن پوءِ جسم مان ڪيترائي گهنج ڪڍيا. هن ڇاتيءَ منجهان به گهنج ڪڍي، ان کي ائين گهڙيو جيئن سوڄي، آخر ۾ ڇمڙي کي لسانيندو آهي. پر هن ان جي چوڌاري ۽ پيٽ تي ڪجهه گهنج ڇڏي ڏنا ته جيئن انسان کي پنهنجي اصلي حيثيت ياد رهي.

’ماڻهو جي اصلي جسم جو ائين ٻن حصن ۾ ورهائجڻ کانپوءِ، هڪ حصو ٻئي حصي سان ملڻ جي آڪير ۾ تڙپندو رهيو. اهي ٻئي حصا جڏهن پاڻ ۾ مليا پئي ته ڪشي، هڪ ٻئي کي پاڪر وجهي، ٻئي ٻانهون ڳچيءَ هار ڪيائون؛ اها سڌ رکندي ته شال وري گڏجي هڪ ٿي وڃون، ۽ پوءِ هو ائين بک وگهي ۽ پنهنجو ڪوبه خيال نه رکڻ ۽ پرواه نه ڪرڻ ڪري مرندا رهيا. ڇو ته هنن هڪ ٻئي کان جدا رهي، ڪنهن به ڪرڻ نه پئي گهريو. وري جي ڪنهن آڌن جي جوڙي مان هڪڙو آڌ مري ويو ۽ ٻيو زنده رهيو ته زنده رهڻ واري وري ڪنهن ٻئي ساٿي جي ڳولا ڪئي، جيڪو يا ته اوائلي سڄي مادي جو آڌ هيو. جنهن کي اسين هينئر عورت چئون ٿا. يا هڪ نر جو آڌ ۽ هو ائين ئي برباد ٿيندا ۽ مرندا رهيا، تان جو زيوس ديوتا وري مٿانئن ڪهل کائي هڪ رت رتي. هن سندن چڻڻ وارا عضوا ڦيرائي اڳيان ڪيا. هيستائين اهي ان جاءِ تي نه پر جسم جي ٻاهرين، ٻئي پاسي ڏانهن هئا ۽ ٻار ٿيڻ ۽ چڻڻ جو عمل، جنسن جي جسماني ميلاپ سان نه ٿيندو هو، پر هيٺ زمين تي اخراج ڪرڻ سان، جيئن گاه تڏي ۾ ٿيندو آهي. انهن جا چڻڻ وارا عضوا آڏو ڪندي، جيئن اهي هينئر آهن، زيوس ديوتا اهو ممڪن ڪيو ته مرد ۽ عورت جي جنسي ميلاپ ڪري، پيدائش جو عمل ٿي سگهي. سندس ان تبديلي ڪرڻ جو مقصد ٻڌو هو؛ جي مرد عورت سان ملي ته ٻار ڄڻي سگهن ۽ انساني نسل جاري رهي؛

وري جي مرد، مرد سان ملي ته اهي به پنهنجي ميلاپ مان هڪ ٻئي کي مطمئن ڪري سگهن، ۽ آرام ڪري وري پنهنجي زندگيءَ جي روزمره جي ڌنڌن ۽ ڪمن ڪارن کي وڃي لڳن. سو اسان جو هڪ ٻئي سان اهو گهرو پيار ايڏو آڳاٽو آهي. اهو پيار جيڪو اسان کي اسان جي اصلوڪي حالت ۾ موٽائي، پن وڇڙيلن کي وري ملائي هڪ ڪرڻ جي ڪوشش آهي ته جيئن انسان جي قدرتي بناوت جا اهي زخمو به پرڃي سگهن.

’پوءِ اسان مان هر هڪ انسان، ان اوائلي انسان جو هڪڙو پاسو، جن ڀڳل، ٽٽل اڌ آهي. جيڪو انهيءَ اڌواڌ ۽ وڊجڻ جو نتيجو آهي، ۽ اسان ائين ٽاڪن ۾ وڊجي ويا آهيون، جيئن مڇيءَ کي وڊي پن حصن منجهه ورهايو ويندو آهي. سو اسان مان هر هڪ ٻارهوئي پنهنجي ان لاڳاپيل حصي ۽ اڌ جي ڳولا ۾ سرگردان رهي ٿو. اهي مرد جيڪي ان ٻئي جنس يعني ’مزد عورت‘ جا اڌ آهن، سي عورتن جا عاشق ٿين ٿا ۽ گهڻا عياش مرد ان نسل منجهان ئي آهن. ائين اهي عورتون به آهن، جيڪي جنسي ميلاپ جي خيال کان مردن لاءِ صفا چريون هونديون آهن. وري اهي عورتون جيڪي ان اوائلي مڪمل عورت جا اڌ آهن، سي وري مردن کي گهٽ چاهينديون آهن، پر کين عورتن سان وڌيڪ لڳاءُ هوندو آهي فاحش عورتون انهيءَ جنس منجهان آهن. پر جيڪي اوائلي مڪمل مرد جا اڌ آهن، سي وري مردن جا ڳولائو ۽ طالبو آهن. ۽ مرد جو اڌ هجڻ جي ناتي، اهي جڏهن ڇوڪرا هوندا آهن ته ڇوڪرن سان ئي پيار ڪندا آهن ۽ انهن سان جسماني ڇهڙ ۽ ڀاڪر پائڻ ۾ کين راحت ايندي آهي. اهي پاڻ به مڙني نوجوانن کان بهتر هجن ٿا ڇو ته فطرتاً انهن ۾ مردانگي ٿئي ٿي. ڪي ماڻهو چوندا آهن ته اهي بيشمر آهن، پر ائين چوڻ غلط آهي. اها بيحيائي ڪونهي، جيڪا کائڻ اهو عمل ڪرائي ٿي، پر سندن اهڙي ڇال چلت سندن اوچن جذبن، جرئت، مڙسي ۽ مردانگي جي ڪري ئي آهي. جنهن سبب ئي هو پنهنجي هر جنسن کي پليڪار چئي، ڀاڪر پائڻ ٿا. منهنجي ان بيان جي سچائي جي پختي ثابتي اها آهي ته اهڙا ۽ رڳو اهڙائي ڇوڪرا، جڏهن اچي بالغ ٿين ٿا ته اسان جا اڳواڻ ۽ سياستدان بڻجن ٿا ۽ جڏهن اهي وڏا مرد ٿي پون ٿا ته پوءِ اهي خود به ڇوڪرن جا عاشق ٿين ٿا، ۽ اهي هونئن ته شادي ڪرڻ ۽ گهر ٻار هجڻ تي مورڳو راضي ئي نه ٿا ٿين، پر آخر سندن ان فطري

ناپسندگيءَ تي زماني جو رسم رواج ۽ قانون غالب پئي ٿو، تڏهن وڃي هو شادي ٿا ڪن. پر جي کين اهڙي اجازت ڏني وڃي ته هو ان تي بلڪل راضي ٿي ويندا ته ٻئي چڻا ڪنوارا هجي، سڄي عمر گڏ گذارين. ٿورن لفظن ۾ ائين ڪڏي چڻجي ته اهڙا ماڻهو، فطري طور، هميشه چوڪرن جا عاشق هوندا ۽ پاڻ معشوق رهيا هوندا آهن. ڇو ته هو هميشه ان کي ئي چاهيندا ۽ ڳل لائيندا آهن، جيڪو هنن جهڙو هوندو آهي.

”پوءِ جڏهن اهڙن چوڪرن جي عاشقن - يا ٻئي ڪنهن قسم جي عاشقن کي، سندن پلن ڀاڳن ۾، پنهنجو اهو اصلوڪو اڌ ملي ٿو وڃي ته پوءِ اهڙو جوڙو پيار، محبت، يارائي ۽ ويجهڙائپ جي اهڙي حيرت انگيز ۽ زبردست جذبي ۽ موج ۾ گر ٿي وڃي ٿو، جو اهو جوڙو هڪ ٻل لاءِ به، هڪ ٻئي جي نظرن کان پري ٿيڻ کان صفا نابري واري ٿو ويهي. اهي اهڙا انسان آهن، جن کي سڄي عمر جو سات نياڻن وارا آهن، توڙي جو هو اهو به نه ٻڌائي سگهندا آهن ته آخر هنن کي هڪٻئي مان ڪهڙي آسپس ٿي اچي ۽ هڪ ٻئي مان ڪهڙي فائدي جي اميد ۽ گهرج اٿن. ڇو ته اها بي انت اڪير ۽ اڻ مٽي اڪيد، جيڪا کين هڪ ٻئي سان آهي، تنهن جي باري ۾ ڪوبه ائين نه ٿو چئي سگهي ته اها ڪا جسماني لطف خاطر آهي. پر ڪو اهڙو انس ۽ عشق اٿن، جيڪو ڄڻ ته سندن روحن جو هڪ ٻئي سان هجي ۽ هو ان کي زباني بيان ڪري نه سگهندا هجن. پر ان ڏانهن فقط ڪو منهن ۽ ڏنڌلو، اندازو ۽ اشارو ئي ڪري سگهن ته هنن کي ڇا گهريل آهي. سمجهو ڪڏي ته هيٺاڻيسٽس (11) پنهنجا اوزار کڻي انهن وٽ پهچي ٿو، جڏهن اهي هڪ ٻئي جي ڀر ۾ لپتيا پيا هجن ۽ کائڻ بيهي پيڇي ته ’پلا ٻڌايو ته سهي ته آخر توهان کي هڪ ٻئي کان ڪهڙي شيءِ جي طلب آهي؟‘ پاڻ ائين به ڪڏي سمجهون ته هو کيس جواب نه ڏئي سگهيا ۽ هن سندن مونجهار ڏسي، کائڻ، هنن لفظن ۾ پنهنجو سوال وري ورجايو: ’ڇا توهان جي تمنا اها آهي ته توهان هر گهڙيءَ ويجهو ۽ هڪ ئي هجو ۽ ڏينهن توڙي رات جو ڪڏهن به هڪٻئي کان نه ڇڄو. سو جي توهان جي خواهش اها آهي ته پوءِ توهان ٻنهي کي رجائي ڳنڍيان ته جيئن توهان ٻن جي بدران هڪ ٿي وڃو. توهان جيترو وقت چيئرا هجو، اوستائين گڏ زندگي گذاريو. توهان هڪڙو ۽ ساڳيو انسان هجو ۽ جڏهن موت اچي ته

ٻه هڪجهڙو ۽ پوءِ ٻئي جهان ۾ به، ٻه نه، پر هڪ ئي روح هجيون. ڇا اوهان ان تي راضي ۽ مطمئن رهندؤ ۽ ائين ٿيڻ سان اوهان جون آسون ۽ باسون پوريون ٿينديون؟ ۽ اسان سمجهي سگهون ٿا ته هنن جو جواب ڪهڙو هوندو. ٻنهي مان هڪڙو چٽو به اها آڇ نه موندائيندو ۽ نه ئي ڪنهن ٻي شيءِ جي گهر ڪندو. پر اهو قبولي ۽ باسي ويهندو ته بلڪل اهو ئي هڪ ٻئي ۾ رجي رلجي؛ اهو ئي هڪ ٻئي منجهه ملي، ٻن جي بدران هڪ ٿي وڃڻ ئي، دراصل هن جي ازلي خواهش ۽ من جي مراد آهي، جنهن کي هو دل ۾ ڪنهن وقت کان سانڍيو پئي آيو آهي، پر ان کي لفظن ۾ بيان ڪرڻ کان قاصر رهيو آهي. (12) ۽ ان جو سبب اهو آهي ته اوائلي انسان اصل ۾ هڪ ۽ سڄو هيو. سو، پس ان، سڄي جي سڌ، تڙپ، ڳولا ۽ جستجو جو نالو ’پيار‘ آهي.

”۽ جيئن مون اڳ ۾ به چيو ته اصل ۾ اسان سڄا هئاسين، پر پوءِ اسان جي گناهن ۽ غلطي سبب زيوس ديوتا اسان کي ڇڙوڇڙ ڪري ڇڏيو. جيئن اسپارٽا وارن آرڪيڊينس کي ڇڙوڇڙ ڪري ڇڏيو. سو اهو انديشو موجود آهي ته جي اسان ديوتا جا فرمانبردار نه رهياسين ته اسان وري اڌواڌ ڪيا وينداسين. جيئن چڪي جو نعل ٺاهڻ لاءِ ان کي ٻن حصن ۾ ورهايو ويندو آهي، ۽ پوءِ ائين انهن اڌڙ ماڻهن وانگر، هلندا وٽنداسين جيئن قبرن يا يادگارن تي هڪ پاسائين تصوير ٽراشيئل هوندي آهي، ڇڻ ڪارائي سان ائين عمودي ڪٽيو ويو هجي، جو نڪ اڀائي ۾ اڌ ٻڇي. سو اسان کي گهرجي ته سڀني انسانن کي ديوتا جي فرمانبرداري ۽ خدا ترسي جي تلقين ڪريون. اسان ائين ڪرڻ سان ئي براين ۽ اهڙي بدنصبي کان پاڻ بچائي سگهون ٿا ۽ سڀنيون ۽ پنهنجون سڌون ماڻي سگهون ٿا، جن لاءِ پيار اسان جو امام بڻبو. اچو ته وچن ڪريون ته ڪوبه پيار جو دشمن نه ٿيندو- چو ته جنهن پيار سان دشمني ڪئي، تنهن ڇڻ ديوتائن سان دشمني ڪئي.

”چو ته جي اسان پنهنجي پيار ديوتا سان امن ۽ دوستيءَ سان رهياسين ته پوءِ پڪ اسان کي پنهنجا سڄا پيار ۽ پرين نصيب ٿيندا. جيڪو اڄڪلهه جي دنيا ۾ ڏاڍو مشڪل آ. ڪن ٿورن جا ئي اهڙا نصيب ٿين ٿا. توهان اريڪسيمڪس کي نه ڇڏجو، متان هو رخنو وجهي؛ منهنجي تقرير جي مذاق ڏسي. منهنجو عرض آهي ته هو ائين نه سمجهي ته منهنجي هن تقرير ۾

پاسينياس ۽ اگيئون ڏانهن اشارو آهي، جيڪي ٻئي بهرحال ان جنس منجهان آهن. جو ٻئي چڻا ان اوائلي سڄي مرد جا اڌ آهن، جنهن جي باري ۾ مون هيئر ٻئي ڳالهايو. پر منهنجي ان ڳالهائڻ مان مراد ۽ اشارو عمومي هيو، جيڪو هر مرد ۽ عورت ڏانهن آهي، جڏهن مان ائين چوان ٿو ته اسان جي نسل جي خوشين جو دارومدار انهيءَ تي آهي ته اسان پيار کي پوري طرح پورو ڪيون ۽ اسان مان هر هڪ پنهنجي ان اصلي پيار کي ڳولي هٿ ڪري. ٻين لفظن ۾ اسان پنهنجي اصلي صورت ڏانهن موٽون. هاڻي جي اهائي بهترين ممڪن صورت آهي، ته ان جو مطلب ٿيو ته پوءِ بهتر ائين ٿيندو ته اسان موجوده وقت ۽ حالتن جي آڌار ۽ اجازت موجب جيترو ممڪن ٿي سگهي، هڪٻئي کي ويجهو ٿيون ۽ ائين ڪرڻ لاءِ طريقو اهو ئي آهي ته پنهنجي مجبتن لاءِ، من گهرئي مشتاق ۽ باجهاري پيار جي ڳولا ڪيون.

”سو جي اسان ان ديوتا جي واکاڻ ۽ وڌائي ڪيون، جنهن اسان کي اهي فائدا بخشيا آهن؛ ته پوءِ اسان جون سموريون ساراھون پيار ديوتا جي لاءِ ئي آهن. ڇاڪاڻ ته اهو پيار ئي آهي، جيڪو هن دنيا ۾ به پاڻ جهڙن سان ميڙو ڪرائي، پنهنجي اصلي ماهيت ڏانهن موٽائي، اسان تي وڌا وڌ ۽ آڀر احسان ڪري ٿو ۽ اسان کي آئينده لاءِ به پختو وڃڻ ڏئي ٿو ته جي اسان پرهيزگار رهياسين ته پوءِ هو اسان کي آخرت ۾ پنهنجي اصلي حالت ۾ آڻيندو ۽ اسان تي خوشيون، رحمتون ۽ برڪتون نازل ڪندو ۽ اسان جا زخم پريندو.“

”اريڪسيمڪس! پيار بابت منهنجي تقرير بس اهائي آهي. تو ڏٺو اها تو واري تقرير کان بلڪل مختلف هئي. سائين جن جا قرب ٿيندا جي اوهان پنهنجي مذاق جي تيرن سان ان تي حملو نه ڪيو. ڇڏ ته باقي بچيلن مان هر هڪ کي ٻڌون ته هو ڇا ٿا چون. مون کي اڃا ائين چوڻ گهرجي ته ’باقي بچيل ٻن چئن مان‘، ڇو ته باقي رڳو ٻه چڻا يعني اگيئون ۽ سقراط ئي وڃي بچيا آهن.“

”حڪم تنهنجو، جيئن چوندين تيئن ڪندس“ اريڪسيمڪس ورائيو. ”سچ ته اهو آهي ته تنهنجي تقرير مون کي ڏاڍو وڻي. سچ پچ ته جي مون کي اها خبر نه هجي ها ته سقراط ۽ اگيئون پيار جي موضوع جا ماهر آهن ته پوءِ مون کي اهو پڻ هيو ته هيترين سارين ڳالهين ٿيڻ کان پوءِ هيئر سندن ڳالهائڻ

لاءِ ته ڪجهه نه بچيو هوندو. پر جيئن ته ائين ناهي، سو مونکي ڪو پڻ ڀولو ڪونهي ۽ منهنجون منجهن جهجهيون اميدون آهن.“

”اريڪسيمڪس! تون پنهنجو وارو چڱيءَ ريت نڀائي واقعي پاڻ ملهائيو.“ سقراط چيو. ”پر جيڪڏهن تون ان حالت ۾ هجين ها، جنهن ۾ مان هيئن آهيان- يا ائين چوان ته مان جنهن حالت ۾ هوندس، جڏهن اگيئون به پنهنجي تقرير سان پاڻ مڃائي چڪو هوندو ته پوءِ يقيناً تو وارو عقل به جواب ڏئي چڪو هجي ها ۽ وڏي پريشاني ۽ مشڪلات ۾ هجين ها، جيئن مان هيئن آهيان.“

”سقراط، ڇا تون ان خوشامد سان مون تي منتر مڙهڻ ٿو گهرين؟“ اگيئون چيو. ”تون دل ۾ اها ڳالهه ڳڻيو ويٺو آهين ته مان اهو سوچي، شرمائي ۽ پريشان ٿي وڃان ته حاضرين منهنجي فصاحت ۽ بلاغت بابت وڏيون اميدون لڳايون ويٺا آهن.“

”منهنجا پيارا اگيئون! مان ته صفا ويسازو ۽ غافل چئيس جي اهو سمجهي ويهان ته تنهنجي دل، هنن ڪجهه دوستن جي موجودگي ۾ ڌڙڪڻ لڳندي ۽ تون شرمائجي ويندين. جڏهن ته مون تنهنجي ان وقت به جرئت ۽ دليري ڏني آهي، جڏهن تون پاڻ واري ناتڪ دوران، ٻين اداڪارن سان گڏ اسٽيج تي آيو هئين ۽ منڊلي (ٽيٽر) ۾ هيڏي ساري انبوهه آڏو بنا ڪنهن پريشاني يا دهشت طاري ٿيڻ جي ڪين منهن ڏنو هيئي.“

”ڇا سقراط، تون سچ پچ ائين ٿو سمجهين ته منهنجو دماغ ٿيٽر جي هوا سان ايترو پرڃي ويو آ جو مان اهو به نه ٿو سمجهي سگهان ته هڪ عقل واري انسان لاءِ ڪجهه ڏاهن ماڻهن کي منهن ڏيڻ وڌيڪ ڏکيو آهي، بنسبت بيوقوفن جي هڪ انبوهه جي.“

”نه منهنجا پيارا اگيئون، نه- جي مان تنهنجي عقل ۽ ذهانت جي باري ۾ ڪا غير شانائتي يا ان ۾ ڪا گهٽتائي هجڻ جي ڳالهه ڪئي ته پوءِ مان بيشڪ غلط هوندس. مان اهو بلڪل ڄاڻان ٿو ته تون عام ماڻهن جي مقابلي ۾ انهن جي راءِ کي وڌيڪ اهم تصور ڪرين ٿو، جن کي، تون ڏاهو ٿو سمجهين. پر شايد اسان ڏاهن منجهان نه آهيون. چوڻ توکي خبر آ ته اسان به ٿيٽر ۾ موجود هئاسين ۽ انهن عام حاضرين جو هڪ حصو هيئاسين. سو جيڪڏهن

تون، اتفاق سان، اسان مان ڪنهن به هڪ جي موجودگي ۾ نه، پر واقعي ڏاهن وڃ ۾ موجود هجين ته پوءِ توکي انهن جي سامهون ڪا بري ڳالهه چوندي شرم محسوس ٿيندو. ڇا توکي نه ٿيندو؟

”هاڻو، ٿيندو“. اگيئون ورائيو.

”پر توکي ڪيترن ئي عام رواجي ماڻهن آڏو شرم محسوس ڪونه ٿيندو، جي تو ساڳي خراب ڳالهه سندن سامهون ڪرين؟“

اتي فيڊرس سندن گفتگو ۾ مداخلت ڪندي چيو: ”پيارا اگيئون، سقراط کي ڪو جواب نه ڏجان. ڇو ته پوءِ هو ان جو بلڪل خيال نه ڪندو ته اسان آخر هت ڪهڙي ڌنڌي سان آيا آهيون؟ ۽ هو ڪهڙي به ڳالهه جو ڪو خيال نه ڪندو جي هن کي ڪوبه همراھ ڪچهري ڪرڻ لاءِ هت لڳي وڃي، خاص ڪري ڪو خوبصورت همراھ. هونئن مان سقراط جي گفتار ۽ دليل بازي ٻڌڻ جو شوقين آهيان. پر هن وقت منهنجو اهو فرض بڻجي ٿو ته پيار جي ساراهه بابت سنڀار رکيان ۽ اوهان مان هر هڪ کان ضرور تقرير ڪرايان. سو جڏهن اوهان ٻئي ديوتا کي ان جي واکاڻ جو، اهڙو ڌن ڌڻي چڪا هجو ته پوءِ ڀلي پاڻ ۾ ڪهڙي به بحث ۾ لڳي وڃو.“

”بلڪل نيڪ فيڊرس“ اگيئون چيو. ”هاڻي ڪوبه سبب ڪونهي جو مان پنهنجي تقرير شروع نه ڪيان، سقراط هتي ئي آهي ۽ ساڻس گفتگو ڪرڻ جا ٻيا به کوڙ ئي موقعا آهن.“

”منهنجو خيال آهي ته مان پهريائين اهو ٻڌايان ته مون کي ڪهڙي طريقي مطابق تقرير ڪرڻ گهرجي، ۽ خود تقرير ان کان بعد ڪيان. منهنجي خيال ۾ اڳين سڀني مقرر، خود پيار ديوتا جي تعريف ڪرڻ ۽ ان جي فطرت کي ظاهر ڪرڻ بدران انسانذات کي انهن خوشين ملڻ تي مبارڪون ڏنيون آهن، جيڪي ديوتا انهن کي عطا ڪيون آهن. اهو خدا خود چا آهي. جنهن اهي نعمتون ڏنيون آهن؛ اهو ڪنهن به نه ٻڌايو آ. جڏهن ته ڪنهن جي به، ڪهڙي به، ساراهه جو صحيح طريقو اهو آهي ته اها شيءِ جنهن جي واکاڻ ڪئي وڃي، پهريائين اهو ڏٺو وڃي ته اها خود آهي ڇا ۽ پوءِ اهو ته اها ڇا جو سبب بڻي آهي. ڀلي اسان جي مداح جو موضوع ڪهڙو به هجي. سو اهوئي طريقو آهي، جنهن مطابق اسان کي پيار ديوتا جي تعريف به ڪرڻ گهرجي. پهريائين ان جي

تعريف ڪجي ته هو آهي ڇا ۽ پوءِ هن جي ڏاڻ ۽ بخششن جي ساراهه ڪرڻ گهرجي، جيڪي هو اسان کي عطا ڪري ٿو.

”هونئن مان چونڊس ته سڀ ديوتا سڳي آهن، پر جي ائين چوڻ ڪو ڏوھ ڪونهي ۽ قانون جي اندر آهي ته پوءِ مان هيئن چونڊس ته سمورن ديوتائن منجهان، پيار سڀني کان وڌيڪ سڳي آهي. چوٽه هي سڀني کان وڌيڪ سٺو ۽ سهڻو آهي ۽ مان ٿو اوهان کي ٻڌايان ته هو سڀني کان وڌيڪ سٺو ۽ سهڻو ڪهڙن سببن ڪري آهي. فيڊرس، پهريون ته هي سڀني ديوتائن کان ننڍو نيتو آهي. ۽ منهنجي ان ڳالهه جو پختو ثبوت هو پاڻ ئي آهي. چوٽه هو پوڙهائپ کان، پٺ ڏئي ڀڄي ٿو وڃي. جيڪا، جيئن اسان کي خبر آهي ته ڏاڍو تنڪو چري ٿي، چوٽه اها اسان ڏانهن تڪڙو ٿي اچي پهچي ٿي، جيترو جلدي اچڻ کيس نه جڳائي. پيار، فطرتاً پوڙهائپ کان نفرت ڪري ٿو ۽ ان جي پري کان به نه ٿو لنگهي. پر سندس سڄي عمر نوجوانن سان سنگت ۽ سات ۾ گذري ٿي، چوٽه ان اڳاٽي چوڻي ۾ سچ ئي آهي ته، ’سن کي، سن مان ئي ساءِ اچي ٿو.“ جيتوڻيڪ فيڊرس جي پيار بابت ڪيل ڪيترين ئي ڳالهين سان ته مان متفق آهيان، پر منهنجو ساڻس ان ڳالهه تي اختلاف آهي ته پيار ڪو، ڪروناس ۽ آئيپٽس (13) کان به اڳاٽو آهي- نه، ائين ناهي- منهنجو اصرار اهو آهي ته هو سڀني ديوتائن کان ننڍو نيتو آهي ۽ سدائين جوان آهي. هيسائڊ ۽ پرمينيڊس، اسان کي آسمان ۾، ديوتائن جي وچ ۾ ٿيل جن پرائن وڳوڙن بابت ٻڌايو آهي، سي ’پيار‘ نه، پر ’ضرورت‘ جي ڪري ٿيا هئا. جي سچ پچ واقعي به اهڙا واقعا ٿيا هئا. خصي ڪرڻ، قيد و بند ۽ ٻيا ڪوڙ ئي اهڙي قسم جا واقعا ۽ وڳوڙ، ديوتائن جي وچ ۾ ٿين ئي ڪونه ها، جي تن ڏينهن ۾ آسمان ۾ انهن وچ ۾ پيار موجود هجي ها. (14) پر منجهن امن، آند، شائتي ۽ دوستي هجي ها، جيئن هيئنڊر اٿن ۽ ان وقت کان وٺي ئي آهي، جڏهن کان وٺي مٿن پيار جي بادشاهي شروع ٿي آهي.

”سو پيار ديوتا نوجوان آهي ۽ نوجوان هجڻ سان گڏوگڏ نازڪ ۽ حساس آهي. اڄ وري هڪ هومر جي ضرورت آهي، جيڪو سندس نزاکت ۽ ڪولمنا کي بيان ڪري سگهي. جيئن هومر ايتي (15) لاءِ چوي ٿو ته هوءِ نه

رڳو ديوي آهي پر نازڪ به آهي۔ يا گهٽ ۾ گهٽ سندس پير نازڪ آهن۔ هو چوي ٿو:

پَتَ کان به ڪوئٽرن، پنهنجن پيرن کي کڻي ٿي،

پوءِ مٽيءَ نه پر ماڻهن جي، سسڻن تي هلي ٿي.

منهنجي خيال ۾ سندس نزاکت هن سٺي انداز ۾ مناسب لفظن ۾ بيان ڪئي آهي ته هوءَ مٽيءَ/ ڌرتيءَ تي جيڪا سخت آهي، تنهن تي نه، پر ماڻهن جي سسڻن تي جيڪي نرم آهن، تن جي مٿان ٿلي ٿي. اسان پيار جي ڪوئلتن ۾ نزاکت تي به، ساڳيو ئي مثال استعمال ڪري سگهون ٿا. هو ڌرتي تي به پير نه ٿو ڌري ۽ نه ئي انساني سسڻن مٿان گهمي ٿو، جيڪي بهرحال ايتريون نرم ڪونه آهن، پر هو دنيا ۾ وجود رکندڙ، سڀني کان وڌيڪ نرم شيءِ يعني انسانن جي دلين ۾ موجود آهي. هو اتي رهي ٿو، پَسار ڪري ٿو ۽ پنهنجو ديرو ڄمائي ٿو، ۽ ائين به ناهي ته سمورين دلين ۾ روحن ۾، پر جتي ڏاڍائي، شوخي ۽ ڪنورتن آهي، اتان هو پَرَ پکيڙي اڏامي وڃي ٿو ۽ اتي وڃي واهيرو ٿو ڪري، جتي نرمي، نزاکت ۽ مڙڻ جڙڻ آهي. ۽ پوءِ هو نه رڳو پنهنجن پيرن سان، پر پنهنجي پوري وجود ۽ هستيءَ سان، ان سڀ کان وڌيڪ نرم جاءِ تي پنهنجو آستانو اڏي ٿو. ڇا پوءِ پيار کان وڌيڪ ٻي ڪا ڪوئل، ۽ نازڪ نفيس شيءِ ٿي سگهي ٿي؟

”ته سڀني کان نوجوان ۽ نازڪ هجڻ سان گڏوگڏ، هي نرم ۽ ڪوئٽرو به آهي. ڀلا جي هو سخت، سُور ۽ شوخ هجي ها ته پوءِ ڪيئن هر ڪنهن کي پاڪر وجهي، وڪوڙي ۽ سموڻي سگهي ها ۽ ڪيئن پهرين ئي نظر ۾، چوري چوري، لڪ چَپ ۾ ڪنهن جي دل ۽ روح ۾ لهي ۽ پيهي وڃي ها يا وري ڪٿان ٻاهر نڪري اچي ها. هن جي نرم ۽ دولائتي هجڻ جي ثابتي سندس سهڻو هجڻ آهي؛ ۽ اسان سڀئي ڄاڻو ٿا ته اها خوبي خاص پيار جي ئي آهي۔ ڇو ته بيدولاڻپ ۽ پيار جي ته پاڻ ۾ ڪڏهن پئي ٿي ڪونه. سندس روپ رنگ، حسن ۽ سونهن جي تصديق ان منجهان ئي آهي ته هو گلن ۾ رسي وسي ٿو. پيار ڪڏهن به اهڙن ماڳن ۽ مڪانن، واهيرن ۽ وٿائن۔ ڀلي اهي جسم هجن يا روح يا ٻي ڪا جڳهه۔ اتي نه ٿو ٽڪي، جتي رنگيني، جوين جواس ۽ وهي ڪونهي يا جتي ٿوهه جواني گذري چڪي آهي. پر هو جتي نڪي.

سڳند، سرهاڻ ۽ ڪٿوري کان ڏسي ٿو، اتي ٽڪي به ٿو ۽ ديرو به ڄماڻي ٿو.
 ”جيتوڻيڪ ديوتا جي خوبصورتي بابت ڪيترن نقطن کي مان پنهنجي
 ڳالهه ٻولھ ۾ ڇيڙي نه سگهيو آهيان. پر مون جيڪو ڪجهه چيو، بس اهو
 ڪافي آ. هيئنر مان سندس گڻن بابت ڳالهائيندس. پيار جي وڏي ۾ وڏي
 عظمت اها آهي ته هو ڪنهن به انسان يا ديوتا سان نه ٿي ڪو ظلم ڪري ٿو
 ۽ نه ئي اهي هن مٿان ڪو ظلم ڪن ٿا.

ڪابه ڳالهه جيڪا کيس پيش اچي ٿي، سا ڏاڍ سان نه ٿي اچي، چوٽ
 ڏاڍ يا ظلم ته پيار کي ڪڏهن ڇهي به نٿو سگهي. ۽ نه ئي جڏهن هو پاڻ
 ڪو ڪم يا عمل ڪري ٿو ته اهو آرم زورائي سان ڪري ٿو. چوٽ سڀ
 ماڻهو، سڀ ڳالهه ۾ رضا خوشيءَ سان سندس چيو مڃين ٿا ۽ جڏهن ۽ جتي،
 ڪجهه ڏيڻ وٺڻ ۾ باهمي راضيو آهي ته پوءِ ”رياست جا حاڪم، قانون“
 چون ٿا ته اهو عمل منصفانو آهي.

”نه صرف اهو ته هو انصاف ڪندڙ آ، پر پيار کي پنهنجو پاڻ تي حد
 درجي جو ضابطو به آهي. اهو ته هرڪو مڃي ٿو ته پاڻ تي ضابطو عيشن مٿان
 حاڪم آهي. ۽ اهو ته ڪوبه عيش يا راحت، پيار کان وڌيڪ ۽ سگهاري ٿي
 نه ٿي سگهي. سو جي سموريون راحتون پيار کان گهٽ ۽ هيٺيون آهن ته پوءِ
 لازمي طور پيار سندن مالڪ ۽ اهي هن جون تعبيدار هونديون. سو پيار،
 خوشيون ۽ خواهشون جنهن جي هٿ وس ۽ تابع آهن، سو سچ ڀڄ ته خود
 ڪيڏو نه پرهيڙگار ۽ پاڻ تي ضابطي وارو هوندو!

”جيتري قدر بهادري جي ڳالهه آهي ته ويندي ’جنگ جو ديوتا ايريس
 به سندس مقابلو نٿو ڪري سگهي‘، اهو ايريس ديوتا نه هيو، جنهن پيار کي
 قيد ڪيو، پر اهو پيار ئي هيو، جيئن قصي ۾ اچي ٿو، ته ايفروڊائيت جي پيار،
 ايريس کي ڪڍي گرفتار ڪيو. سو ان حساب ۾ پيار سندس سردار بڻجي. مٿس
 حڪم هلائيندڙ ٿيو. سگهارو هوندو آ اهو جيڪو ڪنهن کي سوگهو ڪري
 جهلي، نه ڪي اهو جيڪو جهلجي پئي. سو سگهاري کي سوگهو جهلڻ وارو ته
 لازماً مڙني کان سگهارو ۽ بهادر ليکبو.

”مون سندس منصف هجڻ، پنهنجو پاڻ تي ضابطي، جرئت ۽ بهادري
 بابت ڪافي ڪجهه ڳالهايو. باقي وڃي سندس ڏاهپ جي ڳالهه رهي ٿي. سو

مون کي پنهنجي قابليت مطابق ان سان به پورو پورو انصاف ڪرڻ گهرجي. پهرين ڳالهه ته هتي مان به اريڪسيميكس وانگر پنهنجي فن کي مان ۽ مڃتا ڏيئي چوندس ته پيار خود ايڏو قابل شاعر آهي جو هو ٻين کي به شاعر بڻائي ٿو ڇڏي، جيڪو هو جيڪر نه ڪري سگهي ها جي هو پاڻ شاعر نه هجي ها. سندس چاهه ۽ چيهه سان هر ماڻهو شاعر ٿي پوي ٿو. ڀلي جي هو اڳ ۾ راڳ رنگ ۽ شاعري جي الف کان به ان واقف ۽ اجنبی هجي: ۽ اسان اها ڳالهه ثبوت طور قبولي، ائين به چئي سگهون ٿا ته پيار سٺو شاعر (16) يا مڙني هنري تخليقن ۾ پڙ ۽ ڪامل تخليقڪار آهي. ڀلا ڪو ڪيئن ڪا شيءِ ٻئي کي ڏئي سگهندو، جيڪا مورگو وٽس هجي ئي نه؛ يا ڪنهن کي اهو سيکاري جنهن جي ڄاڻ هن کي ئي نه هجي. ۽ جيتري قدر سمورن جاندارن جي تخليق جو سوال آهي ته ڪير ان کان انڪار ڪندو ته اهو پيار جي ڏاهپ جو ئي نتيجو آهي، جنهن ڪري سمورا ساهه وارا چمن ٿا ۽ وڌن ويجهن ٿا. باقي آخري ڳالهه اها ته ڪاريگرن ۽ ڪلاڪارن منجهان، جيئن اسان کي خبر آهي ته، اهوئي مشهور ۽ ناميارو بڻجي ٿو. جنهن جو استاد ۽ اتساه ڏيندڙ پيار ديوتا ئي آهي. جڏهن ته اهو ماڻهو جنهن کي پيار چڱيو ئي ناهي سو رهي به گمنامي ۾ ٿو. اڀالو، خواهش ۽ پيار جي سرواڻي ۾ ئي ته طبابت، تيراندازي ۽ اڳڪٿي جا هنر ايجاد ڪيا. ۽ ان ڪري ئي کيس پيار جو شاگرد چئي سگهجي ٿو. ساڳي ريت ميوزس جي وديا موسيقي، هيپائٽس جي لوهارڪي ڌاتوگيري، آتيني جو اڻڻ ۽ زيوس جي 'ديوتائن انسانن مٿان حاڪميت' اهي سڀ پيار جي ڪري ئي ته آهن. اهڙي طرح پيار ديوتا جي پيدا ٿيڻ ڪري ئي ديوتائن جي دنيا مان فتنو فساد ختم ٿيو ۽ ان کي ڊول ۽ ترتيب ملي- چوٽه پيار ٿيندو ئي آهي، سونهن سان، ان جي بي ڊولائي ۽ بي زيبائي سان لڳي ئي ڪانه. ۽ جيئن مان شروعات ۾ به ٻڌايو ته ان کان اڳ ۾، جيئن روايتن ۾ اچي ٿو ته آسمان تي ديوتائن وچ ۾ ڪيترائي خوفناڪ ۽ خطرناڪ عمل پئي ٿيا، چوٽه تنهن وقت ۾ مٿان ضرورت جي حڪمراني هئي- پر پوءِ جيئن ئي هي پيار ديوتا ڄائو ته انهيءَ سونهن جي پيار- آسمانن ۾ ديوتائن ۽ ڌرتي تي انسانن لاءِ سنائي ۽ رحمت کي جنم ڏنو.

سوفيدرس، منهنجي راءِ ۾ پهرين ڳالهه ته پيار خود پاڻ سڀني کان

خوبصورت ۽ سنڌو آهي ۽ ٻي ڳالهه ته ٻين سمورين شين ۾ انهن ئي خصلتن ۽ خوين جو سبب آهي، سچ پچ ته جوش ۽ جذبي وچان منهنجي دل چڱي ٿي ته مان انهيءَ ڳالهه کي شعر ۾ نڀان ڪيان ته اهو پيار ديوتا ئي آهي، جيڪو پيدا ڪري ٿو.

انسانن ۾ امن ۽ سمنڊ ۾ سڪون،

هوائن ۾ سانت ۽ ڏک سور ۾ نند.

اهوئي پيار آهي جيڪو اسان کي اجنبيت کان آجو ڪري، پنهنجائي سان پُر ڪري ٿو. اهوئي اڄ جهڙين مجلسن ۽ ميل ميلابي کي ممڪن بڻائي ٿو. اهوئي عيدن بڙادن، ناچ ۽ قربانين جي موقعي تي مهendar ۽ سردار هوندو آهي. جيڪو خوش مزاجي ۽ کل يوڳ بخشي ٿو ۽ بدمزاجي، رکائي ۽ گهرائي کي جلاوطن ڪري ٿو. هن وٽ ٻين کي ڏيڻ لاءِ سدائين ديا ۽ نيڪ تمنائون هونديون آهن ۽ وٽس ڪڏهن به بددعا، بي مروتِي ۽ نامهرباني ڪونهي. ٻاجهوارو ۽ مهربان، چڱن جو يار، ڏاهن جو ڳوڙهو ويچار، جنهن لاءِ هڙتي ديوتا حيران. جنهن وٽ هيءَ نه هجي سي سندس لاءِ واجهون پيا وجهن ۽ جن وٽ هجي تن لاءِ چڻ قيمتي خزانو. هيءَ ئي آهي ابو نزاکت ۽ نفاست، حسن ۽ جمال، لطف ۽ راحت، زيب و زينت، چاه ۽ چاهت، ڪوئلتا، اڪير ۽ اڪند. ۽ سڌ ۽ سڳ جو. سنائي جو خيال رکندڙ ۽ برائيءَ کان بي فڪر. هر هڪ ڳالهه ۽ عمل ۾، خواهش ۽ خوف ۾، بهترين سونهون ۽ سرواڻ، ساٿي ۽ مددگار. سمورن ديوتائن ۽ انسانن جو شان ۽ سينگار. بهترين، سمجهدار ۽ خوبصورت اڳواڻ. لازم آهي ته جنهن جي قدمن جي نشانن تي هر ماڻهو هلندو هلي ۽ سندس شان ۽ مباح ۾ سر آلاپ سان جهونگاريندو رهي. ائين ان گيت ۽ تراني جي تيار ۽ لات جي لڙهه ۾ رلجي پئي. جنهن سان ئي پيار سمورن ديوتائن ۽ انسانن جي دلين تي منڊ مڙهي ٿو.

فيڊرس منهنجي تقرير بس اها ئي آهي. جنهن ۾ خوش طبعي به آهي ته گنڀيرتا ۽ سنجيدگي به. پنهنجي قابليت مطابق، اهائي گاڏر ساڌر، جيڪا مون جوڙي آ، سا آءُ پيار ديوتا جي نالي سان اربين ٿو. شل کيس قبول پوي.

ارستوڊيمز ٻڌايو ته جڏهن اگيئون ڳالهائي بس ڪئي ته سڀئي ٻڌندڙ ڏاڍا سرها ٿيا ۽ مڃيائون ته نوجوان شاعر پنهنجي ۽ ديوتا جي شان وٽان ئي

ڳالهائو آهي، جنهن جا ٻئي لائق آهن. پوءِ سقراط اريڪسيميكس ڏانهن ڏسندي چيو:

”اڪيومينس جا فرزند! ڇا اڃا تون ائين سمجهين ٿو ته مون جن خوفن کان خوف پئي کاتو، انهن خوفن لاءِ مون وٽ ڪو سبب ڪونه هيو؟ ڇا مان سچو پيغامبر نه هيس، جڏهن مون چيو هو ته اگيئون هڪ ڏندين آگريون ڏئي ڇڏيندڙ تقرير ڪندو؟ اهو ته مون وٽ ڳالهائڻ لاءِ باقي ڪجهه نه بچندو، سو اچي پريشان ۽ ششدر ٿيندس.“

”مان اگيئون متعلق تنهنجي پيغامبرانه راءِ کي ته قبول ڪيان ٿو.“ اريڪسيميكس ورائيو ”پر جيتري قدر تنهنجو اهو چوڻ آهي ته تون اچي مشڪل ۾ ڦاٿو آهين جو تو وٽ ڳالهائڻ لاءِ ڪجهه ڪونهي؛ ته مان اهو منجهڻ جي لاءِ تيار ناهيان.“

”منهنجا منا سائين! ڀلا آخر مان يا ڪو ٻيو، ڪيئن نه اچي سونڙهو ٿيندو، جنهن کي ههڙي شاندار، وسيع، سمجهه ڀري ۽ مڪمل تقرير ٻڌڻ کانپوءِ ڳالهائڻو پوي؟ سندس تقرير جو پهريون حصو ته حيرت ۾ وجهندڙ ئي هيو. پر ان جو ٻيون حصو! واه! ڇا ته خوبصورتي هئي، لفظن ۽ فقرن جي! اهو ڪير ٿي سگهي ٿو. جيڪو اهي اکر ٻڌي ۽ سندس هوش خطا نه ٿين؟ سو جڏهن مان اهو سوچيو ته مان اهڙي خيالن جي اڏام واري معيار جي ويجهو به نه ٿو وڃي سگهان ۽ مون وٽ چوڻ لاءِ ڪابه چڱيءَ شيءِ نه رهي آ، ته مان شرم وچان هتان ڀڄي وڃڻ لاءِ تيار ٿي بيهي رهيس. ۽ واقعي ائين ڪيان ها جي مون کي فرار ٿيڻ لاءِ ڪا وڻي يا وجهه ملي ها. اگيئون جي تقرير مون کي گورگياس ياد ڏياري ڇڏيو ۽ سندس تقرير جي آخر ۾ ته، مون کي بلڪل اهو خوف ۽ وهه ويهي ويو ته منهنجي حالت به ’هومر‘ جي قصي جهڙي اچي ٿي آهي ۽ هن گورگياس جي گورگين مٿي (17) پنهنجي فصاحت ۽ بلاغت سان مون کي پريشان ڪرڻ لاءِ ائين ڪيو آهي ته جيئن مون کي منهنجي تقرير سوڌو پنڊ پهن ڪري ڇڏي ۽ بس ائين گونگو ۽ بي زبان بڻائي ڇڏي.“

سو سقراط، ارستو ڊيمز چواڻيءَ، ڪجهه هيئن شروعات ڪئي.

”منهنجا پيارا اگيئون، تو جيڪا هيئر شاندار تقرير ڪئي ۽ جنهن ۾ تو چيو ته صحيح طريقو اهو آهي ته پهريائين اهو ڏٺو وڃي ته پيار آهي ڇا ۽

ان کان پوءِ ان جا اثر ۽ ڪرشنا. شروعات ڪرڻ جو اهو انداز مونکي ڏاڍو پسند پيو. هاڻي اچون ٿا پيار تي. تون ان جي باري ۾ سمجهه ڀريئي نموني ڳالهائو آهي ته هو (پيار) آهي ڇا؟ مان به تنهنجو شڪر گذار رهندس، جي تون منهنجي هن سوال جو جواب ڏيندين. ڇا پيار ڪنهن شيءِ سان ٿيندو آ يا بغير ڪنهن شيءِ جي به ٿيندو آ؟ ۽ هتي مان پنهنجي ڳالهه کي اڃا واضح ڪيان. مان ائين نه ٿو چوان ته 'ڇا پيار ڪنهن پيءُ جو پيار، يا ماءُ جو پيار هوندو آ؟' ائين پڇڻ ڪل جهڙو آهي، پر مثال طور جي مان هڪڙو لفظ 'پيءُ' کڻي توکان پڇان ته، "ڇا پيءُ ڪنهن جو پيءُ هوندو آهي، يا نه" ته پوءِ منهنجي خيال ۾، جي تون صحيح جواب ڏيڻ چاهين ته هيئن ئي چوندين 'هاڻو، پيءُ، ڪنهن پٽ يا ڌيءَ جو پيءُ هوندو آهي' ڇا تون ائين نه چوندين؟

"هاڻو، بلڪل ائين چونڊس" اڳيئون ورائيو.

"۽ تون ماءُ جي نالي به ائين چوندين؟"

"هاڻو"

"مان اڃا هڪ يا ٻه سوال ٻيا به پڇندس" سقراط چيو. "مهرباني ڪري جواب ڏجانءِ ته جيئن تون منهنجو مطلب بهتر نموني سمجهي سگهين. ڇا پيءُ، لازماً ڪنهن جو پيءُ نه هوندو آ؟"

"هاڻو هوندو آ"

"يعني ڪنهن پيءُ جو يا پيءُ جو؟"

"هاڻو."

"نيڪ- هاڻي مان توکان پيار بابت پڇندس، مونکي اهو ٻڌاءِ ته ڇا پيار ڪنهن به شيءِ سان هوندو آ، يا اهڙو به ڪو پيار آهي، جيڪو ڪجهه به نه سان هجي؟"

"اهو ته بلڪل واضح آ، ته پيار ڪنهن شيءِ سان ئي هوندو آهي"

"ته پوءِ هاڻي، سقراط چيو "اهو ياد ڪندي ته اهو ڇا هوندو آهي جنهن سان پيار هوندو آهي، (18) مونکي هن سوال جو جواب ڏي: ڇا پيار کي ان شيءِ جي سڌ ۽ طلب هوندي آ، جنهن سان کيس پيار هوندو آ؟"

"هاڻو يقيناً هوندي آهي."

"جڏهن هو ان شيءِ سان پيار ۽ ان جي طلب رکي ٿو ته ڇا اها شيءِ

هن وٽ موجود هوندي آ، يا وٽس نه هوندي آ. جنهن جي سڌ ۽ جنهن سان پيار کيس هوندو آهي.

”گهڻو ڪري ته هن وٽ نه هوندي.“

”اوتھون“ سقراط ورائيو ”جي تون هڪ گهڙيءَ لاءِ ٻه غور ڪندي ته توکي معلوم ٿي ويندو ته، ’گهڻو ڪري‘ جي بدзан ’لازمي‘ لفظ ئي چئبو. ڇا اهو لازمي نه آهي ته سڌڙيو ان شيءِ جي ئي سڌ رکندو آ، جيڪا وٽس ڪٽل هوندي آهي. يا هو ان جي سڌ نه ڪري ها، جيڪڏهن هن وٽ ان جي ڪوٽ نه هجي ها. اگيتون، منهنجي سمجهه مطابق ته اهوئي اوس سچ آهي. تون ڇا ٿو چوين؟“

”مان توسان متفق آهيان“ اگيتون ورائيو.

”تمام سٺو، ڀلا اهو جيڪو وڏو هجي، ائين چاهيندو ته هو وڏو هجي، ڇا اهو جيڪو سگهارو آهي، سو سگهاري هجڻ جي سڌ رکندو؟“

”اسان اڳ جنهن تي متفق ٿيا هئاسين، ان مطابق ته ائين ناممڪن آ.“

”درست، ڇو ته هو جيڪو ڪجهه به آهي ته ان جي ئي گهر نه ڪندو، ڇو ته هو اهو اڳ پر ئي آ.“

”پلاشڪ“

”۽ اڃا“ سقراط چيو ”جي ڪوئي ماڻهو سگهارو هوندي به، سگهاري ٿيڻ جي سڌ رکي، يا ڪو تڪو هوندي، تڪي هجڻ جي خواهش رکي يا ڪو تندرست هوندي تندرست هجڻ جي خواهش رکي ته پوءِ ائين سمجهبو ته هو ان شيءِ جي خواهش رکي ٿو، جيڪا وٽس اڳ پر ئي موجود آهي يا جيڪو هو اڳ پر ئي آهي. مان ان نقطي جي ايڏي پڪڙ پڇاڙان ڪري ڪيان ٿو، جيئن ڪنهن به غلطي يا غلط فهمي کان بچي سگهجي. سو اگيتون، اهو ظاهر آ ته انهن ماڻهن وٽ اهي خوبيون موجوده وقت پر بلڪل موجود آهن، توڙي جو هو انهن جي سڌ رکن يا نه. ڀلا ڪير ان جي ئي سڌ رکندو، جيڪو اوس وٽس آهي. ان ڪري جڏهن ڪو ماڻهو ائين چوي ته ’مان جيڪو صحتمند آهان، ان هوندي به چاهيان ٿو ته مان صحتمند هجان.“ يا ’مان جيڪو شاهوڪار آهيان ان هوندي به چاهيان ٿو ته مان شاهوڪار هجان‘ ۽ ’مون کي انهن شين جي ئي گهرج آ، جيڪي مون وٽ اڳ پر آهن‘ ته پوءِ ان کي اسان جو هي جواب

هوندو ’منهنجا دوست تون جيڪو صحتمند آهين، شاهوڪار آهين، يا سگهارو آهين، سو حقيقت ۾ اها سڌ رکين ٿو ته اهي شيون، تو وٽ لڳاتار مستقبل ۾ به موجود رهن. چو ته هن وقت ته تو وٽ اهي آهن، ڀلي تون انهن جي خواهش رکين به يا نه. پوءِ جڏهن تون ائين چئين ٿو ته ’مون کي ان جي ئي طلب آهي، جيڪو مون وٽ موجود آهي‘ ته ڇا اصل ۾ تون ائين چئي رهيو آهين ته ’تو وٽ مستقبل ۾ به اهي شيون هجن، جيڪي هن وقت تو وٽ آهن. منهنجي خيال ۾ هو اسان سان سهمت ٿي، هاڻوڪار ئي ڪندو. ڇا هو، ها نه ڪندو؟‘

”هاڻو، ها ڪندو“ اڳيئون ورائيو.

”ته پوءِ“ سقراط چيو ”ان جو مطلب اهو ٿيو ته هو اها سڌ رکي ٿو ته هن وٽ هن وقت جيڪي ڪجهه موجود آهن، سو مستقبل ۾ به وٽس رهي ۽ سدائين هن سان ساڻ هجي. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي ته هن کي ڪنهن اهڙي شيءِ لاءِ خواهش ۽ چاهه آهي، جيڪا وٽس نه آهي ۽ جيڪا هن کي اڃا تائين حاصل نه ٿي آهي.“

” يقيناً.“

”ته پوءِ هو ۽ ٻيو هر هڪ ماڻهو جيڪو، ڪا به خواهش رکي ٿو ته ان شيءِ جي خواهش رکي ٿو جيڪا اڳ ۾ هن وٽ موجود نه آهي يا کيس حاصل نه آهي ۽ جيڪو مستقبل آهي، حال نه آهي ۽ جيڪا وٽس ڪونهي ۽ جيڪو هو نه آهي ۽ جنهن جي گهرج ۽ احتياج هن کي آهي- اهڙي ئي قسم جي شين جي لاءِ سڌ ۽ پيار هوندو آهي.“

”هاڻو.“

”چڱو ته پوءِ،“ سقراط چيو ”هينئر تائين اسان جن ڳالهين تي پاڻ ۾ متفق ٿيا آهيو، تن کي سهيڙي وري ورجائي وئون. پهريون ته پيار ڪنهن شيءِ جو ڪنهن شيءِ سان ئي هوندو آهي ۽ ٻيو ته ان شيءِ سان جيڪا ماڻهو وٽ ڪٿل هوندي آهي.“

”هاڻو، ائين ئي آهي.“

”چڱو هاڻي ٿورو ياد ڪر ته تون پنهنجي تقرير دوران ڇا چيو هو. جي تون چاهين ته مان ئي ٿو ڪئي توکي ياد ڏياريان: تو چيو هو ته خوبصورتِي سان پيار آسمان ۾ ديوتائن جي بادشاهي کي ڊڙل ۽ ترتيب ڏئي. چو ته

بيڊولاڻي ۽ بدصورتي سان پيار ٿي ئي نه ٿو سگهي. ڇا تون ڪجهه اهڙي قسم جي ڳالهه ڪونه ڪئي هئي؟

”هاڻو، مون برابر ڪئي هئي.“ اگيئون ورائيو.

”بلڪل درست، منهنجا دوست. ۽ اهو ائين ئي آ ته پوءِ پيار خوبصورتي جو ئي هوندو آهي ۽ بدصورتي جو نه.“ اگيئون، اها ڳالهه مڃي.

”۽ اهو ته اڳ پر ئي مڃجي چڪو ته پيار ڪنهن اهڙي شيء سان هوندو آ، جيڪا ماڻهو وٽ اڳ نه هوندي آهي ۽ جنهن جي سڌ، طلب يا گهرج کيس هوندي آه.“

”هاڻو.“

”پوءِ ان جي معنيٰ اها ته پيار وٽ خوبصورتيءَ جي کوٽ آهي ۽ کيس ان جي گهرج آهي.“

”اوس ائين ئي آهي.“

”پوءِ ڀلا تون ان کي خوبصورت سڏيندين، جنهن وٽ خوبصورتي آهي ئي ڪونه. ۽ مورگو، هو ان جو گهرجائو آهي؟“

”نه- قطعي نه-“

”ته پوءِ اڃا تون ائين چوندين ته پيار خوبصورت آهي.“

”سقراط، لڳي ته مان الائي ڪهڙي جهان ۾ هيس ۽ الائي ڇا ڳالهائي رهيو هيس، جڏهن مون ائين چيو هو.“ اگيئون ورائيو.

”نه، نه، اگيئون - اها ڏاڍي سٺي تقرير هئي! بهرحال هڪ ننڍڙو سوال اڃا آهي، جيڪو مان پڇڻ چاهيندس. ڇا سٺيون شيون پڻ خوبصورت نه هونديون آهن؟“

”هاڻو“

سو جيڪڏهن پيار وٽ خوبصورتي جي کوٽ آهي ۽ جيڪا شيء سٺي آهي سا سهڻي به آ، ته پوءِ پيار وٽ سٺين شين جي کوٽ پڻ هوندي؟

”سقراط، توکي رد ڏيڻ يا ڪوڙو ڪري سگهڻ منهنجي وس جي ڳالهه ناهي. بس جيئن تون چوين ٿو، پاڻ کڻي سمجهون ٿا ته سچ ئي آهي.“

”منهنجا مٺا اگيئون نه - ائين نه چئڻ البت هيئن چئڻ ته، اهو سچ ئي آهي جنهن کي ڪوڙو نه ٿو ڪري سگهجي. ڇو ته سقراط کي ته آرام سان ڪوڙو

ڪري سگهجي ٿو.

”بهرحال هينئر مان تنهنجي جند ڇڏيان ٿو ۽ اوهان کي پيار بابت هڪڙو بيان ٿو ٻڌايان جيڪو مون مينٽنيا جي هڪ عورت ڊايوٽما کان ٻڌو هو. هوءَ ڄاڻ جي ٻين معاملن ۾ به ڏاڍي ڏاهي هئي. هڪ دفعي جڏهن اٽينس وارا، پليگ جي بيماري جي منهن ڪڍڻ کان اڳ بچڻ خاطر، ان کي روڪڻ لاءِ قربانيون ڏئي رهيا هئا ته هن ان بيماري کي ۱۰ سال پوئتي ڪري ڇڏيو هو. هوءَ پيار بابت ڄاڻ ۾ منهنجي استاد هئي. مان هينئر اهو سڀڪجهه اوهان آڏو ورجائيندس، جيڪو هن مون کي ٻڌايو. شروعات، اڳيئون جي انهن قبوليت کان ڪندي، جيڪي پڻ جيڪڏهن صفا اهڙيون نه ته انهن جهڙيون ئي آهن، جهڙيون مون ڪيون هيون، جڏهن ان ڏاهي عورت مون کان سوال پڇيا هئا. منهنجي خيال ۾ سولو ائين ئي ٿيندو ته مان اهي ساڳيا سوال ۽ جواب به، ٻئي ڪوشش ڪري، بهتر کان بهتر نموني، پاڻ ئي ٻڌائيندو هان. مان به تقريباً ان ئي ٻولي ۽ انداز سان، ساڻس ڳالهايو، جيئن اڳيئون ڳالهايو آهي. پهريائين اهو ته پيار آهي ڇا ۽ بعد ۾ سندس ڪمن ۽ ڪرڻن بابت مان به اڳيئون وانگر پهريائين کيس ائين چيو هو ته پيار هڪ طاقتور ديوتا آهي ۽ اهو بيحد حسين به آهي. پر هن مون کي ائين دليل ڏنا ۽ ثابت ڪري ڏيکاريو، جيئن مون اڳيئون کي ثابت ڪري ڏيکاريو ته پيار خود نه ته سهڻو آ ۽ نه ئي سٺو.

”ڊايوٽما، تنهنجو مطلب ڇا آهي؟“ مون پڇيو هو ”ڇا پوءِ پيار برو ۽ بد صورت آهي؟“ ”ماڻه عقل ڪر. اهڙيون ڳالهيون ڪيون آهن؟“ هن کان رڙ نڪري وئي. ”ڇا تون ائين ٿو سمجهين ته جيڪا شيءِ خوبصورت نه آهي ته اها لازمي طرح بد صورت ئي هوندي؟“ ”هاڻو، مان ته ائين ئي ٿو سمجهان.“ مون چيو، ”۽ اهو ته جيڪو ڏاهو نه آهي سو جاهل آهي؟ ڇا توکي خبر نه آهي ته ڏاهپ ۽ جهالت جو وچ به آهي؟“ ”پلا اهو ڇا آهي؟“ درست خيال/راءِ، جن جي لاءِ ڪي دليل نه هوندا آهن.“ هن ورائيو ”۽ سمجهه، ڄاڻ يا علم غير منطقي ۽ بغير دليلن جي ٿيندو ئي ناهي. وري انهن کي جهالت ڪوٺڻ به اوتري ئي غلطي ٿيندي، ڇو ته جهالت ته سچ تائين پهچي ئي نه ٿي سگهي. حقيقت هيءَ آهي ته درست خيال اهڙي شيءِ آهن جيڪي ڏاهپ ۽ جهالت جي وچ تي آهن.“ ”بلڪل سچ.“ مون ورائيو. ”پوءِ ان تي هوءَ ٻڌي نه بيهه ته، اهو

جيڪو خوبصورت نه آهي سو لازمي طور بدصورت هوندو. يا جيڪو چڱو نه آهي، سو اوس ٻرو آهي، ۽ اهو به نه سمجهي ويهه ته پيار جيئن ته سهڻو ۽ سنو نه آهي، سو لازمي طرح بدصورت ۽ ٻرو هوندو. پر اهو انهن ٻنهي جي وچ واري ڪا شيءِ آهي.“ ”پر پوءِ به،“ مون چيو ”سڀ ماڻهو ائين سمجهن ٿا ته ’پيار‘ هڪ عظيم ديوتا آهي.“

”يلا جڏهن تون چئين ٿو ته سڀ ماڻهو، ته تنهنجو مطلب ڇا آهي ته اهي ماڻهو جيڪي سندس باري ۾ نه ٿا ڄاڻن يا اهي به ان ۾ شامل آهن، جيڪي سندس باري ۾ ڄاڻن ٿا؟“ ”منهنجو مطلب آهي سڀ جا سڀ.“ هوءَ کلي ويئي ۽ چيائين: ”سقراط مون کي سمنجھ ۾ نه ٿو اچي ته آخر اهي ڪيئن ان کي عظيم ديوتا چوندا، جيڪي اهوئي نه ٿا مڃين ته هو ڪو ديوتا به آهي.“ ”اهي وري ڪير آهن؟“ مون پڇيو، ”هڪ تون“ هن چيو، ”هي مان.“ ”اهو ڪيئن ٿو ٿي سگهي.“ ”اهو بلڪل سولو ۽ چٽو بيٺو آهي.“ هن ورائيو ”ڇو ته تون پاڻ ئي اهو مڃيندين ته ديوتا خوبصورت ۽ خوش آهن. ڇا تون نه چوندين؟ ڇا تون اهڙي جرئت ڪري چئي سگهيندين ته انهن مان ڪو ديوتا خوبصورت ۽ خوش نه آهي؟“ ”قطعي نه“ مون ورائيو. ”۽ خوش هجڻ مان تنهنجي مراد انهن وٽ سنائي ۽ سونهن جو موجود هجڻ آهي؟“ ” يقيناً“ ”پر تون ته اهو قبولي چڪو آهين ته پيار وٽ انهن شين جي اثاٺ آهي. تنهنڪري ئي ان کي سنائي ۽ سونهن جي سڌ ۽ گهرج آهي.“ ”هاڻو مون ائين مڃيو آهي.“ ”ته پوءِ اهو ديوتا ڪيئن ٿو ٿي سگهي، جنهن وٽ سنائي ۽ سونهن جو ڪو حصو پتي ئي ڪونهي؟“ ”پوءِ ته ائين ٿو لڳي ته هو ديوتا نه ٿو ٿي سگهي.“ ”ٺيڪ بلڪل ٺيڪ پوءِ هاڻي تون پاڻ ئي ڏس ته تون خود، پيار جي ديوتا هجڻ جو انڪاري آهين.“

”پوءِ آخر پيار آهي ڇا؟“ مون پڇيو ”ڇا اهو امر آهي؟“ ”نه بلڪل نه.“ ”يلا ڇاهي؟“ ”جيئن مان اڳ ۾ به هڪ مثال ڏنو. اهو نه فاني آهي ۽ نه لافاني. پر انهن ٻنهي جو وچ آهي.“ ”ڏايو تما! پر آخر اهو ڇا آهي؟“ ”اهو هڪ عظيم جذبو آهي، سقراط ۽ هر اها شيءِ جيڪا جذبي جهڙي هوندي آهي سا ايشور ۽ انسان جو وچ هوندي آهي.“ ”يلا سندس اختياري ڇا آهي؟“ ”هو ديوتائن ڏانهن انسانن ۽ انسانن ڏانهن ديوتائن جا نياپا ڪڍي پهچائيندو ۽

سمجھائيندو آهي. انسانن وٽان عبادتون ۽ قربانيون ۽ ديوتائن وٽان حڪم ۽ بخششون. پنهنجي اهڙي وڃڻي جي حيثيت هجڻ ڪري، هو پنهنجي پيءُ انسان ۽ ديوتا جي وچ واريءَ ورهائيندڙ وڻي کي پري ٿو ۽ سڀ کي جوڙي هڪ ڪري ٿو، ۽ هن جي ڪري ئي پيغمبرن، پنڊتن ۽ پروهتن کي الهام، وديا ۽ ڪرامتون اچن ٿيون؛ قربانين ۽ ريتن رسمن ۾ سندن جادو منتر، ٿوڻا ڦيڻا، دعا تعويذ ۽ سنورا فن ۽ هنر، هن جي ڪري ئي آهن. ڇو ته خدا سڌو سنئون انسانن سان لهه وچڙ ۾ نه ايندو آ. پر انسانن جو ديوتا سان ۽ ديوتائن جو انسان سان سمورو رابطو ۽ ميلاپ ان پيار ذريعي عمل ۾ اچي ٿو، پوءِ ڪڏهن ننڊ ۾ يا جاڳڻ مهل. ڪو ماڻهو جيڪو انهن معاملن ۾ مهارت رکي ٿو، سو روحاني انسان سڏجي ٿو، جڏهن ته باقي اهي ماڻهو جن جي ڏاهپ ۽ مهارت ٻين معاملن جهڙوڪ وڻج واپار يا دستڪاري تائين محدود آهي، سڀ عام رواجي آهن. هاڻي اهڙي وڃڻي قسم جا جذبا گهڻا به آهن ۽ مختلف به. ۽ انهن منجهان هڪڙو آهي پيار.“

”پلا ڪير سندس پيءُ هيو،“ مون پڇيو، ”۽ ڪير سندس ماءُ هئي.“
 ’اهو به هڪ ڊگهو قصو آهي“، هن ورائيو. ”پر تنهن هوندي به مان توکي ٻڌائيندس. جڏهن ايفروڊائيت ڄائڻي ته ان ڏينهن تي ديوتائن دعوت ڪئي. مهمانن ۾ هڪڙو ديوتا پورس يا جهجهائي / حرفت به هيو، جيڪو هيٽس يا ايجاد (19) جو پٽ آهي. جڏهن مانيءَ جو دور ختم ٿيو ته جيئن اڪثر اهڙن موقعن تي ٿيندو آهي، غربت، خير وئڻ لاءِ اچي در تي سڻ هڻي. ان مهل جهجهائي / حرفت ديوتا تمام گهڻو امرت پيئڻ ڪري صفا خمارن ۾ هيو. تن ڏينهن ۾ شراب اڃا ڪونه هيو. هو گهمڻ جي خيال کان زيوس ديوتا جي باغ ۾ ويو ته کيس گهري ننڊ اچي وئي. غربت پنهنجي تنگ حالت ۽ زندگي کي بهتر بنائڻ لاءِ اهو سوچيندي ته کيس ڪو اولاد نصيب ٿئي، هڪڙي رت رتي، ۽ هوءُ وڃي جهجهائي / حرفت جي پاسي ۾ سمهي پئي ۽ ائين هو پيار سان ڳور هاري ٿي.“

”سو پيار جيئن ته ايفروڊائيت جي چمڻ واري ڏينهن تي پيٽ ۾ پيو سو هي سندس تعبير ۽ خدمتگار آهي ۽ فطرتاً کيس خوبصورتيءَ لاءِ اندر ۾، تڙپ ۽ عشق آهي ڇو ته ايفروڊائيت خود خوبصورت آهي. وري جيئن ته

جهجهائي/ حرفت سندس پيءُ، ۽ غربت سندس ماءُ، سو سندس خصلتون، گڻ اوصاف ۽ ڀاڳ بخت به اهڙائي آهن. پهرين پهرين ڳالهه ته هو سدائين سڄو ۽ غريب هوندو آ. حالانڪ گهڻا ماڻهو کيس نازڪ نفيس ۽ حسين سمجهندا آهن، پر اهي ٻئي خصلتون هن کان ڪوهين ڏور آهن. هو سخت جان ۽ ميرو گدلو هوندو آهي. نه هوندي اٿس پيرن ۾ ’جتي‘ نه اٿس رهڻ لاءِ ڪو گهر. اگهاڙي آسمان هيٺان، بنا هنڌ ٽپڙ جي، ڌرتيءَ تي گهرن جي درن اڳيان ۽ گهڻين ۾ سمهندو وتندو آهي. ۽ پنهنجي ماءُ وانگر سدائين مشڪلاتن، پرڃاڻن ۽ تنگيءَ ۾ گذر اٿس. پر پنهنجي پيءُ جهجهائي/ حرفت جي حوالي سان منجهس ان جهڙيون خصلتون نه آهن. هو رڻون رڻيندو آهي ته ڪيئن پنهنجي لاءِ سونهن ۽ سنائي کي هٿ ڪري. سدائين هڪڙي نه ٻي اٽڪل گهڙيندو رهي ٿو. ڏاهپ جي ڳولا ۾ سرگردان، تدبيرون وٽس ڪوڙ، ڏاهپ ۽ فلسفي جو سڄي عمر لاءِ ٻڌو عاشق. ماهر جادوگر، ڪامڱور، ۽ هڪ سڄو سافست. هو پنهنجي فطرت ۾ نه فاني آهي نه لافاني. پر ساڳي ئي ڏينهن تي هڪ گهڙي، جڏهن هو جهجهائي ۾ آهي ته جيئرو آهي، آباد آهي، سائو آهي ۽ ٻي گهڙيءَ وري مئل آهي. ۽ ان کان پوءِ پنهنجي پيءُ کان ورثي ۾ مليل مردانگي، ٻل ۽ سگهه سبب وري زندهه ٿي پوي ٿو. جيڪو ڪجهه هو ڪمائي ٿو، سو وري ويڃائي ڇڏي ٿو. سونهن وٽ نه ڪا اميري ۽ سڪر آهي ۽ نه غريبي ۽ ڏڪر آهي. هونءِ ڏاهو آهي ۽ نه ئي جاهل، پر انهن ٻنهي جو وچ آهي.

”سو معاملي جي حقيقت هيءَ آهي: ڪوبه ديوتا نه ئي ڏاهپ جو متلاشي آهي ۽ نه ئي ڏاهي هجڻ جي سڌ رکي ٿو. ڇو ته هو اڳ ۾ ئي ڏاهو آهي. ۽ نه ئي ان انسان کي ڏاهپ جي ڳولا هوندي، جيڪو اڳ ۾ ئي ڏاهو آهي. ٻئي طرف نه ئي ڪو جاهل ڏاهپ جي ڳولا ڪري ٿو ۽ نه ئي اهڙي سڌ رکي ٿو. ڇو ته جهالت جي اها ئي ته خرابي آهي ته اهو ماڻهو جنهن وٽ نه سونهن آهي نه سنائي، ۽ نه ڪو عقل ۽ ذهن، سو پنهنجو پاڻ مان بلڪل مطمئن رهي ٿو. هو ان شيءِ جي طلب ئي نه ٿو رکي، جنهن جي ڪوٽ ئي کيس محسوس نه ٿي ٿئي.

”پر ڊايوٽما“ مون پڇيو، ”پوءِ آخر ڏاهپ جا عاشق آهن ڪير، جيڪڏهن اهي جيڪي ڏاهپ جي ڳولا ۾ آهن، سي نه ئي ڏاها آهن ۽ نه ئي

بجاهل؟“ ان جو جواب ته ننڍڙو ٻار به ڏئي ويندو، “هن ورائيو، “اهي انهن ٻنهي جو وچ آهن. جيئن پيار آهي. جيئن ته ڏاهپ بيحد خوبصورت شين منجهان هڪ آهي ۽ پيار، خوبصورت ۽ جو پيار ئي هوندو آهي. سو پيار لازماً ڏاهپ جو عاشق آهي. ۽ ڏاهپ جو عاشق هجڻ، ڏاهي ۽ جاهل جي وچ ۾ هجڻ جي برابر آهي. ۽ اهڙي حالت ۾ هجڻ جو سبب، سندس ڄمڻ به آهي. ڇو ته سندس پيءُ ته برابر شاهوڪار ۽ ڏاهو هيو پر سندس ماءُ غريب ۽ بي عقل. منهنجا پيارا سقراط! اها اٽلي پيار جي جذبي جي حقيقت. پيار بابت تنهنجي ويچار ۽ خيال ۾ غلطي به قدرتي هئي ۽ جيتري قدر تنهنجي ڳالهين مان مون سمجهيو ته توکان اها غلطي ان مونجهاري جي ڪري ٿي ته تو ائين سمجهيو ته پيار عاشق نه پر معشوق آهي. جنهن جي ڪري ئي تون ائين سمجهڻ تي مجبور ٿئين ته پيار خوبصورت آهي. جڏهن ته محبوب ئي اصل ۾ حسين، نازڪ، ڪومل، ڪامل ۽ مبارڪ هوندو آ. پر پيار جو اصول ۽ حقيقت ڪجهه ٻي ئي آهي ۽ اهڙي جيڪا مون هيٺ بيان ڪئي.“

“اي اجنبِي خاتون، “مون چيو، “تنهنجون ڳالهيون واقعي ويساه جوڳيون ۽ درست آهن. پر جيڪڏهن پيار جي حقيقت اها آهي، جيئن تون ٻڌائين ٿي ته پوءِ ڀلا اهو انسان لاءِ ڪهڙي ڪم ڪارج جو آهي؟“ “سقراط، مان هيٺ ٿر توکي اهوئي ٻڌائڻ ۽ سمجهائڻ جي ڪوشش ڪنديس. ان جي اصليت ۽ ان جي ڄمڻ جي باري ۾ ته توکي ٻڌائي چڪي آهيان. ۽ تو اهو به مڃيو آهي ته پيار خوبصورت ۽ جو ئي هوندو آهي. پر مثال جي ڳالهه ڪير اسان کان ائين اچي پيچي ته ‘سقراط ۽ ڊايوٽما، خوبصورت ۽ پيار مان مراد ڇا آهي؟‘ مونکي سوال ڪي اڃا وڌيڪ واضح ڪري رکڻ گهرجي ته ‘جڏهن ڪو سونهن سان پيار ڪري ٿو ته کيس چاچي گهرج هوندي آهي؟“

“ان جي ته اها سونهن جيڪر هن کي حاصل ٿئي“ مون کيس جواب ڏنو. “پر پوءِ به، “هن چيو، “تنهنجي ان جواب مان وري هڪ سوال اُڀري ٿو. ان کي سونهن حاصل ڪرڻ مان ورنڊو ڇا؟“ مون کيس ٻڌايو ته ان سوال جو مون وٽ، اتي جو اتي، ڪو جواب ڪونهي. “ڇڳو“ هن چيو، “ڀلا مان سونهن‘ لفظ کي مٿاڻي ان جاءِ تي ‘سنو‘ لفظ استعمال ڪيان ٿي. ۽ سوال کي هڪ دفعو وري ورجايان ٿي ‘اهو جيڪو سنائي جو عاشق آهي، سو سنائي سان

پيار ڇو ٿو ڪري؟“ ”سنائي کي حاصل ڪرڻ لاءِ“ مون ورائيو. ”۽ کيس سنائي کي حاصل ڪرڻ مان ڇا ملندو؟“

”ان سوال جو جواب ڏيڻ ۾ مون کي ڪا ڏکيائي نه ٿيندي،“ مون ورائيو، ”هن کي خوشي ملندي.“

”بلڪل“ هن چيو، ”ماڻهو خوش ان ڪري هوندا آهن جو کين سنائي حاصل هوندي آهي. ۽ جيڪڏهن ڪو هڪ دفعو انهيءَ جواب تي پهتو ته پوءِ ان سان اها پڇا ڳاڇا به پنهنجي پڄاڻيءَ تي پهتي. ڇو ته پوءِ ان سوال پڇڻ جي باقي ضرورت ئي نه ٿي رهي ته ماڻهو جي خوشي جي سڌ رکندا آهن ته ڇو رکندا آهن؟ ڇو ته جواب اڳ ئي طئه ٿي چڪو.“ ”تون درست آهين“ مون چيو.

”پلا تون ائين سمجهين ٿو ته اها سڌ ۽ اهو پيار سڄي انسانذات ۾ عام هوندو آهي؟“ ڏاڍو تما چيو، ”۽ اهو ته سڀ ماڻهو سدائين سنائي جي حصي ۾ سڌ رکندا آهن؟ تون پڇا ٿو چوين؟“ ”مان به بلڪل اهوئي ٿو چوان،“ مون ورائيو.

”حقيقت هيءَ آهي ته اسان پيار جي هڪ قسم کي ڪڍي، ان جي سڄي نالي، پيار سان سڏيون ٿا. ۽ ائين ٻين معاملن ۾ به اسان وري غلط نالا استعمال ڪندا آهيون.“ ”مثال طور؟“ مون پڇيو. ”تو کي خبر آهي ته تخليق اٽيڪ قسم جي شاعري کي چئبو آهي. ڇو ته شاعري جي اصل معنيٰ آهي تخليق. سو جڏهن به ڪا شيءِ عدم وجود مان متجني، وجود ۾ اچي ٿي، ان جو سبب لازمي طور تخليق يا شاعري هوندو آهي. ۽ سمورن هنرن جا طريقا تخليقي هوندا آهن ۽ سمورا تخليقڪار شاعر آهن.“ ”سورنهن آنا سچ.“ ”پر ان هوندي به“ هن چيو، ”تون ڄاڻين ٿو ته انهن سڀني کي شاعر نه ٿو سڏيو وڃي. پر انهن جا نالا ٻيا ٻيا آهن. ۽ تخليق جي سڄي ميدان مان رڳو هڪ حصو جنهن جو تعلق موسيقي ۽ قافيي رديف سان آهي، تنهن کي جدا ڪري، ان ئي حصي کي ’شاعري‘ ۽ انهن کي ئي ’شاعر‘ چيو وڃي ٿو، جن جو موضوع اهو هوندو آهي.“

”بلڪل درست“

”پيار جي معاملي ۾ به اهائي ساڳي ڳالهه آهي. ٽلهي ليکي ائين ئي چئجي ته سنائي ۽ سرهاڻي جي حصول لاءِ هر هڪ سڌ ئي اصل ۾ پيار آهي. گهڻي سگهه وارو، گرفتار ڪرڻ وارو پيار. ۽ اهي ماڻهو جن وٽ اها سڌ، پئسي سان

پيار، راند روند يا ڏاهپ سان پيار جي صورت ۾ ظاهر ٿئي ٿي، ته اهڙن کي عاشق نه ٿو سڏيو وڃي، پر رڳو انهن کي، جن جي محبت هڪ خاص رنگ ڍنگ ۽ ڊگ وٺي ٿي، تن کي ئي عشق ڪندڙ ۽ عاشق جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو. جيڪو نالو حقيقت ۾ ته سڀني پيار ڪندڙن جي لاءِ آهي. ”توهان جي ڳالهين ۾ مون کي صداقت نظر اچي ٿي.“ مون ورائيو. ”بلڪل“. هن چيو، ”۽ تون ماڻهن کي ائين چوندي به ٻڌو هوندو ته عاشق اهي انسان هوندا آهن، جيڪي پنهنجي ٻي آڌ جي ڳولا ۾ هوندا آهن. پر منهنجا دوست، منهنجو خيال هي آهي ته، نه انهن ٻنهي کي پنهنجي ڪنهن آڌ جي تلاش آهي ۽ نه ئي ڪنهن سڃي جي، جيستائين اهو آڌ يا سڄو سٺو به هجي. ماڻهو ته پنهنجي رضا خوشيءَ سان پنهنجا هٿ پير به وڍائي اڇلائي ڇڏڻ لاءِ تيار ٿي ويندو، جي کيس اها خبر پئي ته اهي بيماري ۾ ورتل آهن. سو منهنجي خيال ۾ حقيقت هي آهي ته ماڻهو ڪنهن شيءِ سان ان ڪري پيار نه ڪندا آهن جو اها شيءِ سندن هوندي آهي. ها اتفاق سان سواءِ ڪنهن اهڙي ماڻهوءَ جي جيڪو ائين چوي ته هيءُ شيءِ جيئن ته اسندس آهي سو اها سٺي آهي، ۽ هوءَ خراب آهي جيڪا ٻئي وٽ آهي. سو ماڻهو ڪنهن به شيءِ سان نه پر رڳو، سنائي سان پيار ڪندا آهن.“ ”هائو“. مون چيو. ”يلا پوءِ اسان کي ان ۾ اهو اضافو به ڪرڻ گهرجي، يا نه ڪرڻ گهرجي ته سندن پيار جو مقصد سنائي کي حاصل ڪرڻ هوندو آهي.“ ”هائو اهو اضافو ڪرڻ گهرجي.“ ۽ نه رڳو حاصل ڪرڻ، پر هميشه لاءِ حاصل ڪري ڇڏڻ؟“. ”هائو انهن لفظن جو وادارو به ٿيڻ گهرجي.“ ”ته پوءِ سرسري طور ائين چئجي،“ هن پڇيو، ”ته پيار سنائي جو هميشه جي لاءِ حاصل. هجڻ جي سڌ آهي.“ ”اوس اهو ئي سچ آهي.“ مون پڇيو.

هن پنهنجي ڳالهه جاري رکي. ”هاڻي جڏهن اسان اهو سمجهي ورتو آهي ته پيار اصل ۾ آهي ڇا، ته پوءِ تون مون کي اهو ٻڌائي سگهندين ته ماڻهو ان جي ڳولا ڪهڙي طريقي سان ڪندا آهن؟ ۽ ڪهڙي قسم جي عمل ذريعي ان جي ان بي حد سڌ، چاه، تپش ۽ تاءَ جو اظهار ڪن، جو ان کي عشق چئجي. اها ڪهڙي وات آهي؟ مون کي جواب ڏي.“ ”نه ڏاڍو ٿما نه،“ مون ورائيو، ”جي مان اهو سڀ ڪجهه ڄاڻان ها ته پوءِ مان نه ته تنهنجي ڏاهپ جو ايڏو مداح هجان ۽ نه ئي تو وٽ اهو سڀ ڪجهه سڪڻ ۽ سمجهڻ لاءِ

ڪهي اڃان ها. ”چڱو، هن چيو ”ته مان ئي ٿي ڪٿي توکي ٻڌايان: ” انهن جي اڳيان اهو مقصد هوندو آهي ته سونهن کي تخليق ڪجي، جيڪا جسماني به ٿي سگهي ٿي ۽ روحاني به“. ”ان الهام جي وضاحت گهرجي ٿي“. مون چيو، ”مان تنهنجي اها ڳالهه سمجهي نه سگهيس.“ ”مان ان کي واضح ڪيان ٿي“ هن ورائيو.

”سقراط منهنجي چوڻ جو مطلب هي آهي ته سمورا انسان شعوري ۽ جسماني طور ڳورهارا هوندا آهن. سو جڏهن هو وهيءَ کي رسي بالغ بڻجن ٿا ته کين، فطري طور، تخليق ڪرڻ جي سٺ ستائي ٿي. ۽ تخليق جيڪا رڳو خوبصورتي ۾ ٿي سگهي ٿي ۽ بدصورتي ۾ ڪڏهن به نه. ۽ اهو سڄو معاملو الاهي آهي. ڇو ته ڳريپ سان ٿيڻ يا خيالن جو سرچڻ ۽ پوءِ ان کي جنم ڏيڻ يا تخليق ڪرڻ، هڪ فاني انسان کي لافاني بڻائي ڇڏين ٿا. پر اهو سڄو عمل ناسازي ۽ اثبوت واري ماحول ۾ نه ٿو ٿي سگهي. ڇو ته بدصورتي هر الاهي شيء سان نااناهه ۽ نفاق ۾ رهندي آهي، جڏهن ته خوبصورتي ان سان سرچاءُ ۽ صلح ۾ هوندي آهي. سو سونهن ڌيوي مقدر جي دائي آهي، جيڪا ويم يا تخليق ڪرائيندي آهي. اهوئي سبب آهي جو هڪ ڳورهارو انسان جڏهن سونهن جي ويجهو ٿئي ٿو ته هو باجهارو بڻجي وڃي ٿو ۽ گد گد ٿئي ٿو، اوتجي ٿو پوي ۽ کيس سڪون ۽ اطمينان ملي ٿو ۽ پوءِ ئي اهو چڻي ۽ تخليق ڪري سگهي ٿو. پر جڏهن بدصورتي سندس ويجهو ٿئي ٿي ته هو اداس ۽ نراس ٿي، ڪو مائجي وڃي ٿو ۽ ان کان وٺي وڃي ٿو. ۽ ائين وڏي پيڙا ۽ سور سهندي، ان ڳريپ/خيال کي سانڍي ۽ سمائي رکي ٿو، جيڪو سندس اندر ۾ سرجي رهيو آهي ۽ تخليق نه ٿو ڪري سگهي. هاڻي اهڙو ماڻهو جنهن جي اندر ۾ اڳ ئي سٺ سرجي ۽ سامائجي چڪي آهي، جڏهن ڪا سونهن پسي ٿو ته ان ڏانهن وڏي شدت سان ڇڪجي ۽ متوجه ٿئي ٿو. سندس اندر جي اڇل ۽ اٿل پتل کيس بي خود ڪري وجد واري ڪيفيت تائين پهچايو ڇڏي. ڇو ته اها سونهن ئي کيس ويم/تخليق جي سورن کان نجات ڏياري ٿي. سو سقراط، جيئن تون سمجهين ٿو، پيار صرف سونهن لاءِ ئي نه هوندو آهي.“

”پلا پوءِ ڇا لاءِ هوندو آهي.“ ”خوبصورتي کي چڻ/تخليق ڪرڻ جو پيار.“ ”سچ پچ!“ ”هائو سچ پچ“ هن ورائيو ”پر چڻ/تخليق ڪرڻ جو

چو؟’ ڇو ته هڪ فاني جيو لاءِ ڄڻ/ تخليق ڪرڻ ئي اهڙي شيءِ آهي، جيڪا کيس امر ڪري، ۽ دائمي بقا بخشي ٿي. ۽ جيئن اسان اڳ ۾ اهو مڃي آيا آهيون ته پيار، سنائي جو هميشه لاءِ پاڻ وٽ هجڻ جي سڌ آهي، سو لازمي طور، سڀ انسان، سنائي سان گڏ امرتا به چاهين ٿا. سو اسان جو هي بحث اسان کي ان لازمي نتيجي تي پهچائي ٿو ته پيار، امرتا جو پيار پڻ آهي“

ڊايوٽما مون کي اهو سڀ ڪجهه سيکاريو، جڏهن به هن مختلف موقعن تي مون سان پيار بابت ڳالهايو. ۽ مون کي ياد آهي، هن هڪ دفعي مون کان پڇيو هو ”سقراط، تنهنجو ڇا خيال آ ته انهيءَ سڌ جو سبب آخر آهي ڇا؟ سمورن ساهوارن، حيوانن توڙي پکي پکڻن کي ڪڏهن نه ڏٺو اٿئي؟ جڏهن منجهن ڄڻ جي سڌ سامانجي آهي، ته هو ڏاڍي درد ۽ پيڙا واري حالت ۾ هوندا آهن، جو کين پيار جي سڪ ستائيندي آهي ۽ سندن پهريون پهريون مقصد ميلاپ هوندو آهي ۽ ان کانپوءِ پنهنجي ان اولاد/ تخليق جي پر گهور لهڻ، جنهن جي حفاظت لاءِ ڪمزور کان ڪمزور به هڪ تمام وڏي ويڙهه سان جنگ جوڙڻ لاءِ سندرو ٻڌي، سنيري بيهي ٿو ۽ مرڻ مارائڻ لاءِ تيار ٿي وڃي ٿو. هو فاقا ڪڍڻ، پيڙا پوڳڻ يا ڪهڙا به ٻيا سور ۽ سختيون سهڻ کان نه ڪيائيندا ته جيئن سندن اولاد/ تخليق زنده ۽ محفوظ رهي. انسان پاران اهڙي عمل ۽ هلڻ جو سبب ته خير سندن شعور ۽ سمجهه آهي، پر حيوانن ۾ اهڙي جوشيلي جذبي جو سبب ڇا آهي؟ تون ٻڌائي سگهندين؟“ مون وري به اعتراف ڪيو ته مون کي ڄاڻ. ڪونهي. تنهن تي هن چيو ”پوءِ تون پاڻ، پيار جي معاملن ۾ ماهرن ٿيڻ جي اميد ڪيئن ٿو رکين، جي توکي ايتري به خبر نه آهي؟“ ”پر ڊايوٽما، مان توکي اڳ ۾ ئي ٻڌائي چڪو آهيان ته منهنجي اها جهالت ۽ اڻڄاڻائي ئي مون کي هت تو وٽ وٺي آئي آهي. مان ڄاڻان ٿو ته مون کي هڪ استاد جي ضرورت آهي، سو تون مون کي ان جو سبب به ۽ پيار جا ٻيا مڙئي اسرار ۽ رمزون سمجهاءُ.“

”ڇڳو ته پوءِ ٻڌ. جي تون ائين مڃين ٿو ته پيار، پيار آهي امرتا جو، جنهن ڳالهه تي اسان هڪ نه پر ڪيئي ڀيرا متفق به ٿي چڪا آهيون، ته پوءِ توکي مٿئين سوال جو جواب به حيران نه ڪندو. ڇو جو هتي به ان ساڳئي اصول مطابق هر فاني جيو، پوءِ ڀلي انسان هجي يا حيوان، ممڪن حد تائين

ڪوشش ڪري ٿو ته هو امر بڻجي وڃي ۽ واحد طريقو جنهن سان هو اهو مقصد حاصل ڪري سگهي ٿو، سو چئن/تخليق ڪرڻ آهي. ڇو ته ائين ڪرڻ سان پراڻي جي جڳهه تي نئون وجود اچي، ان کي دائمييت بخشي ٿو. ۽ ان تي غور ڪر ته ڪوبه ساهاڙو، جا زندگي جيئرو هجي ٿو ته چيو وڃي ٿو ته هو ساڳيو ئي رهي ٿو. مثال طور انسان جنهن کي پنهنجي ننڍپڻ کان وٺي پيرسني تائين ساڳيو ئي ماڻهو سڏيو وڃي ٿو، حقيقت ۾ هو ساڳيا اوصاف ۽ گڻ برقرار نه ٿو رکي. پر هو سدائين، وقت گذرڻ سان، هڪ نئون انسان بڻجندو ٿو رهي ۽ وڃائي وري حاصل ڪرڻ، جي هڪ مسلسل عمل منجهان گذرندو رهي ٿو. سندس وار، سندس ماس، هڏا ۽ رت، يعني سندس سڄو جسم ان عمل مان متاثر ٿئي ٿو. ۽ نه صرف سندس جسم پر سندس خيال ۽ ويچار به. هن جو مزاج ۽ سڀاءُ، عادتون ۽ اطوار، رايا ۽ تجزيا، سڌون ۽ خواهشون، خوشيون، ڏک ۽ سور، انديشا ۽ خوف اهي سڀ ڪڏهن به ساڳيا نه ٿا رهن. نوان ايندا ٿا وڃن ۽ پراڻا گم ٿيندا وڃن ٿا ۽ ويچارڻ جهڙي ڳالهه ته وري هيءُ آهي جو ڄاڻ جي مضمونن/سائنس سان به ساڳي ڪار آهي، ۽ رڳو ائين نه آهي جو ڪي سائنسون اڀري اچن ٿيون ۽ وري زوال پذير ٿي وڃن ٿيون ۽ اسان، انسان، انهن جي نسبت ۽ پيٽ ۾ پنهنجي اها ساڳي حيثيت برقرار نه ٿا رکون؛ پر خود سائنسن کي به اسان وانگر ساڳي مستقل تبديلي جي تجربن مان گذرڻو پوي ٿو. ۽ جڏهن اسان ’يادگيري‘ يا ’سائير‘ جو لفظ استعمال ڪندا آهيون ته ان کي ڄاڻ جي موڪلاڻي واري مفهوم ۾ استعمال ڪندا آهيون. ويسر ڄاڻ جي موڪلاڻي آهي ۽ سائير ان جي جاءِ تي نئين ڄڻ جي اچڻ جو نالو آهي ۽ اها اسان جي ڄاڻ کي سنڀالي ۽ سانڍي رکي ٿي. سو اها ڄاڻ بظاهر ساڳي نظر اچي ٿي، پر حقيقت ۾ ان منجهه جدت ۽ نوان هوندي آهي. ان طريقي ۽ اصول سان ئي هر فاني شيءِ پاڻ کي محفوظ ۽ دائر رکندي اچي. ائين نه ته سدائين ساڳي ئي رهي، جيڪا صرف ديوتائن جي ئي خوبي ۽ خصوصيت آهي. پر متا سٽا ۽ تبديلي جي هڪ اهڙي عمل مان گذرندي رهي ٿي، جنهن ۾ پراڻي پوڙهي ٿيل فاني شيءِ، پنهنجي پٺيان پاڻ جهڙو پر نئون جنم ۽ وجود ڇڏيندي وڃي ٿي. سقراط صرف ان طريقي ئي فاني شيءِ جسماني طور يا ڪنهن به ٻئي حساب ۾ دائمييت ماڻي، امر بڻجي وڃي ٿي، ٻئي طريقي سان نه

سوان ڳالهه تي عجب ۾ نه پئس ته هر جيو پنهنجي اولاد/ تخليق سان ايڏو گهڻو پيار ڪري ٿو. سندن اها بي انتها سڌ ۽ اهو ان ميو پيار، امرتا حاصل ڪرڻ لاءِ ئي هوندو آهي.“

مان سندس اهي ڳالهيون ٻڌي حيران ٿي ويس ۽ پڇيم ”اي ڏاهي ڊايوٽما! ڇا واقعي اهو سڀ سچ آهي؟“ ”ها بلڪل سچ - تون خاطري ڪر،“ هن ڪامل استاد واري انداز ۾ چيو، ”۽ سقراط جي تون غور ڪندين ته توکي انسانن جو عزم ۽ ارادو، ان سچائي جي ثابتي ۽ شاهدي ڏيندو ۽ جي تون هي مون واريون ڳالهيون دل ۾ ياد نه رکيون ته پوءِ توکي ماڻهن جو حقيقت کي نظرانداز ڪري وڃڻ ۽ بي سمجهه ٿي بيهڻ تي حيراني ئي ٿيندي. هو شهرت ماڻڻ جي خواهش ۾ عجيب پيانڪ صورتحال ۾ به هليا ويندا آهن؛ اهو نانءُ ۽ شان جيڪو ڪڏهن به نه مري، سدا امر رهي. هو ان عزت ۽ شهرت جي حصول خاطر، انهن خطرن کان به وڌيڪ وڏا خطرا کڻڻ ۽ جان جوڪي ۾ وجهڻ لاءِ تيار ٿي ويندا، جيترا هو پنهنجي اولاد کي بچائڻ خاطر ڪندا آهن. پنهنجو مال ملڪيت لٽائڻ، هر قسم جي ڪشالن کڻڻ ۽ قرباني ڏيڻ، ويندي موت کان به نه ڊڄندا آهن. ڇا تون ائين ٿو سمجهين ته الڪيٽس، ايڊيميٽس کي بچائڻ لاءِ موت قبوليو هوندو؛ اڪائيلس، پئٿروڪلس جو بدلو وٺڻ لاءِ، ۽ توهان جو پنهنجو ڪوڊرس، پٽن لاءِ پنهنجي بادشاهي بچائڻ خاطر؟ نه، نه - ائين ڪونه ٿيو. هنن کي اها پڪ هئي ته سندن بهادري، مردانگي ۽ گڻ، امر بڻجي ماڻهن جي دلين ۾ ياد رهندا، جيئن اهي اڄ به اسان جي دلين ۾ موجود آهن.“ هن چيو، ”حقيقت اها آهي ته اها ابدي ناموس، هاڪ ۽ شهرت جي سڌ ئي آهي، جيڪا انسانن کي هر عمل ڪرڻ تي اتساهي ۽ اڪسائي ٿي ۽ اهي جيترو بهتر هوندا ته اوترو ئي هو وڌيڪ ڪندا، ڇو ته هو امرتا سان پيار ڪندا آهن ۽ سڌ رکندا آهن.“

”سو اهي جيڪي جسماني طور ڳورهارا هوندا آهن، سي عورتن ڏانهن راغب ۽ راهي ٿيندا آهن ۽ اولاد ڄڻيندا آهن. سندن پيار اهڙن ڀڄڻ وارو هوندو آهي. هو سمجهندا آهن ته ائين اولاد پيدا ڪرڻ سان ئي هنن پنهنجي لاءِ خوشيون، نانءُ ۽ امرتا حاصل ۽ محفوظ ڪري ورتي، ان ايندڙ وقت لاءِ جڏهن هو هن دنيا ۾ نه هوندا. پر اهي جيڪي روحاني طور ڳورهارا هوندا آهن - ۽

اهڙا آهن به جيڪي جسماني طور نه پر خيالن ۽ ويچارن کي تخليق ڪرڻ جا آسروند ۽ وڌيڪ اهل هوندا آهن. ۽ اهڙي اولاد جا، جيڪا ان مناسبت سان ڄڻي/ تخليق ڪري سگهبي آهي. ڀلا اهو ڪهڙو اولاد/ تخليق؟ جواب آهي ته. ڏاهپ ۽ گڻ ٿلهي ليکي. ۽ ان صف ۾ اهي تخليقڪار ۽ سرچڻهار، اهي شاعر، ڪاريگر، هنرمند ۽ اهي نقاش اچي وڃن ٿا، جيڪي نيون شيون تخليق ڪن ۽ ڳولهي لهن ٿا ۽ جن کي ’موجد‘ جو نالو ڏنو وڃي ٿو. پر ڏاهپ جو سڀ کان اعليٰ ۽ خوبصورت قسم اهو آهي، جنهن جو تعلق رياستن ۽ خاندانن جي معاملن، انتظامن ۽ دستورن سان آهي ۽ جنهن کي اسان رواداري ۽ انصاف سڏيون ٿا. سو اهڙو انسان جنهن جي دل ۾ ننڍپڻ کان وٺي ئي اهڙا جذبا جاڳيل آهن ۽ منجهس آتساه پريل آهي، جڏهن ۽ جنهن گهڙيءَ عمر جي ان گهريل حد کي پهچي ٿو ته پوءِ کيس تخليق ڪرڻ جي سڌ اچي سٺائي ٿي ۽ هو ان سونهن جي تلاش ۾ سرگردان رهي ٿو، جنهن جي حصول سان سندس تخليق ڪرڻ جي سڌ پوري ٿئي. ڇو ته بدصورتِي ۾ ته هو ڪڏهن به، ڪجهه به تخليق ڪري نه ٿو سگهي. سو ڳورهارو هوندي، فطري طور، کيس بدصورت ۽ بيدولي بدن کان هڪ خوبصورت جسم وڌيڪ ئي وڻي ٿو ۽ وري جي کيس انهيءَ خوبصورت جسم ۾ هڪ خوبصورت مهربان، اتم ۽ اعليٰ ظرف روح به ملي وڃي ته پوءِ ڄڻ بسون تي سهاڳو ٿي پيو ۽ هو ان جسم ۽ روح ٻنهي جو وڏي آتساه سان آڌرڀاءُ ڪري ٿو، ۽ پوءِ اهڙي همراه سان گڏن بابت گفتگو ڪرڻ لاءِ وٽس گهڻو ڪجهه آهي. ۽ جيئن هڪ سٺي انسان کي هجڻ ۽ عمل ڪرڻ گهرجي، هو ائين ساڻس پيش اچي ٿو ۽ ان جي تعليم، تربيت ۽ سکيا، پنهنجي هٿ ۾ کڻي ٿو. پنهنجي انهيءَ دوست ۾ سمائل سونهن سان ويجهي سنگت ۽ گهري لاڳاپي جي ڪري هو تخليق ڪري ٿو جيڪا سالن کان هن جي اندر سانڍيل هئي. هن کي اهو هر وقت ياد آهي، توڙي جو هو موجود نه به هجي، ۽ هو پنهنجي ان دوست سان گڏجي، ان جي سارسنيال ۽ حفاظت ڪري ٿو جيڪو هن تخليق ڪيو آهي. سندن وچ ۾ دوستي به تمام گهڻي ۽ سندن وچ ۾ پيار ۽ جذبن جا پنڌڻ به انهن عام قسم جي والدين کان وڌيڪ سگهه ۽ مضبوط ٿين ٿا. ڇو ته ٻار جيڪي هنن جي مشترڪ اولاد/ تخليق هوندا آهن، سي عام انساني ٻارن کان سونهن ۾ به سرس هوندا

آهن، ۽ اهي امر به آهن. ۽ هر هڪ چاهيندو ته کيس اهڙا ٻار ڄمن، بجاءِ عام انساني ٻارن جي. مثال طور هومر، هيسٿائڊ ۽ ٻين سٺن شاعرن کي ئي ڏس. کير انهن جي اولاد/ تخليقن سان ريس نه ڪندو، جيڪا هو پنهنجي پٺيان ڇڏي ويا آهن؟ اهڙي اولاد جنهن پنهنجي والدين/ تخليقڪارن کي لافاني هڪ ۽ ناماچار بخشيئو ۽ سندن ياد کي تازو رکيو آهي. يا لائيڪر گس قانوندان (20) کي ئي کڻي وٺ. کير ان جهڙن ٻارن/ تخليقن جي سڌ نه رکندو جن نه رڳو اسپارٽا کي آزاد رکيو پر ائين به چئي سگهجي ٿو ته سڄي يونان کي. ۽ توهان اٿينس وارن وٽ ته هو سولون (21) جو آهي، جنهن کي سندس جوڙيل قانونن ڪري عزت جي نگاه سان ڏٺو وڃي ٿو، ۽ ڪيترين ئي ٻين جاين تي، ڪيترائي اهڙا انسان آهن يونان ۾ به ۽ غير يونانين ۾ به جن دنيا کي ڪيترن ئي اعليٰ شاهڪارن ۽ عملن سان نوازيو ۽ هو هر قسم جي خصلتن جا سرچڻهار آهن ۽ پنهنجين اهڙين ئي تخليقن ڪري، انهن جي شان ۾ ڪوڙ عبادتگاهون جوڙيون ويون آهن. جيڪي ڪڏهن به، ڪنهن به اهڙي انسان جي شان ۾ قطعي نه جوڙيون ويون آهن، جنهن فاني/ انساني اولاد چئبو هجي.

”سو سقراط، اهي اٽئي پيار جا ڪجهه هليڪا ڳجهه ۽ اسرار، جيڪي هن وقت تائين، مون توکي بيان ڪري ٻڌايا آهن ۽ جن ۾ تون به پير پائي سگهين ٿو. پير ڇا تون پيار جي انهن اتم ۽ اونهن اسرارن کي به سمجهي سگهندين، جيڪي هنن ڳجهن جا تاج ۽ پٽ آهن؟ ۽ جن ڏانهن، جيڪڏهن ڪوئي به نيڪ جذبن سان، بنا ڀڃڻ جي، درست دڳ ۽ سکيا سان هلي ته اهي اسرار سندس رهنمائي ڪندا. مان اهو ته چئي نٿي سگهان ته تون انهن ۾ ڀڙ، ماهر ۽ ڪامل به ٿي سگهندين، پر جيتريقدر منهنجي ڳالهه آهي ته مان ان ۾ بلڪل ارهي نه ٿيندس ته توکي اهو ڪجهه سمجهايان. پوءِ جي تون انهن تي هلي سگهين ته اهڙي ڪوشش ضرور ڪجان.“

”هاڻي اهو انسان جيڪو انهيءَ مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ صحيح واٽ سان هلڻ چاهي ته پوءِ ان لاءِ اهو ضروري آهي ته کيس پنهنجي نوجواني واري عمر کان ئي، خوبصورت جسمن سان ملاقاتون، رهائشون ۽ لاڳاپا رکي شروعات ڪرڻ گهرجي. پوءِ جي سندس سونهين ۽ رهبر، سندس درست

رهنمائي ڪئي ته هو پهريائين پهريان رڳو هڪ ئي سهڻي ماڻهوءَ سان عشق ۾ گرفتار ٿي ويندو. ۽ انهيءَ سان سنگت جي ڪري منجهس اعليٰ، اتر ۽ خوبصورت جذبا ۽ سوچون جنم وٺڻ لڳنديون. تنهن کانپوءِ هو پنهنجو پاڻ ئي اهو سهي ڪري ۽ سمجهي وٺندو ته ڪنهن هڪ انسان ۾ جيڪا جسماني خوبصورتِي آهي سا ته اهڙي آهي جيڪا ٻي ماڻهو ۾ به آهي. ۽ جيڪڏهن هو خوبصورتِي جي جوهر جي تلاش ڪي ئي پنهنجو مقصد رکي ٿو ته، پوءِ هو بيوقوف ليکبو جي هن ائين نه سمجهيو ته سمورن جسمن جي خوبصورتِي اصل ۾ ساڳي ۽ هڪجهڙي آهي. هاڻي جڏهن هو ان نتيجي تي پهچندو ته پوءِ هو سمورن سهڻن جسمن سان پيار ڪرڻ لڳندو ۽ ڪنهن هڪ مخصوص ماڻهوءَ سان پنهنجي پيار جي شدت ۾ گهٽتائي آڻي ڇڏيندو ۽ ان پيار کي ايڏو نه پائيندو ۽ گهٽ اهميت ڏيندو. ان ڏاڪي کانپوءِ هو ٻي منزل مان گذرندو، جنهن ۾ کيس محسوس ٿيندو ته سيرت جي سونهن، صورت جي سونهن کان وڌيڪ قدر قيمت واري آهي. نتيجو اهو نڪرندو ته جڏهن کيس گڻن ۽ خصلتن وارو ڪو همراھ ملي ويو، جنهن ۾ جسماني خوبصورتِي ڀلي ايڏي نه به هجي، تڏهن به هو ان کي پيار ڪرڻ ۽ ساه ۾ سانڍڻ لاءِ بلڪل راضي ۽ تيار هوندو ۽ پوءِ اهڙيون سوچون ۽ ويچار تلاش ۽ تخليق ڪندو، جيڪي نوجوانن کي بهتر بڻائن ۽ ائين هو خوبصورتِي بابت گهرو سوچ ويچار ڪرڻ لڳندو. ۽ کيس سماجي سرشتن، ريتن رسمن ۽ قانونن ۾ خوبصورتِي نظر ايندي ۽ اها شناسائي ٿيندس ته هتي پڻ اها سموري سونهن اصل ۾ چڻ ساڳي ئي حسب نسب جي آهي، ۽ اهو ته جسماني خوبصورتِي ته بلڪل خسيس شيءِ آهي. رسر رواج، دستورن ۽ قانونن کان پوءِ هو ڄاڻ/ سائنس ڏانهن مائل ٿيندو، ۽ انهن جي خوبصورتِي بابت غور ويچار ڪندو. ائين سندس نگاهون خوبصورتِيءَ کي انهيءَ وسيع معنيٰ ۾ پسنديون. ۽ هو هينئر سونهن جي ڪنهن هڪ خاص مثال ڏانهن، کوٽي چاه ۽ نيچ جذبي سان، وڌيڪ ان جو غلام نه رهندو، ڀلي ڪٿي سندس اهو پيار ڪنهن به چوڪري، ڪنهن به انسان، يا ڪنهن ڪرت سان هيو. پر سونهن جي ان وسيع، وشال ۽ بي انت بحر تي نهاري، جيڏانهن هينئر اچي سندس ديان ڇڪيو آهي، هو، ڏاهپ سان پنهنجي اهڙي اڻ مٽي پيار جي نتيجي ۾ ڪيترائي شاندار، سهڻا ۽ فلسفي سان پُر، ويچار ۽ خيال تخليق

ڪندو. تان جو پنهنجي تجربي سبب، قابليت، لياقت ۽ سمجھ ۾ پختگي حاصل ڪندي، هو آخر هڪ لاثاني سائنس جو مشاهدو ماڻي ٿو. جنهن کي سونهن جي سائنس چئجي ٿو. مان هيئن ان جي باري ۾ ئي ڳالهائيندس، مون ڏانهن پنهنجو پورو ڌيان ڪري، ڪن ڏئي ٻڌجان.

اها انسان جنهن کي پيار جي اسرارن ۽ معاملن ۾ ائين رهنمائي ملي هجي ۽ جنهن ماڻهو سونهن کي ائين ٺيڪ، ڏاڪي به ڏاڪي، ترتيبوار پسيو، ڀر ڪيو، سوچيو، سمجهيو ۽ انهن مان گذريو هجي، سو ائين اچي پنهنجي ان جستجو جي پڄاڻي ۽ آخري درجي ۽ پد کي پهچي ٿو ته کيس اوچتو هڪ اچرج ۾ وجهندڙ سونهن جو مشاهدو نصيب ٿئي ٿو، ۽ سقراط اها ئي سندس سمورن پورهين ۽ ڪشالن جي منزل مقصود آهي؛ پهرين پهرين ڳالهه ته اها سونهن سدائين قائم ۽ دائم آهي. اها نه ڄمي ٿي، نه مري ٿي، نه وڌي ٿي نه گهٽجي ٿي. ٻي ڳالهه اها ته، نه ان جو ڪجهه حصو سهڻو ته وري ڪجهه حصو ڪوڄهو آهي؛ نه ئي ڪنهن وقت تي خوبصورت ته ڪنهن وقت بدصورت، نه ئي هن نسبت سان سهڻي ۽ هن نسبت ۽ حوالي سان ڪوڄهي؛ ۽ نه ئي ڏسندڙن جي حساب ۾ هتي، هن هنڌ خوبصورت ۽ ڪنهن ٻئي هنڌ بدصورت. اهڙي انسان کي اها سونهن نه ئي ڪنهن چهری، هٿن يا جسم جي ڪنهن ٻئي حصي جي خوبصورت ۾ نظر ايندي، يا ڪنهن بحث ۽ سائنس جي سونهن جهڙي؛ ۽ نه ئي ڪنهن اهڙي سونهن وانگر جيڪا ڪنهن ٻي شيءِ ۾ موجود هجي، مثلاً ڪنهن به ساهواري شيءِ ۾ يا آسمان يا ڌرتي تي، يا ٻي ڪنهن شيءِ ۾ جيڪا ڪٿي به هجي. هن کي هاڻي اها ئي هڪ سونهن نظر ايندي، مطلق ۽ ڪامل، رڳو پنهنجي اڪيلي تنها وجود سان؛ بينظير، يگاني، لاثاني ۽ لازوال. ٻيون سموريون خوبصورتيون منجهانئس ئي حصيدار بڻجن ٿيون، سو به اهڙي انداز ۽ طريقي سان جو جڏهن اهي منجهانئس جنم وٺن ٿيون يا زوال پذير ٿين ٿيون ته ان جي سونهن ۾ نه ئي واڌ اچي ٿي ۽ نه ئي ڪوٽ ۽ نه ئي ڪا ٻي تبديلي.

”سو جڏهن اهو ماڻهو جيڪو ائين سچن ۽ نيڪ جذبن سان جسماني خوبصورت ۾ ڇوڪرن سان پيار کان شروع ڪندي، ان جي آڌار تي اڳتي وڌندي، پنهنجو رستو ٺاهيندو هلي ٿو ته پوءِ کيس اها سونهن نظر اچڻ شروع

تڏهن ٿي ۽ هو ان ڪامل راز تي پهچي ٿو. مان ٿي توکي ٻڌايان ته پاڻ پيار ڪرڻ يا ڪنهن ٻئي جي رهنمائي ۾ اوڏانهن وڌڻ جي صحيح واٽ هيءَ آهي ته: هن دنيا ۾ موجود خوبصورتي جي نمونن کان شروعات ڪجي ۽ انهن کي هڪ ڪامل سونهن جي منزل تائين پهچڻ لاءِ صرف ڏاڪن طور اڳتي وڌندو هلجي. جسماني خوبصورتي جي هڪ نموني کان ٻن نمونن ڏانهن، ٻن کان سمنورن ڏانهن، پوءِ صورت جي سونهن کان سبب جي سونهن ڏانهن، تنهن کان پوءِ دستورن، قانونن ۽ ڄاڻ/سائنس کان پوءِ ماڻهو هڪ سڀني کان وڏي اعليٰ ۽ ڪل ڄاڻ/سائنس جي سونهن ڏانهن، ۽ آخر ۾ مختلف قسم جي ڄاڻن/سائنسن تائين پهچي ٿو. جنهن جو مقصد رڳو هڪ مطلق سونهن آهي ۽ پوءِ ائين کيس خبر پوي ٿي ته سونهن جو چوهر ۽ حقيقت ڇا آهي.

”منهنجا پيارا سقراط“ مينٽينيا جي ان اجنبِي اتساه ڀريل عورت پنهنجي ڳالهه جاري رکندي چيو، ”اها ئي اها زندگي آهي، جيڪا ٻين سڀني کان مٿانهن آهي ۽ جيڪا ان ڪامل سونهن بابت گهرو غور ويچار ڪندي، ماڻهن کي گذارڻ گهرجي ۽ جيڪڏهن هڪ دفعو توکي اها سونهن نظر اچي وڃي ته جيڪر توکان سون، قيمتي پوشاڪون ۽ اهي خوبصورت چوڪرا ۽ نوجوان به وسري وڃن، جن جو حسن ۽ درشن، هينئر توکي ۽ ٻين ڪيترن ئي تو جهڙن کي موهي ۽ اڪن چڪن ڪري ٿو ڇڏي ۽ ان تي به راضي ٿي ويندو، جي اوهان کي انهن جو ديدار ۽ درشن ۽ سائنس گذرڻ ۽ گفتگو ڪرڻ ڏني وڃي، پوءِ ڀلي ڪاڻ پيئڻ لاءِ ڪجهه به نه مليو. ۽ جيڪڏهن ائين ڪاڌي پيئي کان سواءِ گذر ڪرڻ ممڪن هجي ۽ ڪري سگهجي. ته ان لاءِ به تيار بيٺا هوندو ۽ جيڪر ته پنهنجو سڄو وقت بس انهن کي نهارڻ ۽ گڏ گهارڻ ۾ گذاريو. پر ان انسان کي ڪيڏي نه سعادت ۽ سرهاڻي نصيب ٿئي ٿي، جيڪو سڄي ۽ ڪامل سونهن پسڻ ٿو، جيڪا نج ۽ خالص آهي ۽ جيڪا انساني ماه ۽ رنگ، جوڀن ۽ جواني واري فاني ۽ ڦٽي ناس ٿي ويندڙ سونهن جهڙي نه آهي. تون ڇا ٿو ڀانئين ته اها ڪا اهڙي تهڙي زندگي هوندي، جيڪو اهو ماڻهو پنهنجي پوري هستي ۽ ذهني شڪتي سان ان ڪامل سونهن ڏانهن نهاريندي ۽ ان بابت گهرو غور ويچار ڪندي، ان سان گڏ گذاريندو؟ ٿورو ذهن تي زور ڏيندين ته توکي معلوم ٿي ويندو ته ائين ئي ان ماڻهوءَ لاءِ ممڪن ٿيندو ته ان خوبصورتي کي.

اندر جي اک سان ڏسندي، جنهن سان ئي ان کي پسي سگهجي ٿو، هو سونهن ۽ سنائي جا خيالي عڪس نه، پر خود سچائي، سنائي ۽ سونهن کي تخليق ڪندو. چوٽ هتي پنهنجي کان پوءِ هينئر هن جو واسطو ڪنهن عڪس يا پاڇولي سان نه پر سچاين ۽ ساڀيان سان آهي ۽ ائين سچايون ۽ سنايون تخليق ڪندي ۽ انهن جي پر گهور لهندي، هو خدا جو دوست ۽ محبوب بڻجي وڃي ٿو. ۽ جيڪڏهن انسان امر ٿي سگهي ٿو. ته هو خود امر بڻجي ويندو.

فيڊرس- ۽ مان رگو توسان ئي نه، پر توهان سڀني دوستن سان مخاطب آهيان. ڊايوٽما مونکي اهو ڪجهه ئي ٻڌايو ۽ سمجهايو، جنهن تي منهنجو سچي دل سان ايمان آهي ۽ جڏهن مونکي خود انهن ڳالهين ۾ يقين ۽ ايمان آهي ته پوءِ مان ڪوشش ڪيان ٿو ته ٻين کي به اهو سمجهايان ته اهڙي مراد جي حصول ۾ انسان کي پيار کان وڌيڪ ٻيو ڪوبه بهتر مددگار نه ٿو ملي سگهي. تنهن ڪري منهنجو خيال اهو آهي ته اهو هر انسان جو فرض بنجي ٿو ته پيار کي مان ۽ مڃتا ڏئي. جيئن مان خود به پيار جي وڏي عزت ۽ احترام ڪيان ٿو ۽ ان جي رستن ۽ اسرارن تي عمل پيرا. آهيان ۽ ٻين کي به همٿايان ٿو. مان پيار جي طاقت، دليري ۽ سورمائي جو پنهنجي وس پچندي ڀرپور ۽ بهترين صلاحيتن سان هينئر به ۽ هميشه لاءِ مداح آهيان ۽ رهندس.

فيڊرس! بس منهنجي تقرير اهائي آهي. هاڻي جي تون چاهين ته ان کي پيار جي واکاڻ ڪوئين يا ڪو ٻيو نالو ڏئينس، جيڪو توکي وڻي،

جڏهن سقراط ڳالهائي بس ڪئي ته سچي سنگت واه واه ڪئي. ارستوڊيمز ٻڌايو ته، ارستوفينز سقراط جي تقرير ۾ ڏنل، هن جي پنهنجي تقرير مان هڪ حوالي بابت، جواب ۾ ڪجهه چوڻ وارو ٿي هيو ته اوچتو گهر جي دروازي تي وڏي آواز سان ٺڪ ٺڪ ٿي ۽ هل ٿيو، جيڪو چڻ پيٽلن جي ڪنهن ٽولي جو هجي. بانسري وڃائڻ واري چوڪري جو آواز پڻ ٻڌڻ ۾ پئي آيو. اگيئون نوڪرن کي چيو، ”اڙي چوڪرو، وڃي در تي ڏسو ته اهي وري ڪهڙا اڻ ڪوٺيا آيا آهن. جي اسان جا دوست آهن ته پوءِ کين اندر اچڻ لاءِ چئجو، نه ته ٻي صورت ۾ کين ٻڌايو ته شراب جو دؤر پورو ٿي ويو آ ۽ اسين هينئر آرام ڪرڻ وڃون پيا.“ گهڙيءَ کن کان پوءِ کين اڳڻ تي السبيادس جو آواز ڪن پيو. لڳو پئي ته هو ڪو وڏن خمارن ۾ هيو ۽ سندس پاڪار لڳي

پيئي هئي. اصل واکي مٿان واکو هيس. 'اگيئون ڪٿي آ؟ مونکي اگيئون ملایو' ۽ آخر بانسري وڄائيندڙ چوڪري ۽ پنهنجي ڪجهه سنگين جي مدد سان هو اندرئين در تائين پهچي ويهي رهيو. هن جو مٿو بنفشي ۽ عشق پيچ جي گلن مان ٺهيل هارن سان سٿيو ۽ سڄيو پيو هو ۽ مٿي تان کوڙ ساريون لڙهيون هيٺ پئي لڙڪيس. هن چيو:

'سلام دوستو- ڇا توهان هڪ پيٽل، بلڪ نهايت پيٽل ۽ مدهوش کي پنهنجي محفل ۾ شامل ڪندؤ؟ يا مان رڳو اگيئون کي هار پارايان جيڪو ئي منهنجي هيڏانهن اچڻ جو مقصد هيو ۽ پوءِ موٽي هليو وڃان؟ ڇو جو مان تنهن ڏينهن تقريبن ۾ شريڪ ٿي نه سگهيس، سو اڄ اچي حاضر ٿيو آهيان، ته هارن کي پنهنجي مٿي تان لاهي، هن سمورن انسانن کان ڏاهي ۽ حسين- جي مون کي کيس ائين سڏڻ جي اجازت ڏني وڃي- جي مٿي تي پارائي سعادت ماڻيان. توهان مون تي ڪلندؤ. ڇا واقعي ڪلندؤ؟ ان ڪري ته مون ڏاڍو پيتو آهي- ڀلي اوهان کي ڪلڻ جي اجازت آ- پر توهان کي ٻڌائي ڇڏيان ته مان جيڪو ڪجهه چئي رهيو آهيان، سو بلڪل سچ ئي آهي ۽ مون کي ان جو يقين آهي. پر ترسو- ٻيلي ڳالهه ڪيو سڏي ۽ مون کي اڳ ۾ اهو ٻڌايو ته مان توهان جي محفل ۾ مٿين ٻڌايل شرطن هيٺ شامل ٿي سگهان ٿو يا نه؟ توهان به مون سان گڏ پيئندؤ يا نه؟'

سڀني يڪ راءِ ٿي رڙ ڪئي ته هو سندن محفل ۾ هليو اچي ۽ ان سان گڏ اگيئون کيس شريڪ ٿيڻ جي رسمي دعوت به ڏني. سو هو انهن ئي همراهن جي سهاري، جيڪي ساڻ گڏ هئا، در کان سري اندر اچڻ لڳو. ۽ ائين هلندي ۾، هو اگيئون کي پارائڻ جي خيالن کان، مٿي تان هار لاهڻ لڳو. سو هار سندس اکين آڏو جو اچي ويا ته هو سقراط کي ڏسي نه سگهيو، جيڪو ٿورو سرڪي بيٺو هو ته جيئن هو اگيئون تائين پهچي سگهي. سو السبييادس اگيئون جي ڀرسان خالي جڳهه ڏسي ويهي رهيو ۽ ائين سقراط سندس پئي پاسي ڏانهن ٿي ويو. ائين جڳهه وٺندي هن اگيئون کي پاڪر پاتو ۽ کيس مٿي تي گلن جو تاج پارايو.

'السبييادس جا بوت لاهيو،' اگيئون نوڪرن کي حڪم ڏنو. 'ته جيئن آرام سان پير مٿي ڪري ويهي ۽ هن ساڳي صوفي تي ٿيون چڻو ٿئي.'

’بهتر‘ السبيداس ورائيو. ’پراسان جي هن اچوڪي محفل ۾، پنهنجو پيالي پائي، هن ئي صوفي تي ٽيون چڻو آهي ڪير؟‘، ائين چوندي هو ڦيرو کائي مڙيو ته سندس نظر سقراط تي جو نظر پئي ته ٽپو ڏئي اتي ڪڙو ٿيو ۽ رڙ نڪري ويس. ’منهنجا خدا! هيءَ ڪهڙي آفت اسان وٽ آ؟ سقراط! منهنجي انتظار ۾ وري هتي به اچي نڪتو آهين؟ تون اهو ڪيئن سدائين اتي اوجھو ظاهر ٿيندو آهين جتي مون کي تنهنجي اچڻ جو ڪو وهر ۽ گمان به نه هوندو آ. ڀلا ٻڌاءِ اڄ هتي ڪهڙي ڪرت سان آيو آهين؟ ۽ تون ان جاءِ تي ڪيئن ويٺو آهين؟ توکي ته ارسٽوفينز جي ويجهو يا ڪنهن چرچا سڪڻ جي شوقين مڙس جي ڀرسان ويهڻ گهرجي. پر ان جي بدران تون ڪهڙي حرفت هلائي، هن ڪمري ۾ سڄي سنگت مان سڀني کان وڌيڪ خوبصورت جي ڀر ۾ جاءِ ورتي آهي؟‘

سقراط، اڳيئون ڏانهن منهن ڪري چيو: ’اڳيئون، هاڻي منهنجي مالڪي ڪجان. ڇو ته هن همراھ سان پيار ته هاڻي مون کي ڳچيءَ ۾ پئجي ويو آ. جڏهن کان مان پهريون ڀيرو سندس مداح بڻيو آهيان، تنهن وقت کان وٺي، هي مون کي ڪنهن ٻئي خوبرو سان ڪو هڪ اکر ڳالهائڻ يا رڳو هڪ نگاهه وجهڻ به نه ٿو ڇڏي. جي ڪشي مان ائين ڪيان به ٿو ته حسد، ساڙ ۽ ريس وڃان، صفا آبي کان نڪري ٿو وڃي ۽ بداخلاقي سان پيش ٿو اچي ۽ نه صرف گارگند ڏئي ٿو، پر باقاعدي اچي هٿ ٿو ڳنڍي. سو قرب ڪري يا ته منهنجو هن سان ٺاه ڪراءِ يا اهو خيال رکجان ته جي هي همراھ هتي به اهڙي ڪا هٿ چراند ڪري ته پوءِ مون کي بچائجان. سچ پچ ته مان سندس انهيءَ ديوانگي واري رويي ۽ سندس پيار جي ايڏي جذباتي شدت کان ڏاڍو خوفزده آهيان.‘

’تنهنجو ۽ منهنجو ٺاه ته ٿي ئي نه ٿو سگهي،‘ السبيداس چيو، ’مان ته هاڻي ئي ٿو توکان حساب ڪتاب چڪايان ۽ سزا ڏيان. پر بيهه. رڳو ڪي ڳهڙيون ترس.‘ ۽ هن اڳيئون ڏانهن منهن ڪري چيو، ’مهرباني ڪري مون کي هارن منجهان ڪجهه لڙهون واپس ڪندين ته مان هن جڳ پڌري ظالم جي ذهين مٿي کي به پهريان، نه ته هي مون سان شڪايت ڪندو ته مان اهي رڳو تنهنجي مٿي تي سڃايون ۽ هن کي نه ليڪيم. هي شخص، جنهن جا لفظ، دنيا جي هر ماڻهو جي دل فتح ڪري وٺن ٿا ۽ ائين رڳو هڪ دفعو نه، جيئن تون صرف ٽيون ڏينهن هڪين، پر هٿ سدائين لاءِ اها ڪار آهي.‘

ائين چوندي هن ڪجهه لڙهيون کانئس ورتيون ۽ انهن کي سقراط جي مٿي تي سڃايائين ۽ پوءِ وري ويهي رهيو. تنهن کان پوءِ چيائين: 'دوستو! ڀلا هي ڇا آهي؟ توهان ته مون کي صفا پرهيزگار ٿا لڳو. ائين ڪر ڪونه هاندو. توهان کي ضرور پيئڻ گهرجي- چو ته مان ان ئي اقرار تي اندر آيو هيس. پوءِ مان ساقي مقرر ڪيان ٿو- پاڻ کي، ته جيئن توهان به جهجهو پيئو. اگيئون! وڏي ۾ وڏي صراحي، جيڪا تو وٽ هجي، سا ته نوڪرن کان گهرائي وٺ. نه، پر ترس- چوڪرا! اجهو اهو وڏو شراب وارو مٽڪو کڻي وٺجان.' هن نوڪر کي اهو شراب وارو مٽڪو کڻي اچڻ لاءِ چيو، جنهن تي سندس نگهه پئجي وئي هئي ۽ جنهن ۾ اٽڪل اڌ گئلن کان وڌيڪ شراب ماريو پئي. هن، ان سڄي کي پرايو ۽ پهريون پاڻ اهو سڀ پيائين. پوءِ اهو ٻيهر، سقراط لاءِ ڀري کڻي اچڻ لاءِ، نوڪرن کي حڪم ڏنائين ۽ چيائين، 'يارو! اوهان ڏسندؤ ته منهنجي هيءَ چالاڪي ۽ اٽڪل به سقراط تي ڌرو اثر نه وجهندي، چو ته هن کي جيترو چئو، اوترو شراب پي ويندو ۽ وري جي نه چاهي ته هڪڙي سرڪ کان سواءِ ئي گذارو ڪري ويندو.' سقراط اهو سڄو پي خالي ڪيو جيڪو نوڪر هن لاءِ ڀري کڻي آيو هيو.

پوءِ اريڪسيميكس چيو: 'السيبيادس، هي سڀ ڪجهه ڇا آهي؟ ڇا اسان ڄامز پيئڻ مهل نه ئي گفتگو ڪيون ۽ نه ئي ڪجهه جهونگار يون، بس رڳو ائين پيئندا وڃون، ڇڻ ته اسان رڳو ان لاءِ ئي اڃايل هجون؟'

'سلام، اريڪسيميكس، سلام! السبيادس ورائيو: 'قابل پيءُ جو قابل پٽ تون، تنهن وانگي پرهيزگار به تون؟'

'منهنجو به توکي سلام' اريڪسيميكس ورائيو، 'پر اسان هاڻي ڪيون ته ڪيون ڇا؟'

'جيڪو تون چاهين، جيئن تون چوين، اسان لاءِ جهڙو حڪم ڪندين، تيئن ڪنداسين.'

"ڏاھي طبيب مهارت سان، ڦٽ ڇٽايا اسان جا"

سو اسان لاءِ، جيڪو به تون چاهين، اهو تجويز ڪر.

'تم پوءِ ٻڌ.' اريڪسيميكس چيو. 'تنهنجي اچڻ کان اڳ اسان اهو طئي ڪيو هيو ته اسان مان هر هڪ پنهنجي پنهنجي واري تي، کاپي کان ساڄي

ڏانهن، پيار جي واکاڻ ۾ پنهنجي ڄاڻ آهر بهترين تقرير ڪندو. اسان سڀ ڳالهائي چڪا آهيون. باقي وڃي تون بچين ٿو. جنهن ڳالهائيندو به ڪجهه ناهي ۽ پاڻ کي نڙيءَ تائين پري به پيتو آهي. سو توکي ئي هيئر تقرير ڪرڻ گهرجي ۽ جڏهن تون ڳالهائي پس ڪرين ته پوءِ توکي جيڪو ذمو وڻي سقراط تي رک ۽ هو وري پنهنجي ساڄي پاسي ويٺل همراھ تي ۽ ايئن سلسلو اڳتي هلي. 'اريڪسيميڪس. ڳالهه ته ٺاهوڪي ڪئي اٿئي' السيبياڊس ورائيو. 'پر هڪ مدھوش ماڻھو جي تقرير جي پيٽ انهن ماڻھن جي تقرير سان ڪرڻ، جيڪي پرهيزگار لڳا پيا آهن- بيلي، اها نيت ناهي- ۽ منهنجا مٿا، توڻي محنتون، مان اهو به ڄاڻڻ چاهيندس ته ڇا توهان واقعي ان تي يقين ڪيو ٿا، جيڪو ڪجهه سقراط ڳالهائيو؟ ڇو ته مان اوهان کي يقين سان ٿو چوان ته هن جيڪي ڪجهه ڳالهائيو هوندو، سچ ان جي ابتڙ ئي آهي. ۽ وري مان، جي سندس سامهون ڪنهن ٻئي جي تعريف ڪئي، پوءِ ڀلي اهو ديوتا هجي يا ڪو انسان ته هي همراھ مون سان جهيڙيندو.'

'ٺهيو هاڻي. حياءُ ڪر' سقراط چيو.

'جناب! اوهان جي احتجاج جي ضرورت ئي ناهي.' السيبياڊس ورائيو. 'مان توهان جي موجودگي ۾ ٻئي ڪنهن جي به ساراهه ڪونه ڪندس.' 'نيڪ آ،' اريڪسيميڪس ورائيو، 'جي تون ائين ئي چاهين ٿو ته پوءِ شروع ٿي وڃ ۽ سقراط جي ساراهه ۾ تقرير ڪر.'

'ڇا مطلب؟' السيبياڊس ورائيو، 'اريڪسيميڪس! مان واقعي ائين ڪيان؟ ڇا مان هن سڄي سنگت جي سامهون، مٿائس وار ڪيان؟ ۽ کيس سندس سزا ڏيان؟'

'تنهنجي نيت نيٺ آهي ڇا؟' سقراط چيو، 'تون اها منهنجي ساراهه ڪندين يا مون تي ٺٽوليون ڪري ماڻھو ڪلاڻ ٿو چاهين؟ تنهنجو مطلب اهو آهي يا اڃا ڪو ٻيو؟'

'مان صرف سچ ڳالهائيندس، ڇا تون مون کي ان جي اجازت ڏيندين؟' 'مان نه رڳو توکي اهڙي اجازت ڏيان ٿو، پر حڪم به ڪيان ٿو ته تون سچ ڳالهائ.''

'پوءِ ته مان هاڻ ئي ٿو شروع ٿيان.' السيبياڊس ورائيو 'هيڏي ڏس، مان

اهو ٿو چاهيان ته جيڪڏهن مان ڪا اهڙي ڳالهه چوان، جيڪا سچ نه هجي ته مون کي وچ تقرير ۾ ئي روڪجان ۽ چئجان ته ”اجهو اهو ڪوڙ آهي.“ پڪ ڄاڻ ته مان ڄاڻي ٻجهي ڪوڙ نه هئندس. ۽ تون اچرج ۾ نه پئجان، جي مان اهي ڳالهيون ياد ڪندي، هيڏانهن جو هوڏي هليو ويان. چو ته مان هن وقت جنهن حال ۾ آهيان، اهڙي حالت ۾ ڪنهن ماڻهوءَ لاءِ تنهنجي غير معمولي ڪنن ۽ نرالن خصلتن کي رواني ۽ ترتيب سان هڪ هڪ ڪري پيش ڪرڻ، ڪو سولو ڪم نه آهي.

”معزوز! مان سقراط جي تعريف تشبيهن سان ڪرڻ چاهيندس. شايد هو ائين سمجهي ته مان ڪو سندس، ڪل ٺٺولي جهڙي تصوير ڇڪڻ چاهيان ٿو. پر اهڙين تمثيلن مان منهنجو مقصد رڳو سچ ثابت ڪرڻو آ، مذاق ڪرڻ نه آهي. منهنجي خيال ۾ هن جا مهاندا سائينس (22) جي انهن مجسمن جهڙا آهن، جيڪي مجسمن جي ڏڪاڻن تي پيا هوندا آهن ۽ جن جي وات ۾ بانسري يا توتارو پيل هوندو آهي. جيئن ڪاريگرن اهي ٺاهيا آهن ۽ ان ڪري ڪوڪلا هوندا آهن. انهن کي وچ تان ڪوليو وڃي ته انهن جي اندران ديوتائن جون ننڍيون ننڍيون مورتون ٺهيل هونديون آهن. مان هي به چوندس ته هي مارسيس (23) ون ديوتا وانگر آهي. بهرحال سقراط! تون پاڻ ئي ان کان انڪار ڪري نه ٿو سگهين ته تنهنجو منهن مهاندو، انهن ٻنهي جهڙو آهي. ۽ ها تون ٻين سڀني ڳالهين ۾ به ساڻن مشابهنه رکين ٿو. مثال طور هڪ ته تون دادا کير آهين. ڇا تون ناهين؟ جي نه ته ميڄن ته مان ان جي شاهدي پيش ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. ڇا تون بانسري وڄائيندڙ ناهين؟ هونئن بظاهر ته تون واقعي به نه آهين، پر ڇا ته عجب انداز سان تون مارسيس کان به وڌيڪ اثرائتي نموني اهو ڏندو ڪرين ٿو. مارسيس کي ته هڪ ساز جي ضرورت پئي ته جيئن پنهنجي منهن مان نڪرندڙ قوت سان هو ماڻهن کي موهي ۽ اها قوت اڄ به انهن ۾ آهي، جيڪي سندس سر ۽ آلاپ، آلاپيندا آهن. جن سرن ۽ آلاپن جو لاڳاپو اولمپس سان ڏيکاريو ويندو آهي، مان انهن کي مارسيس جا ئي ڪري ڳڻيان ٿو، جنهن ئي اولمپس کي اهي سڪاريا هئا.

سندس اهي سر ڀلي پوءِ ڪو وڏو استاد ۽ ماهر مرد وڄائي يا ڪا عام

رواجي بانسري وڄائيندڙ ڇوڪري، پر پنهنجي الاهي اصليت سبب ڪري، اهي سر ماڻهن کي بيخود ڪري ڇڏيندا آهن. ۽ اهڙن انسانن کي پڌرو ڪري بيهاريندا آهن، جيڪي ان جستجو ۽ تڙپ ۾ هوندا آهن ته ڪهڙي معرفت کين ديوتائن ۽ انهن جي اسرارن جي ويجهڙائي نصيب ٿئي. پر سقراط! تون مارسياس کان به گهڻو مٿانهون انڪري آهين، جو تون پنهنجن لفظن سان، ساز کان سواءِ ئي، اهي ساڳيا سُر ۽ منڊ مڙهين ٿو. جڏهن اسان ڪنهن ٻئي ڳالهائيندڙ کي ٻڌون ٿا، پوءِ ڀلي اهو ڪيڏو نه سٺو ۽ ڪامل مقرر هجي، پر ڇا به ٿي پئي، ان جو اسان تي اثر يا ته بلڪل گهٽ، يا مورڳو ٿئي ئي ڪونه ٿو. جڏهن ته تنهنجا چيل رڳو ڪجهه جملا، پوءِ ڀلي اهي ٻئي جي واتان ٻڌل هجن يا انهن کي اڌو ڳايو ورجايو ويو هجي، تڏهن به اهي اسان جي آندڙ جي گهرائين ۾ لهي ٿا ويڃن ۽ اسان کي منڍي ٿا ڇڏين. پوءِ تنهنجون ڳالهيون ڪنهن مرد، عورت يا ڪنهن ڳيڙو نوجوان ئي ٻڌيون هجن، سڀني تي ساڳيو سحر ۽ اثر ٿئي ٿو. ۽ مهربانوا جيڪڏهن مون کي اهو خوف نه هجي ها ته توهان مون کي صفا مدهوش سمجهندا هوندؤ، ته پوءِ مان اها ڳالهه ساڪ پت تي چوان ها ته هن جي لفظن مون تي ڪيڏو نه اثر ڪيو آهي؛ اهڙو اثر جيڪو اڃا تائين قائم دائر آهي. مان جڏهن به کيس ٻڌندو آهيان ته منهنجي دل اڳي کان وڌيڪ ڌڙڪڻ لڳندي آهي، ڇڻ مون تي ڪا ديوانگي طاري ٿي وئي هجي ۽ منهنجي اکين مان ڳوڙها نڪري ڳلن تان وهڻ لڳندا آهن. مان ڏٺو آهي ته کوڙ سارن ٻين سان به ساڳي حالت ٿئي ٿي. مان پيرڪلس ۽ ٻين ڪيترن سٺن مقررن کي ٻڌو آهي، پر مون سان اهڙي ڪار ڪڏهن به نه ٿي آهي. مان مڃيان ٿو ته انهن به سٺو ڳالهايو هوندؤ، پر منهنجو من ڪڏهن به جنبش ۾ نه آيو ۽ نه ئي اچي مون کي ان ڳڻتي ورايو ۽ خوف ۽ افسوس ٿيو ته منهنجي زندگي ته غلام کان به بهتر ڪونهي. اهو اسان جو هي نئين دؤر جو مارسياس ئي آهي، جيڪو مون کي اها ڳالهه مڃائي ويندو آهي ته مان جنهن نموني زندگي گذاريان پيو سا بلڪل بيڪار آهي. ۽ سقراط تون ان ڳالهه جي سچائيءَ کان انڪار ڪري نه سگهندين. ۽ مان ڄاڻان ٿو ته جي مان هيئن به هن شخص کي ڪن ڏئي ٻڌو ته مان وري به پاڻ بچائي نه سگهندس ۽ ساڳيو حشر ٿيندو. ڇو ته هي مون کي اهو اعتراف ڪرائڻ تي مجبور ٿو ڪري وجهي ته مان بلڪل ڳهيلو

آهيان ۽ مون کي ائين زندگي نه گذارڻ گهرجي، جيئن مان هاڻي ڪچاين ۽ غلطين جو گهر بڻجي گذاريان ٿو. ۽ پنهنجي حقيقي فائدين جي پرواهه نه ڪندي، ائينس جي عوام جي اڃاين معاملن ۾ پاڻ کي وڇڙائي رکيو اٿم. (24)

سو مان پنهنجو پاڻ تي جبر ڪري، پنهنجا ڪن ڪٽي بند ڪيان ٿو ۽ ائين ڀڄي جند ڇڏايان ٿو، جيئن يوليسس، سائرنس کان پاڻ بچايو (25) نه ته جيڪر مان هن وٽ اوستائين سوگهو ٿيو ويٺو رهان، جيستائين ڪراڙو ٿي وڃان. ۽ هي ئي اهو واحد شخص آهي، جنهن جي موجودگي ۾ مون کي اهو ڪجهه محسوس ٿئي ٿو، جيڪو اوهان سڀني کي خبر آهي ته هوئنن منهنجي طبيعت ۽ فطرت ۾ شامل ٿي نه آهي. ڪنهن ٻئي جي اڳيان ڀلي ٿين. سو مان صرف هن جي اڳيان ئي ڀلي ۽ شرمندو ٿيندو آهيان، ٻئي ڪنهن جي به اڳيان نه. ان جو سبب هي آهي جو مان ڄاڻان ٿو ته مون وٽ هن جي ڪنهن به دليل جو ڪو جواب ڪونهي، جو ڪٿي کيس چوان ته مان ائين نه ڪندس جيئن هو چوي ٿو. پر جڏهن مان کانئس پري آهيان ته پوءِ عوامي شهرت جو پيار مون تي غالب اچي ٿو وڃي. سو مان هڪ ڀاڄوڪڙ غلام وانگر آهيان، جيڪو هن کان ڀڄي به وڃان ٿو ۽ وري جڏهن ساڻس ملان ٿو ته ڏاڍو شرمسار ٿيان ٿو، جو هن جي آڏو ڳالهيون مڃي ۽ اعتراف ڪري اٿيو هيس. ڪيترا ئي ڀيرا مون ائين سوچيو ته جيڪر هي شخص هن ڌرتيءَ جي گولي تان ئي گر ٿي، مري ڪپي وڃي ته مان ڏاڍو خوش ٿيندس. پر مان اهو ڄاڻان ٿو ته جي ائين ٿيو ته مون کي خوشيءَ کان وڌيڪ افسوس ٿي ٿيندو. سو حقيقت هيءَ آهي ته مون کي بلڪل سمجهه ۾ نه ٿو اچي ته مان هن سان ڪيئن پڄان.

۽ هن بانسري- وڇائيندڙون ديوتا جي اثر ٻين ڪيترن کي به مون وانگر، متاثر ڪيو آهي. پر اڃا مون کي ٻڌو جو مان اوهان کي اهو ڏيکاريندس ته هي انهن سان ٻين ڪهڙين ڳالهين ۾ هڪجهڙائي رکي ٿو، جن سان مان سندس پيٽ ڪٽي آهي ۽ ڇا ته عجيب انداز آهي! ٻڌو، مان ٿو اوهان کي ٻڌايان. ڇو ته مان يقين سان چوان ٿو ته توهان کي هن جي اصل طبيعت جي خبر ئي نه آهي. سو مان کيس اوهان آڏو پيش ڪندس. ۽ جي شروع ٿيو آهيان ته پوءِ ڇپ ڇا جي. توهان کي خبر آهي ته سقراط کي خوبصورت

نوجوانن سان نينهن لڳائڻ وارا نٿا آهن. هو سدائين انهن جي موه ۾ رهي ٿو ۽ انهن جو ئي ڪٽل آهي ۽ وري ظاهر ايئن ڪري ٿو ته کيس اهڙي ڪنهن معاملي جي ڪا خبر چار ڪانهي ۽ چڻ هي هر ڳالهه کان بي خبر ۽ اياڻو آهي. سندس ٻاهريون ڏيکاءُ اهڙي قسم جو آهي ۽ ان ڳالهه ۾ هي ساليئس جهڙو آهي. اصل ۾ ساليئس جي مجسمي وانگر هن ۾ اهي اهڃاڻ به مٿاڇرا ئي آهن. منهنجا معزز پيالي پائرو! توهان کي خبر آهي ته هن جي اندر ۾ ڇا آهي؟. پاڻ تي ضابطو. ۽ توهان سوچي ئي نٿا سگهو ته ڪيترو. مون تي يقين ڪندؤ ته هن لاءِ اهو رتي جيترو به مسئلو ناهي ته ڪوئي خوبصورت به آهي. توهان تصور ئي نه ٿا ڪري سگهو ته هي حسن کان ڪيڏي نه حد تائين نفرت ڪندو آ ۽ ان تي اک ئي نه ٻڌندي اٿس. نه ئي هن کي ڪنهن جي شاهوڪاري يا شهرت جي ڪا ذري برابر به پرواهه آهي، جيڪا ماڻهن ليکي وڏي ڳالهه هوندي آهي. پر هن لاءِ اهو سڀ ڪجهه بلڪل بيڪار آهي ۽ اسان پڻ ڪجهه به ناهيون، سندس نظر ۾ ها اهو ٻڌائي ڇڏيائون، ٻين ماڻهن کي تماشو بڻائي ۽ پاڻ وري اڀاڻپ جو سانگ رچائي ٿو. پنهنجي عمر ائين گذاري ٿو. پر مون کيس کولي سندس گنيپرتا ۽ اصليت توڙي ارادا ڏٺا آهن. سندس اندر ڇا آهي خزانو شايد ئي ڪنهن کي معلوم هجن. بهرحال مون هڪ دفعو انهن جو مشاهدو ماڻيو آهي، ۽ مون کي اهي ايڏا ته الاهي، املهم، خوبصورت ۽ من موهيندڙ لڳا جو مون کي ان کانسواءِ ٻي ڪا واھ ئي نه پئي سڃهڻي ته بس ان ڳهڙيءَ ئي جيئن سقراط چوي، جهٽ کڻي ائين ڪيان. مون کي اهو وهم ويهي ويو ته هي منهنجي حسن تي موهيت ۽ اڪن چڪن تي پيو آهي. مون سوچيو اها ته منهنجي لاءِ نعمت ٿي ۽ ڀلا ڀاڳ چٽيا جو مان خوبصورت هجڻ سبب اهڙي موقعي ۾ آهيان ته سقراط کي ائين راضي ڪري، کانئس اهو سڀ ڪجهه ٻڌان ۽ ڄاڻي وٺان جيڪو ڪجهه هن وٽ آهي. ڇو ته توهان کي خبر آ ته تن ڏينهن ۾ مون کي پنهنجي حسن تي جيڪو ناز ۽ غرور هيو ۽ پڻ ان جي جيڪا هاڪ هئي، انهن ٻنهي جي ڪا حد ئي نه هئي. سو اها اٽڪل ويڙهائي ۽ ارادو رکي مان پاڻ واري نوڪر کي موڪل ڏئي ڇڏي. توهان کي ٻڌايان ته ان کان اڳ مان ڪڏهن به سواءِ ڪنهن نوڪر چاڪر کي ساڻ ڪرڻ جي اڪيلو سقراط ڏانهن نه ويندو هئس. پر ان ڏينهن کان پوءِ مان سدائين اڪيلو هن

ڏانهن نڪري ويندو هئس. مان اوهان سان سڄي ڳالهه سڄي ڪيان ٿو ۽ اوهان مهرباني ڪري ڌيان سان ٻڌجو، ۽ تون به سقراط، جيڪڏهن مان ڪٿي ڪوڙ ڳالهايان ته بيشڪ ان گهڙيءَ ئي پڪڙي وٺجان. سو مون ائين هن سان ملاقاتون شروع ڪيون ۽ اسان ٻئي بلڪل اڪيلا هوندا سين. مان اصل ڪپڙن ۾ ئي نه پئي ماپيس جو مون پانيو ته جڏهن اسان وٽ ٻيو ڪير به موجود ڪونهي ته هي اجهو ٿو اهڙي قسم جي ڳالهه ٻولهه ۽ سرگوشيون شروع ڪري، جيئن هڪ عاشق پنهنجي معشوق سان اڪيلائي ۾ ڪندو آهي. پر ڪجهه به نه؛ اهڙي قسم جي ڪا ڳالهه ئي ڪونه ٿي. هو مون سان ڏينهن ائين ئي گذاريندو رهيو جنهن جو عام طرح هي هيراک آهي. جڏهن اسان جو ڪو ڏينهن سنو پئي گڏيو ته هي هميشه موڪلائي هليو ويندو هو. ان کان پوءِ مون هن کي آکاڙي ۾ پاڻ سان گڏ ڪثرت ڪرڻ ۽ سکيا وٺڻ جي بهاني ساڻ ڪنيو. مان اتي ساڻس ڪئي رهيم ته من هنير ڪو ڪامياب ٿيان. هو مون سان گڏ ڪثرت ڪندو هو ۽ ڪيترا دفعا ڪشتي وڙهندي منهنجي بلڪل ويجهو به هيو ۽ ان مهل ٻيو ڪوبه ماڻهو موجود نه هوندو هو. سوچيم ته متان ان ٿل سان مان پنهنجي مقصد ۾ ڪامياب ٿيان. پر صفا چاڙهو نه ٿيو. آخر سڀني اٽڪلن ۾ ناڪام ٿيڻ کان پوءِ مون اهو فيصلو ڪيو ته مون کي اڃا وڌيڪ پنڌا آڀاءُ وٺڻ گهرجن ۽ مٿانئس سڌوسنئون وار ڪرڻ گهرجي؛ ۽ اهو ته مون هڪ دفعو جيڪو ارادو ڪيو آهي، تنهن کي اڌ ۾ نه ڇڏيندس. ڇو ته مان معاملي جي پاڙ تائين پهچڻ پئي چاهيو. سو مون کيس رات جي ماني جي دعوت ڏني. بلڪل ائين چڻ هو. ڪو حسين محبوب هجي ۽ مان ڪو حرفتي عاشق، جو کيس اٽڪلن سان سوگهو ڪري رهيو هجان. پهريون ته هن بلڪل ميخوئي نه پئي. نيٺ هٽندي ماريندي، ايلاز مٿن سان مس وڃي اچڻ لاءِ راضي ٿيو. پهريون دفعو جڏهن هو آيو ته ماني کائڻ کان پوءِ هن جلدي موڪلايو ۽ ان واري مان به کيس لڄ وچان روڪي نه سگهيس. پر مان آهيان جو ڪٿي ٿو مڙان، سو ساڳيو وار وري ڪيم. ۽ هن پيري ماني کائڻ کان پوءِ رات جو دير تائين ساڻس ڪچهري ڪندو رهيس ۽ پوءِ جڏهن هن موڪلائڻ پئي چاهيو ته مان کيس ٽڪي پوڻ لاءِ زور ڀريو؛ اهو بهانو ڏئي ته جيئن ته رات ڪافي گذري چڪي آهي سو هيٺر ايڏو دير سان، اويلو وڃڻ بهتر نه ٿيندو.

’سو هو مون واري بستري جي ڀرسان واري ان صوفي کي ئي هنڌ طور استعمال ڪندي، آهلي پيو، جنهن تي ويهي هن رات جي ماني ڪاڌي هئي. ڪمري ۾ اسان ٻن چئن کان سواءِ، ٻيو ڪير به سٺل ڪونه هيو. هاڻي هيستائين مان جيڪو قصو اوهان کي ٻڌايو آهي سو بنا ڪنهن جهجهڪ جي ڪنهن کي به ٻڌائي سگهجي ٿو. پر قصي جو جيڪو پويون حصو آهي. اهو، جيڪڏهن مان سنجيده ۽ سرتيو هجان ها ته توهان کي ڪونه ٻڌايان ها. پر هيٺڪر ٻن سببن ڪري اوهان کي ٻڌايان ٿو. پهريون ته جيئن چوڻ آهي ته ”شراب سڄو آهي“ ۽ ڪوان ۾ اهو به وادارو ڪري سگهي ٿو ته ”ٻار به سڄا آهن“. جيڪو وادارو بهرحال هيٺڪر اهڙو ناهي (26). ٻي ڳالهه ته اهو به انصاف نه ٿيندو ته مان سندس تعريف ته ڪيان، پر هن جي طرفان ايڏي مغروري ۽ ظلم سان ڪيل استحصال ۽ بي واهجي کي لڪايان. وڌيڪ اهو ته مان به، جيئن چوندا آهن ته ”نانگ جو ڏنگيل“، ائين آهيان. ۽ ”خبر ڪاڌن کي پوي“ جي مصداق، ڏنگيل به پنهنجون پيڙاڻون ۽ ڏک سور انهن کي ڏسيندو آهي، جن کي اڳ ۾ ئي اهڙو جذبو هوندو آهي. ڇو ته رڳو اهي ئي کيس سمجهي سگهندا. ۽ جيڪڏهن ڏنگيل کان سخت تڪليف ۽ پيڙا جي ڪري، ڪي اهڙا اکر نڪري ويا يا ڪو اهڙو عمل ۽ رويو به ٿيو ته هو مٿانئس ناراضگي ۽ سختي نه ڪندا. ته ٻڌو: مونکي سڀ کان وڌيڪ زهريلي ۽ سور ڪرائيندڙ ڪپڙ ڏنگيو آهي ۽ اهو به ان جاءِ تي، جنهن کان وڌيڪ حساس ۽ سور ڪندڙ هنڌ ٻيو ٿي نه ٿو سگهي. دل، روح يا اوهان ان کي جيڪي ڪجهه چئو. مون کي هن شخص جي فلسفي ڏنگيو آهي ۽ گهائي وڌو اٿس. فلسفي جو ڏنگ جيڪو وڌيڪ آزار ڏيندڙ به آهي ۽ جيڪو ڪپر کان به وڌيڪ مضبوطيءَ سان چنبڙي ۽ چڙهي پئي ٿو، جڏهن اهو ڪنهن مهربان ۽ فراخدل نوجوان جي اندر جي گهرائين ۾ پچي ٿو. ۽ جيڪو کيس ڪابه ڳالهه چوڻ ۽ ڪرڻ لاءِ تيار ٿو ڪري وجهي ۽ جڏهن ته چوڌاري، سنگت به اهڙي ويٺي آهي. فيڊرس، ۽ اگيٽون، اريڪسيميس، ارسٽوفينز ۽ ارسٽوڊيمز، سقراط جي نالي وٺڻ جي ته ضرورت ئي ناهي. ۽ ٻيا به ڪوڙ سارا ويٺا آهيو. ڇاڪاڻ ته اوهان سڀ به ڏاهپ/فلسفي جي حصول جي شوق ۾ ان پيڙا ۽ ان چريائپ منجهان گذريا آهيو، سو اوهان به اهو سڀ ڪجهه ٻڌو ته مون سان ڇا وهيو واپريو ۽ مونکي ان وقت جي

ڪيل عملن ۽ هيٺئر چيل لفظن جي معافي ۽ ڇڏڻ چوٽ ڏجو. باقي جيتري قدر نوڪرن ۽ ٻين ان گهڙيلن جي ڳالهه آهي ته اهي پنهنجي ڪنن کي آڱريون ڏئي ڇڏين. ’سو مهر بانو! جڏهن نوڪر ٻاهر هليا ويا ۽ پتي به وسامي وئي ته مون فيصلو ڪيو ته هاڻي پٽا ۽ ڪٺا، وٽيون ۽ پاسا مور نه وٺندس، پر مون کي سنئون سڌو جرئت سان پنهنجي جذبن جو اظهار ڪرڻ گهرجي. سو مون کيس ٿورو لوڏو ڏنو ۽ پڇيو، ”سقراط! ننڍا ڇي ويئي ڇا؟“ ”نه، اڃا ته اهڙي ڳالهه ئي ڪانهي“ هن ورائيو. ”تو کي خبر آهي ته مان ڇا سوچي رهيو آهيان؟“ ”نه- ڇا؟“ ”مان سوچيان ٿو ته منهنجي مڙني عاشقن منجهان تون ئي اهو واحد عاشق آهين جيڪو ئي منهنجو مستحق نه آهين پر تون وري ايڏو لڄارو آهين، جو پنهنجي جذبن جي اظهار کان به ڊڄين ٿو. توکي ٻڌايان ته مان ڪيئن ٿو سمجهان؛ مان ائين ٿو سمجهان ته مان وڏي بيوقوفي ڪندس، جيڪڏهن انهي معاملي ۾ توکي راضي نه ڪيم. سو جيڪڏهن ٻي به ڪا گهرج جيڪا توکي هجي يا چيڪو به مال ملڪيت مون وٽ يا منهنجي دوستن وٽ هجي ته اهو سڀ ڪجهه تنهنجي لاءِ حاضر آ. ڇو ته مان گڻن کي حاصل ڪرڻ کان وڌيڪ ڪنهن به شيءِ کي قيمتي نه ٿو سمجهان. ۽ منهنجو پختو ايمان آهي ته ان مراد مائٽن ۾ منهنجي جيتري مدد تون ڪري سگهين ٿو، ٻيو ڪير نه ٿو ڪري سگهي. پوءِ مان ڏاهن آڏو لڄي ٿيندس، جيڪڏهن مون توکي راضي نه رکيو، ان کان به وڌيڪ لڄي، جيترو هونئن بيوقوفن جي هڪ ميڙ آڏو ٿيندس، ڇو ته سندن سمجهه مطابق ته مون پنهنجو پاڻ کي تنهنجي آڏو بي شرمائي سان حوالي ڪري ڇڏيو.“

’هن منهنجي اها سڄي ڳالهه ٻڌي ۽ پوءِ پنهنجي ان مخصوص توک واري انداز ۾، اوتريءَ ئي معصوميت سان جواب ڏنائين، جيترو پاڻ کي اڻوهه ظاهر ڪندو آهي؛ ”منهنجا پيارا السبييادس! تنهنجو آدرش ته واقعي اعليٰ چئبو ۽ تون ڏاڍو ذهين ڇڏين. تون هيٺئر منهنجي لاءِ جيڪو ڪجهه چيو جيڪڏهن اهو سچ به آهي. ۽ اهو ته مون ۾ اهڙي قابليت ۽ لياقت آهي، جنهن سان تون بهتر بڻجي سگهين ٿو ۽ تون مون ۾ ڪا اهڙي اٽلپ سونهن ڏئي آهي، جيڪا تنهنجي خوبصورت جي پيٽ ۾ به تمام مٿانهين ۽ اعليٰ آهي. سو جيڪڏهن پنهنجي ان کوچنا کان پوءِ تون مون سان ڌيٽي لپتي ڪرڻ ۽ پنهنجي سونهن جي

مٿا، منهنجي سونهن سان ڪرڻ ٿو چاهين ته پوءِ ظاهر آ تون مونکي سودي پر ماري وئين. ڇو ته پوءِ تون ڪوئي سونهن جي بدلي، سڄي سونهن ٿو حاصل ڪرڻ گهرين. حقيقت ۾ تون ڊايمويڊي وانگر سون سان مٺ مٺائڻ ٿو گهرين. پر منهنجا مٺا دوست! تنهنجي مٿان رحمتون! ٿورو وڌيڪ غور ڪر ۽ چڱي نموني کوجنا ۽ جاسوسي ڪري ڏس ته توکي معلوم ٿيندو ته مان ڪجهه به نه آهيان. ۽ اهو ته تون منهنجي قدر قيمت جي ڪاٿي ڪرڻ ۾ ڪٿي پليل ته نه آهين؟ ڇو ته عقلي مشاهدو ۽ اندر جي نظر ان وقت ئي درست ۽ صاف ڏسڻ ۽ پرکڻ شروع ڪري ٿي. جڏهن عام اکين جي نظر ۽ مشاهدو پنهنجي منزل گذاري چڪي ٿو ۽ تون اڃا ان ماڳ کان گهڻو پوئتي آهين.“ (27)

’اهو ٻڌندي مون چيو ”بس، مونکي، توکي اهو ئي ٻڌائڻو هيو ۽ مون جيڪو ڪجهه به چيو، سو منهنجي سچن جذبن جو ترجمان ئي آهي. مون پنهنجو بار لائو، هاڻي اها تنهنجي ذميواري آهي ته تون منهنجي ۽ پنهنجي لاءِ جيڪو مناسب ۽ بهتر سمجهين اهو سوچ.“

”چڱو، ٺيڪ آ“ هن ورائيو ”پوءِ ڪنهن ٻئي دفعي اسان ويهي غور ڪنداسين ۽ هنن معاملي ۾ ۽ ٻين معاملن ۾ به، جيئن پاڻ پنهني لاءِ بهتر ۽ مناسب سمجه ۾ آيو، تيئن ڪئي ڪنداسين.“

’ان گهڙيءَ ئي مون کي گمان ٿيو ته هي بس ڪُسي ويو، جو مون سندس جواب ٻڌي اهو اندازو هڻيو ته لفظن جا تير، جيڪي مون کيس ڳايا هئا، تن هن کي زخمي ڪري وڌو آهي، سو ان کان اڳ جو هو وڌيڪ ڪجهه چئي، مان ٽپو ڏيئي اٿس ۽ پنهنجو چوغو، هن جي مٿان اچي، مان پاڻ سندس کٽل چوغو جي اندران لڪي ويو. ڇو ته اها سياري جي مند هئي. ۽ ائين هن عجيب ۽ حيرت ۾ وجهندڙ شخص، هن راکاس کي، مان پنهنجي ٻانهن ۾ ويڙهي ۽ وڪوڙي، سڄي رات سمهيو رهيس. ۽ سقراط! هتي به تون ائين نه چئي سگهندين ته مان ڪو ڪوڙ ٿو ڳالهايان. بهرحال منهنجي ان سموري جدوجهد ۽ جاکوڙ جي باوجود، هي شخص، منهنجي سونهن، وينتين ۽ مٿن کان مٿانهون ثابت ٿيو ۽ انهن جي مٿان سويارو ٿيو. ۽ منهنجي حسن کي ايڏي ڌڪار، نفرت ۽ مغرورائي سان ٽڏي ڇڏيائين، جنهن سونهن جي بنياد تي ئي مان گذير پئي ۽ اهو گمان هير ته سچ پچ ان ۾ ڪشش ۽ سحر آهي. پر او

جج صاحبو! او منصفو! ٻڌو- ۽ مان توهان کي ان ڪري منصف سڏيان ٿو، جو هن مهل اوهان جي آڏو سقراط جي ان مغرور ۽ هٽيلي رويي جو ڪيس داخل آهي ۽ توهان کي ان بابت فيصلو ڪرڻ ۽ فتويٰ ڏيڻي آهي- مان آسمان ۾ موجود سمورن ديوتائن ۽ ديوين جو قسم کڻي چوان ٿو ته اسان ٻنهي جي وچ ۾ وڌيڪ ڪجهه به نه ٿيو. ۽ جڏهن مون کي صبح جو جاڳڻ ٿي ته ائين لڳو ڇڻ رات مان پيءُ يا وڏي پيءُ سان ستو هيس!

”توهان ڇا ٿا سمجهو ته اهڙي نامنظوري کان پوءِ منهنجي ذهني ڪيفيت ۽ محسوسات ڇا هوندا. هڪ طرف مون محسوس ڪيو ته منهنجي بيعزت ڪئي وئي آهي. پر ٻئي طرف مون کي سقراط جي اخلاق، پاڻ تي ضابطي ۽ مردانگي جي لاءِ ڏاڍي عزت ۽ احترام پيدا ٿيو. مان هڪ اهڙي شخص سان مليو هئس، هن ڌرتي تي جنهن جهڙي ڏاهپ، بردباري ۽ ڌيرج جو مشاهدو ماڻڻ جو، مون ڪڏهن تصور به نه ڪيو هو. نتيجو اهو نڪتو ته نه ئي مان مٿانئس ڪاوڙ ڪري سگهيس ۽ کائس سنگت ياري نه چئي سگهيس ۽ نه ئي کيس فتح ڪرڻ لاءِ ڪو ٻيو ئي طريقو سوچي سگهيس. مون تي اهو واضح ٿي ويو ته هي هماره رشوتن قبول ڪرڻ ۾ ان کان به گهڻو گهڻو سخت ۽ پڪو پختو هيو، جيترو اڄيڪس تلوار جي زخم کائڻ کان. پنهنجي خوبصورتيءَ سان کيس زير ڪرڻ جي ان آخري ڳالهه ۾ جنهن ۾ مان سوچيو هو ته هو نازڪ آهي ۽ مان کيس گهائي، ڪاميابي ماڻي سگهان ٿو، ان ۾ آءٌ ناڪام ٿي ويس، سو منهنجا هوش حواس ۽ عقل بس جواب ئي ڏئي وينا- ڪير به، ڪڏهن به، ڪنهن جو اهڙو غلام ۽ قيدي ڪونه ٿيو، جهڙو مان هن جو بڻيس.

’اهو سڀ ڪجهه اسان جو پوڻيڊيا جي مهم (28) تي وڃڻ کان اڳ ٿيو هو. ان مهم دوران هو منهنجو ويهي- پائي هيو. اتي مون کي، سندس تڪليف سنهن ۽ تڪ برداشت ڪرڻ جي حيرت انگيز قوت جو مشاهدو ٿيو ۽ ان معاملي ۾ هن پنهنجو پاڻ کي نه صرف مون کان، پر سڄي فوج کان مٿانهون ثابت ڪري ڏيکاريو. ۽ ڇا ته شاندار سندس سهپ ۽ صبر جي قوت هئي. جڏهن اسان رسد کان ڪٽجي ويندا هئاسين، جيئن اڪثر جنگ ۾ ٿيندو آهي- ۽ اسان کي کاڌي پيئي کانسواءِ ئي اڳتي وڌڻو پوندو هو، ته نه صرف مان، پر

ڪير به اهڙو نه هيو، جنهن جي ان معاملي ۾ ساڻس ڀيٽ ڪري سگهجي. هو اسان سڀني کان مٿانهون هو. ۽ وري جڏهن پاڻي جهجهو هوندو هو يا ڪو جشن ڪندا هئاسين ته ڪير به اهڙو ڪونه هو، جيڪو واقعي ان مان حقيقي طور لطف اندوز ٿي سگهي، خاص ڪري مڌ پيئڻ مهل. جيتوڻيڪ هو تڏهن پيئندو هو. جڏهن ڪو کيس مجبور ڪري ۽ پوءِ هو پيئڻ ۾ اسان سڀني کي مات ڏئي ويندو هو. ۽ وڌيڪ عجب جي ڳالهه اها ته اڄ ڏينهن تائين، هن دنيا ۾ ڪنهن به ماڻهو، ڪڏهن به کيس مدهوش نه ڏٺو آهي ۽ ان جو ثبوت اجهو ئي اوهان ڏسندؤ جي مان غلط نه آهيان. ۽ بس رڳو اهو ئي نه هيو. سرديءَ کي سهرڻ جي سندس سگهه به هڪ عجيب اسرار هئي. انهن علائقن ۾ سيءَ به قهر جا پوندا هئا. هڪ دفعي جي ڳالهه آ ته ٻاهر ڀارو پئي پيو ۽ هر ماڻهو يا ته در اندر ويٺو رهيو يا جيڪڏهن ڪو ٻاهر ويو به پئي ته پاڻ کي لٽن ڪپڙن سان ويڙهي سيڙهي، سٽي ۽ پتون هڻي ٻاهر نڪتو پئي. ۽ پنهنجي پيرن کي ان يا رڍ جي ڪل سان ويڙهي ۽ ٻڏي پوءِ گهميو پئي. اهڙي صورتحال ۾ سقراط، اگهاڙن پيرن سان ۽ پنهنجي ان عام چوغي ۾ ئي ٻاهر نڪتو ۽ برف تي انهن ماڻهن کان وڌيڪ آرام سان گهميو پئي. جن کي ٻوٽ پاتل هئا. ٻين فوجي سپاهين هن کي شوخيءَ ۽ شڪ سان پئي ڏٺو. هن ائين سمجهيو ته هن جي ائين ڪرڻ جو مقصد کين شرمندو ڪرڻ هيو.

”مون ان موضوع تي ڪافي ڳالهايو. پر ’هڪ ڪارنامو ٻيو، سورمي جيڪو ڪيو‘ به ٻڌڻ وٽان آهي، جڏهن هو جنگي مهر تي هيو. هڪ صبح جو هو ڪا ڳالهه سوچي رهيو هو پر اها ڪا ڪاٺيس حل نه پئي ٿي. ۽ هي ان ئي جاءِ تي، ان بابت سوچ ۾ بيٺو رهيو: اڃا به هو ان کي سلجھائي نه سگهيو ۽ ان تي سوچڻ ۾ محو رهيو، تان جو منجهند ٿي وئي. ان مهل ڪنهن جي نظر مٿانئس پئجي وئي ۽ ان عجب وچان پئي ڪي، جنهن وري ٿيڻ کي ٻڌايو. ائين اچر ۾ اچي ويندڙ انبوهه ۾ اهو هل ٿي ويو ته سقراط، سڄ اڀري کان وٺي ڪنهن سوچ ۾ ٻڏو پيو آهي. آخرڪار سانجهيءَ جو رات جي مانيءَ کان پوءِ ڪن آيون، تجسس وچان پنهنجا ٿڌا ٻاهر آڻي وڇايا. اهي اونھاري جا ڏهاڙا هئا. ته جيئن ٿڌڙي هوا ۾ آرام به ڪن ۽ ساڳئي وقت سقراط کي به ڏسن ته ڇا هو سڄي رات به ائين ئي بيٺو رهندو. ۽ هو سڄي رات ائين آپ ٻيڙي، ڪتل

بيٺو رهيو. تان جو وري اچي سج اڀريو. پوءِ هن سج جي پوڄا ڪئي ۽ هليو ويو.

اوهان جي اجازت سان هيٺ ڏسڻ مان توهان کي جنگين جي باري ۾ به ٻڌائڻ چاهيندس. هن اتي به ڪيڏي نه جرئت ڏيکاري هئي! سو ساڻس، ان حوالي سان به اسان کي انصاف ڪرڻ گهرجي. جنهن جنگ ۾ مون کي بهادري ۽ شجاعت ڏيکارڻ ڪري انعام عطا ڪيو ويو هو، ان ۾ اهو سقراط ئي هيو، جنهن منهنجي جان بچائي هئي. جڏهن ته ٻيو ڪير به مون کي بچائڻ ڪونه آيو. مان زخمي ٿي پيو هيس، پر هي ڪٿي ٿو مون کي ائين ڇڏي ڏي. هن مون کي به ۽ منهنجي هٿيارن کي به بچائي ورتو. شجاعت ۽ بهادري جو اهو انعام کيس ملڻ گهرجي ها، جيڪو جنرلن مون کي بخشڻ پئي چاهيو. ۽ سقراط توکي ياد هوندو ته مان جنرلن کي ان وقت به ائين ئي چيو هو ۽ سقراط، تون هتي به ته ان کان انڪار ڪندڙين ۽ نه ئي مون کي الزام ڏيندين. جنرل منهنجي حق ۾ ٿي بيٺا ها، ان ڪري جو هڪ ته منهنجو عهدو وڌو هو ۽ ٻيو ته هي سقراط خود، جنرلن کان به اڃا سٺس، ان جو خواهشمند هيو ته اهو انعام هون، پر، مان وصول ڪيان. مهربانو! مان اوهان کي هڪ ٻيو واقعو به ٻڌايان، جنهن ۾ سقراط جو نظارو ڏسڻ وٺان هيو. جڏهن ڊيليئر جي جنگ ۾ فوج وٺي پاڇ ڪاڌي، مان گهوڙي سوار دستي ۾ هيس، جڏهن ته هي پيادن ۾ هيو. هي ۽ ليڪيس گڏ هئا. مان به هنن وٽ اچي پهتس ۽ کين چيم ته دل نه لاهجو، مان به اوهان سان ساڻ آهيان ۽ توهان کي اڪيلو ڇڏي نه ويندس. ۽ هتي مون کي سقراط جو پوڻيڊيا کان وڌيڪ بهتر نموني مشاهدو ڪرڻ جو موقعو مليو. ڇو جو مان گهوڙي تي سوار هيس، ۽ ان ڪري خطري کان ٻاهر هجڻ ڪري، گهٽ خوفزدہ هيس. پهرين ڳالهه ته مون هن کي ليڪيس کان وڌيڪ پرسڪون ۽ استقلال سان پڙ ڏٺو ۽ ٻي ڳالهه ته - ارستوفينز، جيڪڏهن مان توکان تنهنجو هڪ محاورو اڏارو وٺي انهن لفظن ۾ چوان ته هن جي تور ۽ چال اهائي هئي، جيڪا عام طور اٿينس جي گهٽين ۾ هوندي اٿس. ”پيئڻ پڪي وانگر، مٿو هوا ۾ جهلي، ٽيگر سان سيتجي هلندي، ٻنهي پاسن تي اڪيون ڦيرائي نگاهه وجهندي“ ۽ بلڪل آرام سان دوستن ۽ دشمنن جي حرڪت کي نظر ۾ رکندي، پري کان ئي ائين ظاهر ۽ واضح ڪري رهيو هو ته جيڪڏهن ڪنهن مٿس آگر به رکي ته ان جو کيس منهن ٽوڙ جواب ملندو. ۽ ائين هي ۽

سندس ساٿي سلامتي سان نڪري آيا. اهي جيڪي جنگ ۾ ائين بهادري سان وڙهن ٿا، تن جو خير ڪو وار ونگو ٿئي ٿو؛ پيچو انهن جو ٿئي ٿو، جيڪي اُٻهرو وٺي پاڇ کائين ٿا.

سقراط جي سارھ ۾ سندس ڪوڙ ساريون اهڙيون حيرت ۾ وجهندڙ ڳالهيون آهن، جيڪي بيان ڪري سگهجن ٿيون: سندس عام زندگي جا ڪي وهنوار ۽ عادتون ٻين ماڻهن ۾ به ساڳيون ٿي سگهن ٿيون، پر هن جي حقيقي اُچرڇ ۾ وجهندڙ ڳالهه هيءَ آهي ته هي دنيا جي ڪنهن به ٻئي ماڻهو، اڳاٽي يا هاڻوڪي، جهڙو نه آهي. جي اڪائيليس جهڙو ڪو ٻيو ڳوليندڙ ته توهان کي بريسيپاس (29) ملي ويندو ۽ اهڙا ڪوڙ مثال ملي ويندا، جي اوهان ائين ڪيترن ئي ٻين مشهور ماڻهن جي پاڻ ۾ پيٽ ڪيو. پر هي اسان وازو يار اهڙو ته منفرد ۽ عجيب آهي پنهنجي شخصيت ۽ گفتگو ۾، جو مجال آ جو هن جهڙو ڪو ٻيو لهي وڃو، هن ئي پيڙهي ۾ يا ڪنهن اوائلي جڳ ۾. جيڪو هن سان پري جي به مشابهت رکندو هجي! نه، جيستائين توهان انسانن سان پيٽ ڪرڻ کي ڇڏي ڏيو ۽ سائيلينس ۽ ون ديوتا جي مجسمن سان پيٽ ڪري ڪا واھ ۽ تدبير ڪيو، جنهن جو مون خود به پنهنجي تقرير ۾ ذڪر ڪيو آهي. ۽ اهي نه صرف پنهنجي شڪل شابهت ۾، پر پيغام ۽ شبدن ۾ به ساڻس مشابهت رکن ٿا.

اصل ۾ مون کي منڍ ۾ اهو ٻڌائڻ وسري ويو هو ته هن جون ڳالهيون به سائيلينس جهڙيون آهن، جڏهن انهن کي کوليو وڃي. ڪير به جڏهن سقراط سان کيس ڳالهائيندو ٻڌندو ته پهريائين اهي ڳالهيون کيس مسخري لڳنديون. اهي اهڙن ته عجيب اُڪرن، جملن ۽ ٻوليءَ ۾ اوڍيل هونديون، جن ڪنهن گهڻي ڳالهائيندڙ ون ديوتا جي ڪُل آهن. ڇو ته هن جو ڳالهائڻ، خچرن، لوهار، موچي، سوچي ۽ چمار (چمڙو رنگيندڙ) جي باري ۾ هوندو آهي. ۽ ڇڻ ته سدائين ساڳيون ڳالهيون، ساڳين لفظن ۾ ورجائيندو پيو وڌندو. سو جيڪڏهن ڪو جاهل ۽ هن کان اڻ واقف ماڻهو، سندس اهي ڳالهيون ٻڌي ته کڻ ڪانسواءِ رهي نه سگهندو. پر جيڪڏهن ڪو هن مجسمي کي کولي، اندر پيهي وڃي سقراط جي ڳالهين جو مول متو سوڳهي، پروڙي ۽ پٿرو ڪري ته هن کي خبر پوندي ته سندس لفظن ۾ هڪ واضح معنيٰ ۽ مقصد رکيل آهي. ۽

اهو ته سندس گفتگو ڇڻ ديوتا جي آهي ۽ اها پنهنجي اندر اعليٰ ۽ آدرشي گڻ، خصلتون ۽ خوبيون سانڍي ۽ سمائي ٿي ۽ ان جو اطلاق وسيع آهي. حقيقت ۾ سندس گفتگو جي وسار ۽ وسعت انهن سمورن موضوعن مٿان آهي، جن جي ان ماڻهو کي ضرورت آهي، جيڪو هڪ سٺو، معتبر ۽ مائوارو انسان بڻجڻ چاهي ٿو.

’دوستو! مون کي سقراط جي ساراھ ۾ بس اهوئي چوڻو آهي. مان پنهنجي تقرير ۾ هن جي مٿان مون کي اهڃ ۽ ايڏا رسائڻ جو ڏوھ ۽ ميار به مڙهي آهي ۽ توهان کي ٻڌايو اٿم ته هن ڪيئن منهنجي بيعزتي ڪئي. مان اوهان کي اهو به ٻڌايان ته رڳو مان ئي نه آهيان، جنهن ائين پوڳيو هجي، پر گلاڪون جو پٽ ڪارميدس ۽ ڊايوڪليس جو پٽ يوتائڊيمز ۽ ٻيا ڪيترائي اهڙا آهن، جن سان به ساڳيو ڪجهه وهيو واپريو آهي. هي شروعات ۾ ته انهن سان پيار ڪرڻ جو سانگ رچائي ٿو ۽ پوءِ حقيقت ۾ پاڻ عاشق بدران معشوق بڻجي وڃي ٿو. تنهن ڪري اگيٿون، مان توکي اهو ٻڌايان ۽ خبردار ٿو ڪيان ته متان هن جي هٿان ٺڳيو آھين. منهنجي تجربي مان پراءِ ۽ بيوقوف ته ٿي. هوشيار رهڃ ۽ جيئن چوڻي آهي ته ”ان ٻار وانگر نه ٿيو، جيڪو باھ کان ڇڻ، ان ۾ سڙڻ کان پوءِ سڪندو آهي.“

’جڏهن السسيادس ڳالهائي بس ڪئي ته سندس، ان بنا رک راءِ جي سڀ ڳالهيون چئي ڏيڻ تي سڀئي ويٺل ڏاڍو ڪليا. ڇو ته ڏسڻ ۾ ائين آيو ته هي همراھ اڃا تائين سقراط سان غش ۾ گرفتار هيو. پوءِ سقراط ڳالهائڻ شروع ڪيو ۽ چيو ”السسيادس، تون ته بلڪل پاهوش آھين، نه ته ٻي صورت ۾ تون پنهنجو اصل مقصد لڪائڻ لاءِ، پنهنجي ان ون ديوتا جي واکاڻ ۾ اها ايڏي ڊيگھ پٿار نه ڪرين ها ۽ ڇڻ آخر ۾ چيل ڳالھ واقعي توکي اجهو ياد آئي هجي. جڏهن ته حقيقت ۾ تنهنجي تقرير جو مکيه مقصد ۽ تنهنجي منشا، منهنجي ۽ اگيٿون جي وچ ۾ وڌي وجهڻ آهي. تنهن جو مطلب اهو آهي ته مان تنهنجو عاشق هجان ۽ ٻئي ڪنهن سان به نه، پر رڳو توهان پيار ڪريان. ۽ اگيٿون تنهنجو ئي معشوق هجي ۽ ٻيو ڪير به نه پر رڳو تون ساڻس پيار ڪرين. پر تنهنجي ان ون ديوتا ۽ سائليٽس ڊرامي جو پلاٽ پڌرو ٿي، پڪڙجي پيو آهي. منهنجا پيارا اگيٿون! ڪيس ان ۾ ڪامياب ٿيڻ نه ڏجان.

پنهنجي ۽ منهنجي وچ ۾ ڪنهن به ماڻهو کي اثبوت ۽ ڦڪائي وجهڻ ۽ پاڻ ۾ جهيڙجي پوڻ کان پاسو ڪجان.

”سقراط! تون بلڪل سچو آهين“ اگيئون ورائيو. ”مان ته سمجهان ٿو ته هن جو تنهنجي ۽ منهنجي وچ ۾ اچي ويهڻ جو مقصد به اهوئي اسان کي ڌار ڪرڻ هيو، پر هي پنهنجي ان چال ۾ ڪامياب ٿي نه سگهندو، جو مان اتي، ايڏانهن تنهنجي پريڻ پاسي اچي ويهان ٿو.“

”ها، ها، اڄ- منهنجي هن پاسي اچي ويهه.“ سقراط ورائيو.

”يا خدا! السيبياڊس چيو “ڏسو ته سهي، هي همراھ مون سان ڪهڙو نه ورتاءُ ٿو ڪري، هن ڇڻ ته هتي ئي نه پر هر هنڌ ۽ هر پيري مون تي سنواريو ٿيڻ جو پڪو پيم ڪري ڇڏيو هجي. ڇا اي آزارا جي تون ائين راضي نه ٿي آهين ته پوءِ مان توکي منت ٿو ڪريان ته اگيئون کي پريڻ پاسي نه پر گهٽ ۾ گهٽ پنهنجي ۽ منهنجي وچ ۾ ئي ويهڻ ڇڏ.“

”اهو ممڪن نه آهي“ سقراط ورائيو. ”ڇو ته تون هينئر هينئر منهنجي واکاڻ ۾ ڳالهايو آهي، ۽ هاڻي اهو منهنجو وارو آ، مان وري پنهنجي ساڄي پاسي واري همراھ جي ساراه ۾ ڳالهائين. سو جيڪڏهن اگيئون تنهنجي مرضيءَ مطابق اتي اچي ويٺو ته هن کي وري پنه منهنجي ساراه ڪرڻي پوندي ۽ ائين تقريرن جي ترتيب بگڙجي ويندي. جڏهن ته واري مطابق اڳ ۾ مون کي هن جي ساراه ڪرڻ گهرجي. سو منهنجي ڳالهه مع ۽ منهنجي، سندس ساراه ڪرڻ تي ازهو نه ٿي. ساڙ نه ڪر. ۽ هونئن به مون کي هن جوازڙي جي ساراه ڪرڻ جي ڏاڍي سٽ آهي.“

”واه واه!“ اگيئون رڙ ڪئي. ”السيبياڊس مان ته هتي هن گهڙيءَ ترسي ٿي نه ٿو سگهان. مون کي هاڻي جو هاڻي ضرور پنهنجي جاءِ مٽائڻي ٿي پوندي، ته جيئن سقراط طرفان ساراه جي سعادت مٽيان!“

”سدائين ائين ئي ٿيندو آ،“ السيبياڊس ورائيو، ”جتي سقراط هجي، اتي ٻئي ڪنهن لاءِ ڪوبه موقعو ڪونهي ته هو به ڪنهن خوبرو سان سر ملائي يا ياري رکي ڏسو ته سهي هن ڪيئن نه اتي جو اتي اگيئون کي پنهنجي پاسي ڪرڻ جو بظاهر هڪ سچو بهانو هٿ ڪري ورتو.“

اگيئون، سقراط جي پريشان ويهڻ جي خيال کان اٿيو ئي مس ته اوچتو

هڪ مست، البيلن ۽ نچنن تپشن جو ٽولو، جيڪو در وٽان پئي لنگهيو، سو گهر جو در کليل ڏسي - جيڪو شايد ٻاهر ويل ڪو همراھ کليل ڇڏي ويو هو - تنهن مان ٽپي اهي ڪمري ۾ اندر گهڙي آيا ۽ سڄي محفل جو مزو خراب ڪري، ڌڙو هڻي ويهي رهيا؛ ائين رولو پئجي ويو ۽ هل هنگامو مچي ويو. ڪوبه تسلسل برقرار رهي نه سگهيو ۽ مجبوراً سڄي سنگت کي جهجهي مٺي پيٽي پئجي وئي.

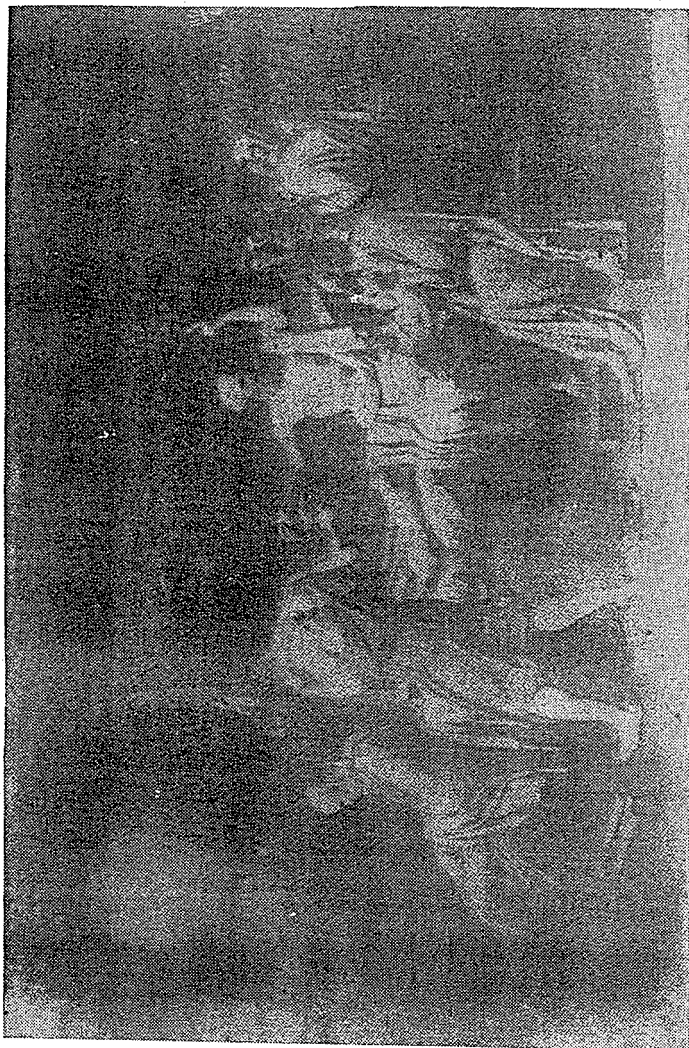
ارستو ڊيمز ٻڌايو ته اريڪسيميكس، فيڊرس ۽ ڪجهه ٻيا ان گهڙيءَ هليا ويا ۽ هن کي پاڻ کي به ننڊ اچي وئي. ۽ جيئن ته سال جي انهن ڏهاڙن ۾ راتيون ڊگهيون هيون. سو ننڊ جا هڪ ٻه سويا هڻي ورتائين. پر هه ڦٽي مهل، ڪڪڙن جي ٻانگن تي اچي کيس جاڳ تي ۽ هن ڏٺو ته ٻي سڄي سنگت يا ته وڃي چڪي هئي يا ستي پئي هئي. باقي رڳو ٽي ڄڻا، ارستوفينز، اگيئون ۽ سقراط جاڳي رهيا هئا. هو هڪ وڏي صراحي منجهان پي رهيا هئا، جيڪا هن واري تي ڪاٻي کان ساڄي پاسي پئي ڦيرائي ۽ سقراط ساڻن بحث ۾ رڌل هيو. ارستو ڊيمز ٻڌايو ته هو بحث جو گهڻو حصو ياد نه رکي سگهيو. ڇو جو هن گفتگو شروع کان به نه ٻڌي هئي ۽ هو چڱي ريت سجاڳ نه ٿيو هو، جو اڃا کيس ننڊ جا جهڻا اچي رهيا هئا. باقي اها ڳالهه جيڪا هو ياد رکي سگهيو، سا اها ته سقراط ٻين کي اهو مڃڻ لاءِ زور ڀري رهيو هيو ته مزاحيه ناٽڪ لکندڙ، ڌڪ ڀريل ناٽڪ به لکي سگهي ٿو ۽ هڪ قابل ڌڪ ڀريل ناٽڪ لکندڙ هڪ ماهر مزاح نويس به هوندو آهي. هو هن جي جواب ۾ بسن هائوڪار پئي ڪندا ويا، جو سندن اکيون ننڊ سان ڀريون پئي ويون ۽ هو سندس دليلن ۽ بحث کي پوري ريت ۽ صحيح نموني نه سمجهي رهيا هئا. ائين پهريائين ارستوفينز ڦڙه ٿي سمهي رهيو ۽ پوءِ جڏهن سج ڪٺي ڪڍي چڪو هو ته اگيئون کي به ننڊ کڻي وئي.

سو سقراط، ساڻس ٻنهي گفتگو ڪندڙن کي ائين ننڊ ڪرائي اٿي ڪڙو ٿيو ۽ هلڻ لڳو ۽ ارستو ڊيمز معمول مطابق سندس پويان لڳو. لائڪيم (30) وٽ هن تڙ ڪيو ۽ پوءِ روزاني جي معمولي مطابق سڄو ڏينهن گذاريائين ۽ شام جو آرام ڪرڻ لاءِ گهر ڏانهن راهي ٿيو.

ڏاھيون ڏک ڏسن

[اپالاجي Apology]

ڏيک: جڏهن سقراط کي زهر جو پيالو پيش ڪيو ته وڃي - سندس سنگتي ساٿي
 روئي رهي رهيا آهن، حڪومتي ڪارندو به ڏک پري انداز سان، کيس پيالو
 پيش ٿو ڪري، پر سقراط زهر - پيالو موج مستيءَ سان ٽوڙي.

ڏاهيون ڏکڌ ڏسن

(اپالاجي APOLOGY)

-اي اٿينس جا رهواسيو! خبر نه آهي ته مون تي الزام لڳائيندڙن توهان کي ڪيترو متاثر ڪيو آهي. پر جيتري قدر منهنجي ڳالهه آهي ته سچ ته هنن ايتري ته پرفريب انداز ۾ ڳالهايو آهي جو مون کان پاڻ کان ئي اهو وسري ويو آهي ته مان آهيان ڇا؟- ۽ ايتري هوندي به هنن جيڪي ڪجهه چيو آهي، تنهن ۾ ذرو به سچ ڪونهي. هنن جيڪي ڪوڙ ڳالهايا تن مان هڪڙي ته مون کي ڏندين آڱريون ڏئي ڇڏيون؛ اهو اهو ته توهان پاڻ سنڀالو متان مون جهڙي پراڻ ۽ ڀلوڙ ڳالهائين جي ڳالهين ۾ اچي ڌارجي ۽ لڳجي نه وڃو. مان سوچيان ٿو ته هنن کي اهڙو ڪوڙ ڳالهائيندي ۽ غلط بياني ڪندي ڪا لهج، ڪو شرم بلڪل ئي نه آيو. ڇو ته کين خبر هجي ته هو اجهو ئي ڪوڙا ثابت ٿيندا جڏهن مون ڳالهائڻ شروع ڪيو ۽ اهو واضح ٿيندو ويو ته مون ۾ مقرر هجڻ جو ذرو به ڏانءُ ڪونهي- پر، ها، جيڪڏهن پراڻ مقرر مان سندن مراد سنئون سڌو سچ ڳالهائيندڙ جي آهي ته پوءِ ٺيڪ آهي- جيڪڏهن هنن جو مطلب اهوئي هيو ته پوءِ مان چونڊس ته مان هڪ سٺو مقرر آهيان، پر انهن جهڙو نه. ڇو ته جيئن مون اڳ به چيو ته هنن هڪڙو اکر به سچ نه ڳالهايو آهي. جڏهن ته مون کان اوهان صرف سچ ئي ٻڌندؤ. جيتوڻيڪ انهن وانگر اڳ ۾ ئي ٺهيل ٺڪيل، موتين سان پوئيل مالها چيان لپائيندڙ اکرن ۽ انداز ۾ نه. زيوس ديوتا جو قسم! مون کي ٿڌي تي ئي، دل ۾، جتان آيو ۽ چيئن آيو، تيئن ڳالهائيندو ويندس. ڇو ته جڏهن مون کي پنهنجي مقصد، دڳ ۽ ويچارن جي سچائي ۾ يقين آهي ته پوءِ جملن جي جزاء ۽ لفظن جي تڪرار ۾ پوڻ جو ڪهڙو ضرور؟- سو مون کان سچ کان سواءِ ٻي ڪنهن به شيءِ جي ڪا اميد نه رکجو. اي اٿينس واسيو! پنهنجي عمر جي هن حصي ۾ مان اوهان آڏو پاڻ کي ڪنهن نوجوان اسڪولي چوڪري وانگر، لفظن سان راند ڪندڙ جوشييلي مقرر وانگر پيش ڪري نه ٿو سگهان.

ها، معزز شهريو! مان اوهان کان هڪڙي رعايت وٺڻ لاءِ ضرور عرض ڪندس، اهو ته جي اوهان مون کي ان ئي لهجي ۾ ڳالهائيندي ٻڌو، جيئن بازار ۾ هندي وارن (1) وٽ ڳالهائڻ جي هير اتر يا شهر جي ڪنهن گهٽ تي. يا ڪنهن ٻئي هنڌ جتي اوهان مون کي ٻڌو هجي ته پوءِ مهرباني ڪري انهيءَ سبب ڪري نه ئي عجب ۾ پئجو ۽ نه ئي منهنجي ڳالهائڻ ۾ رخنو وجهجو. حقيقت هيءَ آهي ته منهنجي عمر ستر سالن کان به مٿي ٿي چڪي آهي ۽ پنهنجي زندگيءَ ۾ پهريون ڀيرو عدالت ۾ پيش ٿيو آهيان، سو عدالت سڳوري ۾ ڳالهائڻ جي انداز، آداب ۽ طور طريقن کان بلڪل اڻ واقف آهيان، تنهن ڪري مون کي اهڙو اجنبی سمجهندي معاف ڪري ڇڏجو، جيڪو پنهنجي اباڻي وطن جي ريتن ۽ رواج موجب عوامي ٻوليءَ ۾ ڳالهائيندو هجي. ڇا منهنجو عرض واجبي ناهي؟ ته پوءِ اوهين ان جو فڪر نه ڪريو ته منهنجي ڳالهائڻ جو انداز ڪهڙو آهي. جيڪو ڀلي سٺو هجي يا نه، پر اوهان صرف ان هڪ ئي نقطي بابت سوچ ويچار ڪجو ۽ ان ڏانهن ئي پنهنجو سمورو ڌيان ڏجو ته منهنجا دليل واجبي آهن يا نه. هڪ منصف جو پهريون فرض ۽ خوبي اهائي آهي. جڏهن ته ڳالهائيندڙ جو فرض وري اهو آهي ته هو سچ ئي ڳالهائي.

منهنجا سائين! منهنجي لاءِ بهتر ائين ٿيندو ته پهريائين مان پنهنجي خلاف لڳايل پراڻين تهمت ۽ پراڻن الزامن لڳائيندڙن جا جواب ڏيان ۽ پوءِ پوين الزامن ۽ الزام مڙهندڙن جا، ڇو ته اهڙا ڪوڙ ماڻهو آهن، جن هڪ عرصي کان مون تي الزام هڻي، اوهان کي پڙڪايو آهي، جڏهن ته انهن الزامن ۾ ڪا صداقت به ڪونهي. مون کي اڀيڻس ۽ سندس ساتارين (2) جي مقابلي ۾ انهن پراڻن کان وڌيڪ خوف ٿئي ٿو. جيتوڻيڪ خطرناڪ هي به آهي پر وڌيڪ خطرناڪ پراڻا آهن، ڇو ته اهي اوهان جي ننڍپڻ کان وٺي ئي شروع ٿيا آهن ۽ اوهان جي ذهن تي ان وقت کان وٺي اثر انداز ٿيل آهن. سو به ڪوڙ تي ۽ اهو ٻڌائيندي ته ”سقراط نالي هڪڙو همراھ آهي، جيڪو ڏاڍو سياڻو آهي. هو مٿي آسمان جي ڳجهن جون ڳالهيون به ڪري ٿو ته هيٺ ڌرتيءَ جي گهرين ۽ رازن ۾ به وڃي پهتو آهي ۽ جيڪو غلط ڳالهين کي به دليلن ذريعي درست ثابت ڪري ٿو.“ اهي جيڪي منهنجي لاءِ اهڙا افواه ڦهلائين ٿا، سي

منهنجي لاءِ وڌيڪ خطرناڪ الزام تراش آهن. ڇاڪاڻ ته انهن جون اهڙيون ڳالهيون ٻڌندڙ اهوئي يقين ڪري ويهندا ته اهڙي قسم جا ماڻهو جيڪي ڄاڻڻ چاهين ٿا، کوجنا ڪرڻ چاهين ٿا، سي ڄڻ خدا جي وجود ۾ ايمان نه ٿا رکن. ويتر ظنر اهو ته اهڙا ماڻهو آهن به ڪوڙ ۽ انهن جا الزام به پراڻي وقت کان وٺي آهن ۽ اوهان کي اهي ان وقت ٻڌايا ويا جڏهن اوهان پنهنجي عمر جي ان حصي ۾ هيڙ جڏهن ماڻهو هر ڳالهه جهڙي قبولي وٺندو آهي. جڏهن اوهان ٻار هيو ۽ اوهان مان ڪي ڳريو جوان، تڏهن هن پنهنجي منشا ۽ مقصد، منهنجي غير حاضري ڪري حاصل ڪري ٿي ورتو. وري ڏڄو ته اهو به آهي جو مون کي انهن جي نالن جي به خبر نه آهي جو ڪٿي اوهان کي ٻڌايان. سواءِ هڪ مزاحيه ناٽڪ نويس جي. (3) انهن جنهن وڏي ڪيني ۽ ساڙ وڃان اوهان کي مڃرائي ورتو. انهن پهريون پاڻ کي پاڻ يقين ڏياريو ۽ مڃايو ۽ پوءِ ٻين کي. تن سان منهن ڏيڻ ڏاڍو ڏکيو آهي؛ ڇو ته انهن مان ڪنهن کي به نه ته هتي عدالت ۾ آڻي سگهجي ٿو ۽ نتيجي طور نه ئي کائڻ آڏي پڇا ڪري کين ڪوڙو ثابت ڪري سگهجي ٿو. سو مون کي زنگو پاڇولن سان ئي جهيڙڻو پوندو ۽ دليل ڏيڻا پوندا.

مان ان ڪري ئي اوهان کي به چونڊس ته توهان اها ڳالهه ذهن ۾ ويهاريو ته مون تي الزام هڻندڙ ٻن قسمن جا آهن؛ هڪڙا هي جن تازو مون تي الزام هنيا آهن ۽ ٻيا پراڻا جن جو مون هينئر ذڪر ڪيو. منهنجي خيال ۾ مان پهريائين پنهنجن پراڻن الزام هڻندڙن جا جواب ڏيان. ڇو ته اوهان الزام به اڳ ۾ انهن جا ئي ٻڌا آهن. ۽ وڏي ڳالهه ته نون الزامن جي مقابلي ۾ جهجهي تعداد ۾، وقت بوقت ۽ گهڻي عرصي کان پڻ.

چڱو، ته پوءِ مون کي کين جواب ڏيڻ گهرجي. مان ڪوشش ڪندس ته هن ٿوري وقت اندر ان بدگمانن کي پاڙون پتي ڦٽو ڪيان جيڪا منهنجي خلاف ڪنهن وقت کان وٺي اتي اوهان جي دلين ۾ گهر ڪري ويئي آهي ۽ ائين اوهان جي ذهنن کي صاف ڪيان. مان چاهيندس ته مون کي ڪاميابي ٿئي جيڪڏهن اها ڪاميابي منهنجي پلي لاءِ به هجي ۽ اوهان جي پلي لاءِ به. مان اميد ڪندس ته مون کي اهو مقصد حاصل ٿئي. پر مان سمجهان ٿو ته اهو ڪم ايڏو سولو نه آهي. ۽ اهو ڪيترو ڏکيو آهي، تنهن جو اندازو به اٿم.

بهر حال جيئن خدا کي منظور هوندو ائين ئي ٿيندو. مون کي هر حال ۾ قانون جي پوئواري ڪندي پنهنجي وڪالت شروع ڪرڻ گهرجي.

اچو ته واپس شروعات ڏانهن هلون ۽ اهو ڏسون ته آخر اهي ڪهڙيون تهمتون هيون جن جي ڪري ئي مون کي هيءَ بدنامي پلڻ پئي آهي ۽ حقيقت ۾ ميليتس کي به همٿايو آهي ته اهي ئي الزام مون تي وري هڻي؛ مقدمو قائم ڪري. اچو ته ڏسون ته مون تي الزام هڻندڙ ڇا ٿا چون. مان عدالت ۾ داخل سندن بيان ۾ لڳايل الزامن کي ورجايان ٿو: ”سقراط هروڀرو جي مداخلت جو ڏوهاري آهي. ڇو ته آسمان جي اوچاين ۽ زمين جي گهراين ۾ شين بابت ڄاڻڻ گهري ٿو ۽ گجهن جي ڳولا ڪري ٿو. هو غلط ڳالهين کي به دليلن سان صحيح ثابت ڪري وڃي ٿو ۽ وري اهي سموريون ڳالهيون ٻين کي به سيکاري ٿو.“ مون تي الزام ڪجهه اهڙي قسم جا آهن ۽ اوهان پاڻ به ارستو فيز جي مزاحيه ناٽڪ ۾ ائين ڏٺو آهي جنهن ۾ هن هڪ ڪردار سقراط جي نالي سان ڏيکاريو آهي جيڪو جهولا ٿو کائي ۽ چوي ٿو ته هو، هوا تي گهمي رهيو آهي (4) ۽ اهڙيون ٻيون ڪيتريون ئي واهيات ڳالهيون مون سان منسوب ڪيل آهن جن جي مون کي ٿوري ته ڇا اصل ڪا خبر ئي ناهي. مون کي اهڙي قسم جي ڪائناتي علم جي ڄاڻڻ جي اهميت کان انڪار ڪونهي ۽ نه ئي ڪنهن اهڙي ڏاهي کان ڪا نفرت اٿم جيڪو اهڙي ڄاڻ رکي ٿو. مون کي افسوس ئي ٿيندو، جيڪڏهن ميليتس منهنجي خلاف اهڙو ڪو الزام هڻي ٿو. پر اي اٿينس واسيو! سچ ته اهو آهي ته منهنجو اهڙي علم سان ڀري جو به واسطو نه آهي. هتي موجود ماڻهن منجهان ڪيترائي ان جي شاهدي ڏيندا ۽ مان کين اهڙي اپيل به ڪندس؛ ته پوءِ اوهان اهي سڀئي ڳالهايو جن مون کي گفتگو ڪندي ٻڌو آهي ۽ توهان ۾ ڪوڙ ئي اهڙا آهن ۽ پنهنجي ڀرسان ٻين ويٺلن کي به ٻڌايو ته اوهان ڪڏهن به مون کي انهن موضوعن تي ڪو هڪڙو اکر، فقرو يا جملو ئي سهي، ڳالهائيندي ٻڌو آهي؟... (ماڻهو سقراط جي حق ۾ شاهدي ڏين ٿا. سنڌيڪار)...

اوهان انهن جا جواب ٻڌا؟ ۽ مون تي لڳايل الزامن جي هن حصي جي جواب ۾ هي جيڪو چوڻ ٿا پيا، ان مان ئي اوهان کي اها خبر پئجي ويندي ته مون تي لڳايل باقي الزامن ۾ به ڪيتري سچائي هوندي.

حقيقت ۾ انهن الزامن ۾ ڌرو به سچ ڪونهي ۽ جيڪڏهن ڪنهن اوهان

کي ائين به ٻڌايو آهي ته مان پاڙهيندو به آهيان ۽ ان جي بدلي في به وٺندو. آهيان ته اهو به نسوري ڪوڙ کان سواءِ ٻيو ڪجهه به ناهي. پر ان هوندي به مان اهو چوان ٿو ته واقعي جي ڪنهن وٽ اهڙو علم، هنر ۽ قابليت آهي ته هو ٻين کي سنڪاري سگهي ۽ ان جي بدلي اجورو وٺي ته پوءِ منهنجي خيال ۾ اهو هن لاءِ وڏو اعزاز آهي. ۽ اهڙا سافست (5) آهن به. مثال طور ليونٽير شهر وارو گورگياس، ڪوس جو پراڊيڪس ۽ ايلس جو هيپياس. اهي شهرن ۾ هليا ٿا وڃن ۽ نوجوانن کي اهو به مڃائي ۽ ريجھائي ٿا وڃن جو هو پنهنجي شهر واسين جي ان سنگت کي به ڇڏي ٿا ڏين، جيڪا کين مفت ۾ پاڙهي ٿي ۽ هنن يارن سان اچي گڏجن ٿا، جن کي نه رڳو في ڏين ٿا پر سندن ٿورائتا به هجن ٿا.

مون کي معلوم ٿيو آهي ته اڄڪلهه اسان جي شهر اٿينس ۾ پئروس کان آيل هڪ ڏاهو رهيل آهي. مون کي ان جي باري ۾ هيپانيڪس جي پٽ ڪيلياس وٽان خبر پئي، جنهن سافستن تي خزانا لٽائي ڇڏيا آهن. هن کي به پت آهي. 'ڪيلياس' مون هن کان پڇيو، 'جيڪڏهن تنهنجا ٻئي پٽ ڪوڏڙا يا گايا هجن ها ته اسان کي ڪنهن اهڙي ماڻهو جي ڳولها ۾ تڪليف نه ٿئي ها، جيڪو سندن سار سنڀال لهي ها. اسان ڪنهن سبس يا هاريءَ کي ڪٿي وٺي اچون ها ۽ هو انهن کي سندن حساب ڪتاب مطابق سکيا ۽ تربيت ڏئي هوشيار ۽ تيار ڪري ها. پر هينئر جيئن ته هو انسان ئي آهن، سو تون سندن تربيت لاءِ ڪنهن ماڻهوءَ جي باري ۾ سوچيو آهي؟ ڇا سياسي ۽ سماجي وهنوارن ۽ انساني گڻن ۽ خصلتن جي سکيا لاءِ ڪو اهڙو ماهر آهي؟ تو ضرور ان جي باري ۾ سوچيو هوندو، ڇو ته آخر تون به پتن جو پيءُ آئين. ڇا اهڙو ڪوئي ماڻهو آهي؟ يا ڪونهي؟' نه، نه. اهڙو آهي، جواب ڏنائين. 'ڪير آهي؟' مون پڇيو. 'هن جو نالو ڇا آهي؟ ڪٿان جو آهي ۽ هن جي في گهڻي آهي؟' هن جو نالو ايوبناس آهي ۽ هو پئروس کان آيل آهي ۽ هن جي في پنج مينا آهي. بختاور آهي ايوبناس، مون دل ۾ چيو جيڪڏهن واقعي هن وٽ ڏاهپ ۽ فن آهي ۽ ايتري واجبي في ۾ پڙهائي ٿو، مان واقعي پاڻ ٻڌيان ۽ فخر ڪيان ها ڇي مون کي به اهڙي ڄاڻ هجي ها. پر حقيقت هيءَ آهي ته مون وٽ اهڙي ڪا ڄاڻ ڪونهي.

توهان مان ضرور ڪو روڪي. مون کان ائين پڇندو 'پوءِ ڇا سقراط تون آخر ڌنڌي ڪهڙي سان آهين؟ تنهنجي مٿان لڳايل تهمتون ۽ الزام آخر آيا ڪٿان؟ جي ڪم سان ڪم رکين ها ته مڙيئي خير ٿي وڃي ها. پر ضرور اهڙي ڪا مختلف قسم جي ڳالهه آهي، جيڪا تون ڪندو رهيو آهين. ڇو ته اهي افواهه ۽ ڳالهين جي جيڪا ڀرمار ۽ چوڇڙ لڳي پئي آهي، ضرور تڏهن ئي شروع ٿي آهي، جو تون ٻين عام ماڻهن وانگر نه آهين. سو ٻڌاء ته آخر انهن جو سبب آهي ڇا- ته جيئن اسان توڏانهن به ٿي خيال ۽ بي پرواهه ۽ غافل نه رهون ۽ پنهنجي ليکي اڀرا ٿي ڪجهه ٻيو نه سمجهي ويهون، ۽ اهو بلڪل واجبي آهي به جي ڪو ائين پڇي ٿو. پوءِ مان ڪوشش ڪندس ته اوهان کي اهي سبب ٻڌايان جن جي ڪري مون کي ڏاهو به سڏيو وڃي ٿو ۽ مون کي اها بدنام شهرت به ملي آهي، ته پوءِ ڌيان سان ٻڌو. شايد توهان مان ڪو ائين سمجهي ته مان يوڳ لڪاء ڪري رهيو آهيان، پر يقين ڪريو ته مان جيڪي ڪجهه چوندس، سو سمورو سچ ئي چوندس.

اي اٿينس جا باشندو! منهنجي ان شهرت جو ٻيو ڪوبه سبب ڪونهي، سواءِ هڪ قسم جي ڏاهپ جي، جي اوهان مان ڪنهن پڇيو ته ڏاهپ جو ڪهڙو قسم؟ ته منهنجو جواب هوندو 'اها سٺين سڌي عام انساني ڏاهپ' جيڪا ئي انسان وٽ ٿي سگهي ٿي. جڏهن ته اهي مهان ڏاهو جن جو مون هيئن ذڪر ڪيو، انهن وٽ مافوق البشر ڏاهپ آهي، جيڪا عام انساني ڏاهپ ۽ شعور جي حدن کان ٻاهر آهي يا جنهن کي مان بيان ڪري نه ٿو سگهان. ڇو ته مون کي اهڙي قسم جي ڏاهپ بابت ڪا ڄاڻ ڪونهي ۽ جيڪڏهن ڪو چوي ٿو ته مون کي آهي ته هو ڪوڙ ٿو ڳالهائي ۽ مون کي بدنام ڪرڻ لاءِ ٿو ڳالهائي. (6)

معزز شهريو! مهرباني ڪري هن وقت منهنجي ڳالهائڻ ۾ رنڊڪ نه وجهجو، جي ڪٿي اوهان کي ائين سمجهه ۾ اچي به ته مان ڪا اينگي ڳالهه ڪري رهيو آهيان يا ڀٽاڪ ٿو هٿان، پر مان جيڪا ڳالهه چوندس سا منهنجي دليون جڙيل ناهي. آءٌ شاهدي طور اوهان کي هڪ اعتبار جوڳي هستي جو خوالو ڏيندس. مان پنهنجي ان ڏاهپ- جيڪڏهن واقع اها ڏاهپ آهي ته- ۽ ان ڏاهپ جي نوعيت بابت شاهدي طور ڏيندي جي ديوتا (7) کي پيش ڪيان ٿو.

توهان شيرفون کي ته سڃاڻو. هو منهنجو به ننڍپڻ کان دوست هيو ۽ اوهان منجهان به گهڻن سان سنگت هيس، جو هو اوهان سان جلاوطني دوران به گڏ هيو ۽ واپس موٽي اچڻ مهل به. توهان کي خبر آهي ته شيرفون هر ڪم ڪار ۾ ڪيڏو نه تڪڙو ۽ اُپهر هيو. هو هڪ دفعي ڊيلفي ڏانهن ويو ۽ وڏي جرئت سان اڀالو ديوتا کان سوال ڪيائين- مهرباني ڪري ڪوڙ نه ڪيو، جيئن مون اڳ ۾ به اوهان کي عرض ڪيو- هن ان کان منهنجي باري ۾ پڇيو ته 'ڇا سقراط کان وڌيڪ ڪو ڏاهو ڪو ماڻهو آهي؟' الهام ۾ جواب مليو ته 'نه، ٻيو ڪوبه ڪونهي'. شيرفون ته زنده نه آهي، پر سندس پاءُ اڄ هتي عدالت ۾ موجود آهي ۽ هو انهيءَ ڳالهه جي تصديق ڪندو.

مان اوهان کي اهو قصو چو ٻڌايو؟ رڳو ان ڪري جو مان اوهان کي پنهنجي بدنامي جو اصلي ڪارڻ ٻڌائڻ چاهيان ٿو. مون جڏهن اهو جواب ٻڌو ته پنهنجو پاڻ کان پڇير، 'ديوتا جو ان مان ڇا مطلب آهي؟ ان ٻڙولي جي معنيٰ ڇا آهي؟ ڇو ته مون کي پوري ريت خبر آهي ته مان بلڪل ڏاهو نه آهيان، ڪنهن به معاملي ۾ پوءِ ٿورو يا گهڻو. پوءِ هن جي ان چوڻ جو مطلب ڇا آهي ته مان سڀني ماڻهن کان ڏاهو آهيان. جيئن ته هو ديوتا آهي، سو پڪ سان هو ڪوڙ به نه ٿو ڳالهائي سگهي، کيس قطعي طور ڪوڙ ڳالهائڻ ئي نه گهرجي.' ڪو وقت ته مان انجي معنيٰ تي سوچيندو رهيس. پر ڪجهه ڪين وريو. نيٺ مان ان سوال کي آزمائڻ لاءِ، آخر هڪ طريقو ڳولي ٿي ورتو. مون سوچيو ته ڪنهن اهڙي ڏاهي کي ڳولي هٿ ڪيان، جيڪو مون کان وڌيڪ ڏاهو هجي. ۽ رڳو ائين ئي مان ديوتا کي ڪوڙو ڪري سگهان ٿو. سو، پوءِ وڃي کيس چوان 'اڄهو هي آهي اهو ماڻهو جيڪو مون کان وڌيڪ ڏاهو آهي، پر تون ته چيو پئي ته مان سڀني کان وڌيڪ ڏاهو آهيان.'

سو اهو خيال ڪري مان نڪري پيس ۽ هڪ اهڙي همراھ وٺ وڃي پهتس، جنهن جي ڏاهپ جي ڏاڍي هاڪ هئي. جڏهن مون ان ماڻهو کي پرڪيو- هن يار جي نالي ٻڌائڻ جي ڪا ضرورت ڪونهي، پر هو هڪ سياستدان هيو- ته منهنجي تجربي ڪجهه هيئن ٻڌايو: مون جڏهن هن سان گفتار شروع ڪئي ته مون کي لڳو ته جيتوڻيڪ هو ٻين گهڻن لاءِ ڏاهو هيو ۽ خاص ڪري پنهنجيءَ ٻَر ۾ پاڻ کي مها ڏاهو پئي سمجهيائين، پر اصل ۾ ڏاهو

هيون ڪونه. ۽ پوءِ جڏهن مان هن کي اهو ٻڌائڻ ۽ سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي ته جيتوڻيڪ هن پنهنجو پاڻ کي ڏاهو پئي ڄاتو، پر حقيقت ۾ هو ڪونه. هيون ته نتيجو ڇا نڪتو ته اٽلندو هو مون تي ڪاوڙجي پيو ۽ مون کان نفرت ڪرڻ لڳو ۽ ٻيا جيڪي اتي موجود هئا، تن منجهان به ڪيترائي منهنجا دشمن بنجي پيا. خير مان هن کان موڪلائي موٽڻ لڳس. مون دل ۾ چيو: مان هن کان وڌيڪ ڏاهو آهيان. اصل ۾ حقيقت ته هيءُ آهي ته اسان ٻنهي مان ڪنهن کي به سونهن ۽ سٺائي بابت ڪا ڄاڻ ڪونهي پر هو سمجهي ٿو ته هو ڄاڻي ٿو ته جڏهن حقيقت ۾ هو ڪجهه نه ٿو ڄاڻي. جڏهن ته مان نه ئي ڄاڻان ٿو ۽ نه ئي اهو سمجهان ٿو ته مان ڪو ڄاڻان ٿو. سو مان ان خسيس فرق ڪري ئي هن کان ڏاهو آهيان ته: مان اهو ڄاڻان ٿو ته مان ڪجهه به نه ٿو ڄاڻان.

ان کان پوءِ مان پئي همراهم وٽ ويس. جنهن اڳين کان به وڌيڪ ڏاهي هجڻ جي دعويٰ پئي ڪئي. ۽ مون کي وري به ساڳيو تجربو ٿيو. رهندو سهندو هڪ ٻيو دشمن به پيدا ڪري ورتو ۽ ان سان گڏ ڪيترائي ٻيا به. ان بعد مان هڪ کانپوءِ پئي وٽ ويندو رهيس. جيتوڻيڪ سمجهيم پئي ته ائين ڪندي، مون پنهنجي لاءِ وڏي دشمني پيدا ڪري ورتي آهي. اهڙي صورتحال ۾ مان ڪنهن پل ۾ دلگير به پئي ٿيس ته خوف ۽ ڏک به پئي ٿيو. پر مون سوچيو ته اهو منهنجي مٿان لازم آهي ته ديوتا جي الهام کي اهميت ڏيان. مون دل ۾ چيو: مون کي انهن سڀني وٽ ويڻ گهرجي. جيڪي به ڄاڻڻ جي دعويٰ ڪن ٿا ۽ الهام جي معنيٰ ڳولي ڪڍجي. ۽ مان توهان آڏو قسرن سان ٿو چوان ته اي اٿينس واسو!- مون کي ڪتي جو قسم آ(8)- چو ته مونکي، اوهان کي سچ ئي ٻڌائڻ گهرجي، مون کي ڪجهه هيئن تجربو ٿيو:

پنهنجي ناچ جوڳ دوران مون ڏٺو ته جن پنهنجي مهاڏاهي هجڻ جي دعويٰ پئي ڪئي. سي تسورا ڇت نڪتا. جڏهن ته اهي جن جي هاڪ ته گهٽ هئي، پر انهن وٽ اڃا سرس ڄاڻ ۽ ذهانت هئي. مان اوهان کي پنهنجن انهن مسافرين جا احوال ڏيندس، جن کي مان ”هرڪولس وارا پورهيا“ چونڊس. چو ته مون اهي ڄاڳوڙن ۽ رولھڙا ان ڪري ئي ڪيا ته جيئن ان الهام جي سچائي ۾ باقي ڪو شڪ شهبو نه رهي. سياستدانن کان پوءِ مان شاعرن وٽ ويس. مرثيا لکنڊڙ، دلڪش ۽ جذباتي گيت ۽ ٻين سمورن قسمن جي شعر

لڪندڙن وٽ، مون اهو پئي سوچيو ته ڇاڻ ئي مان پترو ٿي پيس. ڇو جو مان ان معاملي ۾ اڻ ڄاڻ هئس. مان سندن شعرن منجهان ڪجهه اهڙا چونڊي کنيا، جيڪي انهن وڏي محنت سان لکيا هئا ۽ کائڻن انهن جي معنيٰ پڇير، اها به اميد رکير ته، انهيءَ بهاني سان ساڳئي ئي وقت ڪجهه سڪي پوندس. توهان مون تي يقين ڪندؤ؟ صاحبو! مان اوهان کي سچ ٻڌائيندي به ڏاڍو لڄي ٿو ٿيان (1). پر مون کي ضرور ٻڌائڻ گهرجي. اتي موجود سڀئي ماڻهو، سواءِ ڪو هڪ اڌ جي، انهن شعرن جي معنيٰ ۽ مطلب شاعرن کان وڌيڪ بهتر سمجهاڻي سان سمجهاڻي سگهيا. مون اهو محسوس ڪيو ته اهي پنهنجا شعر پنهنجي ڇاڻ ۽ ڏاهپ جي بنياد تي نه ٿا لکن، پر ذات يا الهام جي بنياد تي. جيئن ڪيترائي اولياءَ ۽ پيغمبر، جيڪي ڪيترن ئي نصيحتون ۽ حڪمت ڀريون سهڻيون سهڻيون ڳالهيون چوندا ته آهن، پر کين انهن ڳالهين جي معنيٰ جي خبر به نه هوندي آهي. مون کي شاعرن جي حالت به ڪجهه اهڙي ئي ڏسڻ ۾ آئي. مون اهو به ڏٺو ته هو پنهنجي شاعريءَ جي بنياد تي، پاڻ کي ڪيترين ئي ٻين موضوعن ۽ مضمونن ۾ به مهڏاڏهو ۽ ڪامل سمجهڻ لڳا هئا. جيتوڻيڪ کين انهن ميدانن ۾ ذري جي به ڄاڻ ڪونه هئي. سو مان اتان به اتي روانو ٿيس. اهو سمجهندي ته مان انهن کان مٿانهون آهيان ۽ انهن ئي سببن جي ڪري، جن جي بنياد تي مان سياستدانن کان مٿانهون هيس.

آخر مان هنرمند ۽ ڪاريگرن وٽ ويس. مون پوري ريت ڇاتو پئي ته مون کي انهن ميدانن ۾ ڪا ڄاڻ ڪانهي ۽ پڪ هير ته هنن ڪيتريون ئي بهتر شيون ڇاتيون پئي. هن پيري تي مون کي اهو يقين هيو ته مان ڀليل نه آهيان ڇو ته هنن کي گهڻين اهڙين ڳالهين جي خبر هئي جن کان بلڪل اڻ واقف هيس ۽ انهيءَ ڪري هو مون کان وڌيڪ ڏاها به هئا. پر جيوري جا صاحبو! سٺن ڪاريگرن ۾ اهائي خرابي هئي، جيڪا شاعرن ۾ هئي: انهن مان هر هڪ جيئن ته پنهنجي فن ۾ ماهر هيو، ان ڪري اهو به پئي سمجهيائين ته ٻين تمام اهم ميدانن ۾ ۽ ڌنڌن ۾ به ماهر آهي، جن سان سندس واسطو به نه هيو. سندن ان خامي، انهن جي اصلي ۽ حقيقي ڏاهپ کي به لڪائي، غير اهم پئي بڻائي ڇڏيو. مان پنهنجي اندر کان، پاڻ ئي ان الهام جي پاران پڇيو: ڇا مان جهڙو به آهيان اهڙو ئي هجان، نه ئي ڏاهو انهن جهڙي ڏاهپ سان ۽ نه ئي اڻڄاڻ انهن جهڙي

اڻڄاڻائي سان، يا انهن وانگر اهي ٻئي هجن. (يعني هجان نادان، سڏايان داناءُ).
۽ منهنجي اندر مون کي ۽ ان الهام کي اهو جواب ڏنو ته منهنجي لاءِ اهوئي
بهر آهي ته مان جهڙو آهيان، اهڙو ئي رهان.

منهنجا سائين! منهنجي ان پڇاڳاڇا ۽ تحقيق منهنجي لاءِ بدترين ۽
خطرناڪ دشمن پيدا ڪيا آهن ۽ وڏي بدنامي به ملي اتر. ۽ مون کي ڏاهو
سمجهيو ٿو وڃي، جو منهنجي ٻڌندڙن سڏائين ائين ٻئي سمجهيو آهي ته مون
وٽ اها ڏاهپ آهي، جيڪا مون سان بحث ۽ گفتگو ڪندڙن ۾ ڪٽل آهي ۽
جنهن جي بنياد تي مان سندن ڏاهپ جي معنيٰ کي ڪوڙو ڪري سندن ناداني
ظاهر ڪري ٿو. جهان ۾ پراڻيس واسيوا سچ ته اهو آهي ته ڏاهو فقط خدا ئي
آهي ۽ هن جي ان الهام يا اشاري جو مطلب اهوئي هيو ته 'انساني ڏاهپ جي
حيثيت ۽ وقت ٿوري يا ڪجهه به ناهي'. جڏهن هو چوي ٿو ته هي سقراط-
ته منهنجو نالو رڳو مثال طور استعمال ڪري ٿو. چڻ هيئن چونڊو هجي ته:
'اي انسانو! اوهان مان اهو سڀني کان ڏاهو آهي، جيڪو سقراط وانگر اهو ڄاڻي
ٿو ته ڏاهپ جي نسبت ۽ حوالي سان هو بلڪل بيڪار ۽ ڪجهه به نه آهي'. ۽
ان ڪري مان ان الاهي فرمان جي فرمانبرداري ڪندي، اڃا به پنهنجي تحقيق
جاري رکيو اچان ۽ چوگرڊ دنيا ۾ اهڙن انسانن جي ڳولا ۾ آهيان. جيڪي ڏاهو
ليڪجن ٿا. پوءِ ڀلي اهي هتان جا شهري هجن يا پرديسي، مان سندن ڏاهپ کي
پرکيان ٿو ۽ جي هو ڏاهو نه آهي ته پوءِ ان غيب جي ڪلام جي سچائيءَ کي
ثابت ڪندي، کيس ٻڌايان ٿو ته هو ڏاهو نه آهي. پنهنجي ان ڪرت ۾ مان
ايترو ته مشغول رهان ٿو جو نه ٿي مون کي وقت آهي ته عام خلق جي ڪنهن
وهنوار ۾ هجان، يا ڪٿي پنهنجي ئي ڪا سنڀال لھان ۽ خيال رکان. سو خدا جي
بندگي ۾ هجڻ جي ڪري ئي اهڙي انتهائي غربت واري حال ۾ آهيان.

منهنجي بدنامي ۽ ناپسنديدگي جو هڪڙو ٻيو به سبب آهي: اهو اهو ته
شاهوڪار پيئرن جا نوجوان پٽ، جيڪي مون سان سنگت ڪن ٿا، سي پنهنجي
مرضيءَ سان ئي مون ڏانهن اچن ٿا. ڇو ته کين واند ڪاٺي به گهڻي آهي ۽
جڏهن هو ماڻهن کان سوال جواب ۽ پڇا ڳاڇا ٿيندي ڏسن ۽ ٻڌن ٿا ته ڏاڍو
خوش ٿين ٿا ۽ مزو وٺن ٿا. ايتري قدر جو هو اڪثر منهنجي آهل ڪن ٿا ۽
وڃي ٻين کان ان ئي انداز ۾ آڏي پڇا ۽ سوال جواب ڪن ٿا. هنن کي پنهنجي

ان شغل لاءِ ڪوڙ اهڙا همراھ هت لڳي ٿا وڃن. جيڪي پنهنجي ڀر ۾ ته وڏا ڏاها آهن، پر ڇاڻن ڪجهه به نه ٿا. ۽ اهي همراھ جن سان هو بحث مباحثو ۽ سوال جواب ڪن ٿا، سي پنهنجو پاڻ تي ڪاوڙ کائڻ بدران، اٿلندو مون تي ڪاوڙجي ٿا پون. چئي: ”اها برائي، اها نه جيڪا وبا سنڪراٽ نالي سان آهي، تنهن ئي نوجوانن کي بگاڙيو آهي.“ ۽ جڏهن ڪو هن کان پڇي ٿو ته ڇا هو کين بگاڙڻ لاءِ ڪري ڇڏيو، سڀڪاري ڇا ٿو ته اتي سندن وات سبجي ٿا وڃن ڇو ته اهو ته کين سمجهه ۾ ئي نه ٿو اچي. پر ان ڪري جو پڇندڙ مٿان اهو سمجهي ۽ سهي ڪري وڃي ته يار اچي ڦاٿا ۽ سوڙها ٿيا آهن، سو اڳ ۾ ئي لهيل ٺڪيل الزام، جيڪي سڀني فلسفين لاءِ هميشه کان تيار ٿيا پيا هوندا آهن، سي ورجائڻ شروع ٿي ويندا آهن ته ”آسمان جي اوچاين ۽ ڌرتي جي گهراين ۽ انهن جي ڳجهن ۾ هت ٿو هئي“ ”خدائن کي نه ٿو مڃي“، ”خراب ڳالهين کي به ائين ٿو ٺاهي وڃي جو اهي سٺيون ٿيون لڳن.“ پر هو ڪڏهن به اها سچي نه ٿا ڪن ته سندن نام نهاد ڏاهپ ظاهر ٿي پئي آهي، سڳ سوڌي چور جيان پڪڙجي پيا آهن- اهڙا همراھ آهن به گهڻا ۽ برجستا ۽ شوخ به آهن، جن پنهنجن ترڪاتالن، چايلوسي ۽ رنگ ڍنگ سان منهنجي خلاف ڪئي جنگ جوڙي آهي. ۽ ڪنهن وقت کان وٺي، منهنجيءَ ڳلا سان اوهان جا ڪن پريا اٿائون. ۽ انهن سٺين ڪري ئي ميلٽيس، اينٽيس ۽ لائڪون منهنجي خلاف ٿي بيٺا آهن.

ميلٽيس مون سان جهيڙڻ آيو آهي شاعرن جي پاران، اينٽيس ڪاريگرن ۽ سياستدانن جي پاران ۽ لائڪون مقررن جي پاران. ۽ جيئن مون شروعات ۾ به چيو ته منهنجي لاءِ اهو ڏاڍو ڏکيو آهي جو هيترين سارين تهنن ۽ بدنامين کان، هت ٿوري وقت ۾ جند ڇڏائي سگهان. اٽيسن واسيو اهوئي سچ ۽ سمورو سچ آهي. مون ڪنهن به ڳالهه تي ڪڪ نه رکيا آهن، ڪجهه به نه لکايو آهي. مان ڄاڻان ٿو ته منهنجي ان ئي رويي، ان بنا رک رکاءَ جي ڳالهائڻ، منهنجي خلاف نفرت پيدا ڪئي آهي. ۽ انهن جي اها نفرت ئي ان جو ثبوت آهي ته جيڪي ڳالهائيا ٿو سو سچ ئي آهي- انهيءَ ڪري ئي منهنجي بدنامي ٿي آهي ۽ ان جا سبب به آهي ئي آهن، جيڪي مون ٻڌايا. توهان هاڻي يا مستقبل ۾، جڏهن به جانچ ڪئي ته توهان کي اهي ئي ساڳيا سبب معلوم ٿيندا.

مون کي پنهنجن پرائن الزامن لڳائيندڙن طرفان لڳايل الزامن جي جواب ۾ بس اهوئي چوڻو هيو. هاڻي مان پوين الزامن هٿنڌڙن جي الزامن جا جواب ڏيندس. انهن جو مڱ ميليتس آهي، جيڪو پنهنجو پاڻ کي اصول پرست ۽ سچو محب وطن سڏائي ٿو. مان هن کي به جواب ڏيڻ جي ڪوشش ڪندس. اچو ته هڪ دفعو وري هن پاران عدالت ۾ داخل دستاويز پڙهي ڏسون ته ڇا ٿا چون، ڇڻ هي بلڪل نوان ۽ ٻيا الزام لڳائيندڙ ٿي آيا آهن. ان ۾ ڪجهه هيئن چيل آهي 'سڀراڻ نوجوانن کي بگاڙڻ جو ڏوهاري آهي. هو رياست جي موجوده ديوتائن کي نه ٿو مڃي، پر پنهنجا نوان ديوتا ٺاهيا اٿس' اهڙي ئي قسمن جا الزام آهن. هاڻي اچو ته انهن جو لفظ به لفظ جائزو وٺون.

هو چوي ٿو ته مان نوجوانن کي بگاڙڻ جو ڏوهاري آهيان. پر معززو! مان چوندس ته ميليتس ڏوهي آهي. ان ڪري ته هو معاملن ۾ ڏيکاءُ طور پاڻ کي سنجيده ظاهر ڪندو آهي، پر اصل ۾ مسخري ڪندو آهي. هو ماڻهن کي هروڀرو عدالت ۾ گهليندو آهي ۽ انهن ڳالهين ۽ معاملن ۾ وڏي چاهه ۽ آسناهم جو ڏيکاءُ ڏيندو آهي، جن لاءِ هن - سچ ته ڪڏهن به، ذرو به خيال ۽ چاهه ڪونه ڏيکاريو آهي. ۽ مان ثابت ڪندس ته واقعي اهو ائين آهي.

ميليتس، هيڏانهن منهنجي سامهون اچي بيٺو ۽ مون کي هن سوال جو جواب ڏئي ڇا توکي واقعي انجو ڏاڍو اُونو آهي ته اسان جا نوجوان بهتر کان بهتر هجن؟

هاڻو مون کي آهي.

ته پوءِ ڀلا جج صاحبن کي ٻڌايو ته انهن جو سڌاريندڙ ڪير آهي؟ ظاهر آ ته توکي ته خبر هوندي، توکي انهن جو اُونو جو آهي. ۽ جيئن تون چوين ٿو ته تون ان همراه کي به ڳولي لڌو آهي - يعني مون کي - جيڪو کين بگاڙي ٿو ۽ مون کي هتي عدالت ۾ ڇڪايو به اٿئي ۽ الزام به لڳايا اٿئي. ڪڇ ڀلا - ۽ ججن کي ٻڌاءِ ته سندن سڌاريندڙ ڪير آهي؟ (ميليتس ائين ڪڇي جيئن پت).... ميليتس، ڏسندو ويجهان تو واري وات کي مهر لڳي وئي آهي. ڇو ته تو وٽ چوڻ لاءِ ڪجهه آهي به ته ڪونه. ڇا تنهن جي اها چپ، تنهن جي لاءِ شرر جي ڳالهه ۽ منهنجي لاءِ مناسب ثبوت نه ٿيندو، ان ڳالهه جو جيڪا مون اڳ به چئي ته توکي هن معاملي سان حقيقت ۾، ڪوبه چاهه

ڪونهي. منهنجا پيارا ٻڌاءِ نه ته اسان جي نوجوانن جو سڌارينڌڙ ڪير آ؟
قانون.

پر منهنجا سائين اهو ته منهنجي سوال جو جواب ئي ناهي. مون ائين پئي
پڇيو ته اهو ڪهڙو 'ماڻهو' آهي، سو ٻڌاءِ ته اهو ڪهڙو ماڻهو آهي، جيڪو
قانون ڄاڻي ٿو؟

'هي جج صاحب سقراط- جنڪي هتي عدالت ۾ موجود آهن.'
تنهنجي چوڻ جو مطلب ڇا آهي؟، ميليتس اهي نوجوانن کي پاڙهي ۽
سڌاري سگهن ٿا؟
هاڻو يقيناً.

ڇا اهي سڀئي يا انهن مان رڳو ڪجهه ڄاڻا ۽ ٻيا نه.
اهي سڀئي
تو ته سٺي خبر ٻڌائي ڇڏي! پوءِ ته هتي سڌارينڌڙن جا انبوهه لڳي ويا.
يلا تنهنجو هن جاضرين جي باري ۾ ڇا خيال آهي؟ ڇا اهي به کين سڌارين ٿا؟
اهي به کين سڌارين ٿا.
ڇا يلا ڪائونسلر / سينيٽر به؟
هاڻو اهي به.

پوءِ شايد اسيمبلي ميمبر کين بگاڙين ٿا - يا اهي به کين سڌارين ٿا؟
اهي به کين سڌارين ٿا.

پوءِ اهو ائين ٿو لڳي ته ڄڻ سڄو اٽينس نوجوانن کي سڌاري ۽
سلجهاڻي ٿو، سواءِ منهنجي. مان اڪيلو ئي آهيان، جيڪو کين بگاڙيان ٿو. ڇا
تنهن جو مطلب اهو آهي؟
منهنجو مطلب بلڪل اهو ئي آهي.

ڪيڏا نه برا نصيب ڇڏيا منهنجا! هاءِ هاءِ ميليتس تو ته منهنجي وڏي ۾
وڏي پڌنسيبي ڳولي ورتي. خير- مون کي ڇا هن سوال جو جواب ڏي؟ ڇا
تنهن جي خيال ۾ اهو گهوڙن تي به لاڳو ٿئي ٿو ته انهن کي سمورا ماڻهو
سڌارين ٿا ۽ رڳو هڪڙو ڇڻو ئي انهن کي بگاڙي ٿو؟ ڇا سچ ان جي بلڪل
ابتر نه آهي؟ اهو هي ته هڪ ڇڻو يا ڪي ٿورا ڄڻا، انهن کي سکيا ڏيندڙ
(سيس) هوندا آهن. جڏهن ته اڪثريت ماڻهن جي، جن کي اهي استعمال ۽

ڪم ڪار لاءِ ڏنا وڃن ته اهي انهن کي بگاڙي ڇڏيندا. ڇا ميليتس اهو ائين ناهي، پوءِ ڪٿي گهوڙا هجن يا ڪي ٻيا جانور؟ يقيناً اهو ائين ئي آهي، ڀلي ڪٿي ”تون ۽ اينيتس“ ها“ ڪيو يا ”نه“. سچ پچ ته نوجوانن جي اها ڪيڏي نه خوشنصبي چڻي، جي کين بگاڙڻ وارو رڳو اڪيلو، هڪڙو سر هجي، جڏهن ته ٻئي پاسي کين سڌارڻ لاءِ ساري دنيا هجي!

ميليتس، تو بلڪل واضح ڪري ڇڏيو ته تون نوجوانن لاءِ هڪ گهڙي لاءِ به نه سوچيو آهي، تنهنجي لاپرواهي ان مان ئي ظاهر آهي ته تون انهن ڳالهين بابت به لاپرواهه آهين، جن جي بنياد تي تون مون کي هتي عدالت ۾ وٺي آيو آهين.

۽ هاڻي مان توکان هڪ ٻيو سوال پڇندس. ميليتس خدا کي مڃ ڌيان ڏئي ٻڌ: ڇا ڪنهن ماڻهوءَ لاءِ اهو بهتر ٿيندو ته هو سٺن شهرين سان گڏ رهي يا خراب ۽ مڪار شهرين جي وچ ۾ هجي؟ ٻڌاءِ منهنجا ساٿين! مون توکان ڪو ڏکيو سوال نه پڇيو آهي. ڇا پنهنجي پاڙيسرين سان، سٺا ماڻهو سنائي ۽ ڀڄڙا ماڻهو ڀڄڙائي سان پيش نه ٿا اچن؟
بيشڪ.

۽ ڀلا اهڙو ڪو انسان هوندو، جيڪو ائين چاهيندو هجي ته هن جا سنگتي کيس فائدي بجاءِ جو ڪو رسائين؟ منهنجا من دوست جواب ڏي، ڇو ته قانون توکي جواب ڏيڻ لاءِ پابند ڪري ٿو. ڇا اهڙو ڪو آهي، جيڪو ائين چاهي ته کيس نقصان رسي؟
نه، بلڪل نه.

۽ ڀلا، جڏهن تون مون تي الزام هڻين ٿو ته آءٌ نوجوانن کي بگاڙيان ۽ خراب ڪيان ٿو، ته تنهنجو ڇا مطلب آهي ته آءٌ اهو ڄاڻي وائي ڪيان ٿو يا اڻڄاڻائيءَ ۾؟

بلڪل اهو سڀ ڪجهه ڄاڻي وائي ڪرين ٿو.

ميليتس پوءِ ان جو مطلب ڇا ٿيو؟ ڇا تون پنهنجي ننڍي عمر ۾ ئي ايترو سياڻو آهين، جو اهو سچ سمجهي سگهين ٿو ته سٺا ماڻهو پنهنجي سنگت سان سنائي ۽ ڀڄڙا ماڻهو ساڻن ڀڄڙائي ڪن ٿا ۽ مان ڇڻ ته اُس ۾ وار اڇا ڪيا هجن. جو پيرستيءَ ۾ به ايترو ته اونڌاهي ۽ جهالت ۾ هجان، جو اهو به

سمجھي نٿو سگهان ته مان جنهن سنگت سان گڏ آهيان، ان کي جي جوڪر رساير ته اهي به موٽ ۾ مونکي نقصان پهچائي سگهن ٿا. ۽ جهالت جي اها انتها چڱي جو، تنهنجي چواڻي ته اهو سڀ ڪجهه ڄاڻي وائي ويٺو ڪيان، ڀلا راڻا!- ميليتس، ته ئي مان ۽ نه ئي ڪو ٻيو تنهنجي اهڙي سوچ ۽ ڳالهه تي پٽ ڪندو. يا ته مان نوجوانن کي بگاڙيان ئي ڪون، تو يا جيڪڏهن کين بگاڙيان تو ته پوءِ اهو اڻڄاڻائيءَ ۾ ئي ڪيان ٿو. ۽ تون پنهنجي صورت ۾ ڪوڙو ٿو ٿين. هاڻي جيڪڏهن مون انهن کي اڻڄاڻائي ۾ بگاڙيو آهي ته قانون توکي ان جي اجازت نه ٿو ڏئي ته ماڻهن کي اڻڄاڻائيءَ وچان ٿيل غلطي جي ڪري کين عدالت ۾ وٺي اچجي. پر کين پنهنجي منهن وٺي وڃي سمجهائجي، سيڪارجي ۽ سٺن ڪمن لاءِ تاڪيد ڪجي. ڇو ته جيڪڏهن مون کي به سٺي نموني سمجهايو وڃي ها ته مان به اهي ڪم ڇڏي ڏيان ها، جيڪي مون کان اڻڄاڻائي وچان سرزد پئي ٿيا آهن. پر تون ته مون سان ملڻ ئي نه چاهيو آ ۽ نه ئي مون کي سمجهايو ۽ سيڪاريو، پر هتي عدالت ۾ چڪايو اٿئي، جيڪا سيڪارڻ ۽ سڌارڻ جي نه، پر سزا ڏيڻ جي جاءِ آهي.

اي اٿيس جا رهواسيو! مون جيڪو اڳ پئي چيو سو نيٺ سچ ئي نڪتو ته: ميليتس کي هنن معاملن سان، گهڻو يا ٿورو، اصل ڪو چاهه ئي ڪونهي. پر ميليتس! ان هوندي به مان اڃا به ڄاڻڻ چاهيندس ته مان آخر ڪهڙي حساب سان نوجوانن کي بگاڙيان ٿو. منهنجي خيال ۾ جيئن تنهنجي بيان مان ظاهر آهي ته، مان انهن کي اهو سيڪاريو ٿو ته اهي انهن ديوتائن کي نه مڃين، جن کي رياست مڃي ٿي، پر ٻين نون ديوتائن کي مڃين- تون اهو ئي ٿو چوين ته، مان کين اهو سيڪاريو بگاڙيان ٿو؟ ها، مان بلڪل اهو ئي ٿو چوان.

ته پوءِ ميليتس، توکي انهن ئي ديوتائن جو قسم، جن جي باري ۾ اسين ڳالهائي رهيا آهيون، مون کي ۽ عدالت سڳوري کي سولي نموني ۾ سمجهاءِ ته تنهنجو مطلب ڇا آهي؟ ڇو ته مان اڃا تائين اهو نه سمجھي سگهيو آهيان ته تون ائين ٿو چئين ته مان اهو پرچار ڪري رهيو آهيان ته ڪجهه ديوتا آهن. ان جو مطلب ته منهنجو ديوتائن ۾ يقين آهي ۽ مان بلڪل دهريو نه آهيان- تون منهنجي خلاف اهڙو الزام هنيو به نه آهي- پر تون صرف اهو چئين

تو ته اهي ديوتا ساڳيا نه آهن، جن کي رياست مڃي ٿي پر ٻيا آهن۔ پوءِ مون تي الزام رکيو اهو ٻنهي تو ته مان ٻين نون ديوتائن کي مڃان ٿو. يا تنهنجو مطلب اهو آهي ته مان ديوتائن کي مورڳو مڃان ٿي ڪونه ته ۽ ماڻهن کي به اهو سيکاريان ٿو.

’منهنجو مطلب اهو آهي، جيڪو تون آخر ۾ چيو ته، تون ديوتائن جي وجود جو ٿئي انڪاري آهين‘.

’او عجيب مخلوق ميليتس! تون ائين ڇا جي ڪري ٿو چئين؟ ڇا تنهنجو مطلب اهو آهي ته مان ائين نه ٿو مڃان، جيئن عام طور سڄي انسان ذات مڃي ٿي ته سڄ ۽ ڇنڊ ديوتا آهن؟‘

زيوس ديوتا جو قسم! جڳ صاحبان، هي ائين نه ٿو مڃي، هي چئي ٿو ته سڄ پٿر جو ٺهيل آهي ۽ ڇنڊ مٽيءَ جو.

منهنجا پيارا ميليتس! خبر پوئي ٿي تون اهي الزام ائين هڻي رهيو آهين ڇنڊ تون اناڪسا گورس (9) تي مقدمو داخل ڪيو هجي ۽ اهو تنهنجي آڏو بيٺو هجي. ڇا تون بجن جي باري ۾ ايڏو خراب ٿو سوچين ۽ اهو سمجهين ٿو ته اهي ايڏا ته جاهل آهن جو انهن ڪلازوميني جي باشندي اناڪسا گورس جا ڪتاب نه پڙهيا هجن، جيڪي اهڙي قسم جي ڳالهين سان ڀريا پيا آهن. ۽ اهو ته نوجوانن کي وري اهو سڀ ڇنڊ مان سيڪاريندو هجان. جڏهن ته هو ڪهڙي به وقت، وڌ ۾ وڌ هڪ مينا ڏئي، اهي ڪتاب مارڪيت مان خريد ڪري پڙهي سگهن ٿا. ۽ پوءِ سقراط تي ٺٺوليون ڪندا جي هن اهڙين اينگين ڳالهين جي ابي هجڻ جي دعويٰ ڪئي. توکي زيوس ديوتا جو قسم ميليتس! ڇا تون منهنجي باري ۾ ائين ٿو سمجهين ته مان ڪنهن به ديوتا ۾ يقين نه ٿو رکان؟ مونکي زيوس ديوتا جو قسم! ته تون ڪنهن به ديوتا کي نٿو مڃين، اصلي ذرو به نه.

ميليتس! توتي ڪوبه يقين ڪونه ڪندو ۽ مونکي پڪ آهي ته توکي پنهنجو پاڻ تي به يقين ڪونهي.

اي اٿينس جا باشندو! مونکي هي همزاه بلڪل اياڻو ۽ چڙواڳ ٿو لڳي. هن هيءَ بيان رکيو پنهنجي اينگائپ، اليبلائپ ۽ اڙينگ جواني جي جوش وڇان ڏنو آهي. لڳي ٿو هن منهنجو امتحان وٺڻ لاءِ هڪ آزمائش يا پرولي

گهڙي هجي ۽ پوءِ پنهنجي دل ۾ چيو هجي:

”ڇا اهو نام نهاد ڏاهو سقراط سمجهي ويندو ته مان رڳو مذاق ڪيان ٿو ۽ روشني خاطر هڪ ڳالهه ۽ پوءِ وري ٻي ڳالهه ڪري، پاڻ کي پاڻ ئي رد ڪيان ٿو. يا مان کيس ۽ ٻين حاضرين کي ائين پوڳن ئي پوڳن ۾ لڳي ويندس؟“ چو ته هيءُ شخص مون تي لڳائيل الزامن ۾، پاڻ کي پاڻ ئي رد ڪندو نظر اچي ٿو. ڇڻ چوندو هجي ته ”سقراط ديوتائن کي ته مڃڻ جو نه، پر انهن کي مڃڻ جو ڏوهاري آهي.“ ۽ اهڙو بيان بلڪل هڪ گستاخي آهي.

”اوائٽنس واسينوا! اڄو مون سان گڏجي اوهين سڀ به ڏسو ته هي ڪيئن نه پنهنجو پاڻ کي رد ڪري ٿو. ۽ ميلٽس، تون جواب ڏيندو هلجان. مان اوهان ٻڌندڙن کي وري به ياد ڏياريان، جيئن مون منڍ ۾ به چيو ته، گوڙ نه ڪجو، جي مان پنهنجي ان انداز ۾ ڳالهائين، جنهن جو مان هيراڪ آهيان.

ميلٽس! ڇا ڪو اهڙو ماڻهو آهي، جيڪو انساني معاملن جي وجود ۾ ته ايمان رکي، پر انسانن جي وجود ۾ نه؟.... (حاضرين گوڙ ڪن ٿا).... ٻيو هن کي ته هو جواب ڏئي ۽ توهان گهڙيءَ گهڙيءَ وچ ۾ هڱدا هتي، هن کي رنڊ ڪائڻ جو اعتراض ڪرڻ نه ڏيو. ڀلا ڪو اهڙو آهي، جيڪو گهوڙن سان لاڳاپيل معاملن ۾ ته يقين رکي پر گهوڙن ۾ نه؟ يا بانسري جي سرن ۾ ته يقين ڪري پر بانسري وڄائيندڙ جي وجود کي نه مڃي؟ نه منهنجا دوست. مان ئي ڪٿي توکي به ۽ عدالت کي اهو جواب ڏيان. جي تون نٿو ڏين. ڇڳو ڀلا هاڻي هن سوال جو جواب ڏي. ڇا ڪو اهڙو ماڻهو آهي جيڪو روحاني ۽ خدائي ڳالهين ۾ ته يقين رکي، پر روخن ۽ خدائن ۾ نه؟

”نه اهڙو ڪوبه نه آهي“

ڀلا ڀاڳ منهنجا. جو تو جواب ته ڏنو پوءِ ڪٿي ارهو ٿي، عدالت جي چوڻ تي ئي. هاڻي تون جيئن چوئين ٿو ته مان روحاني ۽ خدائي ڳالهين ۾ ايمان رکڻ ٿو ۽ ائين پرچار به ڪيان ٿو. پوءِ ڀلي اهي نيون هجن يا پراڻيون ان سان ڪو فرق نه ٿو پوي پر آخر آهن ته روحاني ۽ خدائي نه. ۽ تنهنجي ئي بيان مطابق مان انهن ۾ يقين رکڻ ٿو. ۽ سچ پچ تون پنهنجي تهمت نامي ۾ قسم تي اها ڳالهه چئي آهي. سو جي مان روحاني ۽ خدائي معاملن ۽ عملن ۾ ايمان رکڻ ٿو ته پوءِ مان لازمي طور روخن ۽ ديوتائن تي به ايمان آڻيندو هوس؟ ڇا

اهو صحيح ناهي؟ - يقيناً ائين ئي آهي. ۽ مون کي ائين ئي سمجھڻ گهرجي ته تنهنجي خاموشي جو مطلب رضامندي آهي. ڀلا روح يا ديوتا (DEMI-GODS) ڇا آهن؟ ڇا اهي خدا يا خدائن جا پٽ نه آهن؟ - ها يا نه؟ هائو اهي آهن:

ته پوءِ جيئن مون چيو ته اها ئي تنهنجي مسخري ۽ دليون ٺاهيل پرولي آهي: روح يا ديوتا خدا آهن. ۽ تون پهريائين چيو ته مان خدائن کي نه ٿو مڃان ۽ وري اهو ته مان مڃان ٿو، ڇو ته ديوتائن کي جو مڃان ٿو. ٻي طرف جي ديوتا خدائن جو اولاد آهن جيئن چيو وڃي ٿو ته اهي خدائن کي حورن، پرين، سامونڊي ديوتائن يا ڪن ٻين عورتن مان ڄاول ناجائز اولاد آهن ته آخر اهو ڪهڙو انسان هوندو، جيڪو انهن خدائن جي اولاد جي وجود پر ته يقين رکندو هجي پر خدائن پر نه؟ اها ته پوءِ اهڙي اڍنگي ڳالهه ٿي جو ڪنهن جو گهوڙن يا گڏهن جي قرن ۾ ايمان هجي پر گهوڙن ۽ گڏهن جي وجود کي مڃي ئي ڪونه. ميليتس، تون اهڙي بي عقلي ۽ اڍنگائي وارو بيان رڳو ان ڪري ڏنو آهي جو يا ته تون منهنجو امتحان وٺڻ پئي چاهيو آهي يا توکي مون تي الزام لڳائڻ لاءِ ڪوبه اهڙو ڏوهه هٿ نه لڳو، جيڪو مون ڪيو هجي تون ڪنهن به طريقي سان. ڪنهن به ٿوري عقل واري انسان کي اهو يقين نه ٿو ڏياري سگهين ته هڪڙو ۽ ساڳيو ئي ماڻهو الاهي، روحاني ۽ فوق البشرشين پر يقين به رکي ٿو ۽ اهوئي ساڳيو ماڻهو ديوتائن، روحن ۽ سورمن جو انڪاري به آهي. مانوارا جج صاحبو! مان ميليتس جي بيان ۾ لڳل الزامن جي جواب ۾ ثبوت طور گهڻو ڪجهه چيو آهي. مان ميليتس پاران لڳايل ان ڏوهه جو ڏوهاري نه آهيان. بس ايترو ڪافي آهي. پر مان چڱيءَ زيت ڄاڻان ٿو ته ائين سچ جي ڳولا ڪندي، مان ڪوڙئي دشمنيون پرايون آهن ۽ اهي ئي منهنجي بربادي آڻينديون جي ڪنهن بربادي آندي ته - نه ئي ميليتس ۽ نه ئي اينٽيس، پر دنيا جي دشمني، حسد ۽ ڳلا، جيڪا ڪيترن ئي سٺن انسانن لاءِ موت جو فرشتو بڻي آهي ۽ شايد اڃا به ڪيترن لاءِ بڻجي، اهو انديشو به نه اٿر ته ڪو مان سندن آخري شڪار آهيان.

توهان مان ڪير به ائين چئي سگهي ٿو ته: سقراط، ڇا توکي ان تي ڪو پڇتاءُ ڪونهي ته تون جيڪو ڏندو شروع ڪيو، ان جي ڪري هن وقت

تو کي موت جي سزا ملڻ جو خطرو به موجود آهي؟“ ته پوءِ ان کي آءُ اهو جواب ڏيڻ ۾ ڏرسٽ هوندس؛ منهنجا سائين، اوهين پليل آهيو. جيڪو ماڻهو سڀ لاءِ سٺو سوچي ٿو، جنهن ماڻهو ۾ فضيلت ۽ شائستگي جو ذرو به موجود آهي، اهو زندگي يا موت جي پرواهه نه ڪندو آهي. هن کي جي ڳڻ آهي ته رڳو ان ڳالهه جي ته هو، جيڪي ڪجهه عمل ڪري ٿو، سٺي صحيح به آهن يا غلط اهو ته هڪ نيڪ انسان وارو عمل ڪري ٿو يا بدڪار وانگر. “جڏهن ته تنهنجي خيال ۾ تراءِ جي ويڙهه ۾ مارجي ويل سمورا سورما ايڏا چڱا نه هئا. خاص ڪري ٿيس جو پٽ (اڪائيلس) جنهن کي خوف ۽ خطري کان نه، پر بدنامي ۽ گلا کان چڙهي. جڏهن هو هيڪٽر کي قتل ڪرڻ لاءِ آسهيو ته هن جي ديوي ماءُ کيس، منهنجي خيال ۾ هنن ئي لفظن يا ڪجهه هن جهڙن ئي لفظن ۾، مخاطب ٿي، خبردار ڪيو: ’منهن جا پٽ! جيڪڏهن تو پنهنجي ساٿي پيٿرو ڪلس جو بدلو ورتو ۽ تو هيڪٽر کي قتل ڪيو ته تون پاڻ به قتل ٿي ويندين. ڇو ته هيڪٽر جي قتل کان پوءِ سگهو ئي تنهن جو موت لکيل آهي.‘ اهو ٻڌڻ کان پوءِ به هن ڪنهن به خطري يا موت جو ڪو خيال نه ڪيو، انهن کي ليکيو ئي ڪونه ۽ بجاءِ انهن کان ڊڄڻ جي، دوست جو پلٽي نه ڪرڻ ۽ پاڙي وانگر زندگي گذارڻ کان کيس ڊپ لڳو. ’مون کي ان گهڙيءَ ئي مرڻ کپي‘ هن چيو. ’جڏهن مان ڏوهي کي سندس ڪئي جي سزا ڏئي ڇڏي هجي، بجاءِ ان جي ٽو پڳل جنگي جهازن وانگر، ڌرتي تي بار بڻجي، پاڻ تي ٺٺوليون ڪرايان.‘ ڇا اڪائيلس (10)، خطري يا موت کان ذرو به ڊڳو؟ جڏهن به ڪو ماڻهو ڪنهن اهڙي هنڌ يا حالت ۾ پهتو آهي، جيڪا هن جي پنهنجي خيال ۾ بهتر آهي يا سندس اڳواڻ کيس اتي مقرر ڪيو آهي ته پوءِ منهنجي خيال ۾ هن کي اتي مضبوطي سان بيهي خطرڻ کي ڏيڻ گهرجي ۽ بدنامي ۽ گلا کانسواءِ باقي موت يا ڪنهن ٻئي خطري کي نه ليکي. ۽ معززو، اهو ئي سچ آهي.

اٿينس واسيو! منهنجو اهو عمل ڪيڏو نه عجيب هجي ها، پر پوئيديا، ايمفيبولس ۽ ڊيلير (11) وٽ مان به ٻين وانگر، اوهان جي چونڊيل جئريلن جي حڪم مطابق مقرر جڳهه تي بيٺو رهيس، توڙي جو موت جي منهن ۾ هيس. ۽ وري جڏهن منهن جي سوچ، سمجهه ۽ يقين مطابق، خدا مون کي امر

ڪيو ته آءُ هڪ فلسفي وانگر زندگي گذاريان ۽ پنهنجو پاڻ ۽ ٻين کي پرڪيان. پوءِ جي مان اها ڪرت موت جي خوف يا ڪنهن ٻئي خوف خطري سبب ڇڏي ڏيان ها۔ ها پوءِ اهو سڀ ڪجهه ڏاڍو خراب ۽ عجيب ٿئي ها. ۽ پوءِ مونکي بجا طور موت کان ڊڄندي، الهام جي نافرماني ڪندي، يعني خدا کي نه مڃڻ جي ڏوهه ۾ هن عدالت آڏو پيش ڪيو وڃي ها ۽ جي مان اهو سمجهيو هجي ها ته مان ڏاهو آهيان ۽ حقيقت ۾ هيس به ڪونه. ڇو ته معززو، موت کان ڊڄڻ به انهيءَ سوچ جو ٻيو روپ آهي؛ ته ڪوئي ائين سمجهي ته هو ڏاهو آهي جڏهن ته هو آهي به نه. ڇو ته اها به ساڳي سوچ آهي ته هو اهو ڄاڻي ٿو، جنهن جي کيس ڄاڻ ئي ناهي. جيتوڻيڪ ڪنهن کي اها ڄاڻ ڪونهي ته موت سڀ کان وڏي سنائي ۽ رحمت به ته ٿي سگهي ٿو. پر ان هوندي به هو ان کان خوفزده هوندا آهن، ڇڻ ته کين اها خبر ۽ پڪ هجي ته موت وڏي ۾ وڏي بيچڙائي آهي. ۽ يقيناً اها بي شرميءَ جهڙي جهالت آهي ته ڪو دعويٰ ڪري ته هو اهو ڄاڻي ٿو، جيڪو حقيقت ۾ هو ڄاڻي ئي ڪونه ٿو؛ ان ڳالهه ۾ نسبت ڪري مان شايد گهڻن انسانن کان مختلف آهيان ۽ جي مان اها دعويٰ ڪيان ته مان به ڪنهن معاملي ۾ ٻئي ڪنهن کان وڌيڪ ڏاهو آهيان ته اهو بلڪل ان بنياد تي ته: جيئن ته مون کي ٻي جهان بابت گهڻي ڪا ڄاڻ ڪانهي، ان ڪري چوان ٿو ته مان ڄاڻان ئي نٿو. پر مان ڄاڻان ٿو ته پاڻ کان مٿانهين جي نافرماني، ڀلي پوءِ اهو انسان هجي يا ديوتا۔ بي شرميءَ بيچڙائي آهي سو مان هڪ يقيني بيچڙائي جي مقابلي ۾ هڪ ممڪن سنائي کي ترجيح ڏيندس ۽ نه ته ان کان ڊڄندس ۽ نه ئي نٿائيندس.

سمجهو ڪڏهن ته اوهان هيئنڙن مون کي ٻي ڏوهي قرار ڏئي، آزاد ڪري ڇڏيو ۽ اوهان اينيتس تي يقين نه ڪيو، جنهن توهان کي چيو آهي ته: يا ته مون کي عدالت آڏو پيش ٿي نه ڪيو وڃي ها ۽ جي پيش ڪيو ويو آهي ۽ مقدمو هليو آهي ته پوءِ مون کي موت جي سزا ڏني وڃي. ڇو ته مون کي جي هن دفعي ڇڏيو ويو ته پوءِ توهان جا پٽ منهنجي ويچارن ۽ سکيا تي عمل ڪري پنهنجو پاڻ کي بلڪل بگاڙي ۽ برباد ڪري ڇڏيندا. سو ان صورت ۾ جي اوهان مون کي چئو ته 'سقراط! اسان هن پيري اينيتس تي يقين نٿا ڪيون ۽ توکي آزاد ٿا ڪيون، پوءِ هن هڪ شرط تي ته تون هاڻي پنهنجي ان سوچ ۽

لوچ کي وڌيڪ جاري نه رکندين. پر جي اڄ کان پوءِ به توکي ائين ڪندي پڪڙيو ويو ته ان صورت ۾ سمجهي ڇڏ ته بس موت ئي تنهنجو مقدر آ، جيئن مون چيو، جي توهان ان شرط تي مون کي آزاد ڪرڻ چاهيو ته پوءِ منهنجو اوهان کي هيءُ جواب هوندو ته:

’معززو! توهان جا لک لائق ۽ ٿورا جو مون تي اها مهرباني ڪيو ٿا. پر مان اوهان جو چوڻ وٺڻ بدران، ديوتا جو چيو. جيستائين منهن جي سسيءَ ۾ ساهه ۽ جسم ۾ جان آهي ته مان فلسفي جي پرچار ۽ عمل کان موڙڻ نه مڙندس ۽ پنهنجي ان مخصوص انداز ۽ طريقي سان، هر انهيءَ ماڻهو کي سچ چوندس جيڪو به مون کي مليو. هن کي سمجهائيندس ۽ پڇندس: منهنجا منا دوست! تون ته ائينس واسي آهين- ڏاهپ ۽ طاقت جي وڏي هاک واري شهر جو واسي- توکي لڄ نٿي اچي، جو تون پنهنجي هاک شهرت ۽ دولت جي حصول لاءِ ڪيڏا هٿيار هلايا آهن. پر ڏاهپ، سچ يا پنهنجي روح جي ڪماليت ڏانهن ڪوبه ڌيان نه ڏنو ۽ ڪڏهن ڪو ٿورو گهڻو سوچيو به اٿئي.“

جي توهان مان ڪنهن ائين چيو ته، نه هن کي ته ان جي ڳڻتي ۽ ڳڻ نه آهي ته پوءِ نه ئي مان کيس ان گهڙي ويڃڻ ڇڏيندس ۽ نه ئي ڪو پاڻ زوانو ٿيندس، پر ترسي کانئس سوال جواب ڪندس، کيس پرکينديس ۽ آڏي پڇا ڪندس.

پوءِ جي مون ڄاتو ته منجهس ڪو ڳڻ يا سنائي ڪونهي، جنهن جي هجڻ جي هو دعويٰ ڪري ٿو ته مان کيس ڏوراپو ڏيتس ته هو تمام اهم ڳالهين کي گهٽ اهميت ۽ بيڪار ڳالهين کي گهڻي اهميت ڏئي ٿو. ۽ مان اهو ساڳيو ورتاءُ، جيڪو به مون سان مليو، تنهن سان ڪندس- ڀلي اهو جوان هجي يا ٻڙو، شهر جو هجي يا ڪو پرديسي، پر شهرين سان گهڻو، ڇو ته هو منهنجي برادريءَ جا آهن. پڪ ڄاڻو ته مان اهو جيڪو ڪجهه ڪري رهيو آهيان، سو خدا جو حڪم آهي ۽ منهنجو اهو وينسهم آهي ته منهنجي خدا جي ان خدمت کان وڌيڪ؛ ٻي ڪا به رحمت اوهان جي هن شهر تي ڪڏهن به نازل نه ٿي آهي. ڇو جو مان ٻيو ڪجهه به نه ٿو ڪيان، سواءِ ان جي جو رهندو رهان ٿو ۽ توهان مان نوجوانن توڙي ٻڙن، پنهنجي ڪي سمجهائيندو ٿو وٽان ته پنهنجي جسم يا دولت جي پرواهه نه ڪريو. پر اهم ڳالهه اها اٿو ته پنهنجي سوچ ۽ روح جي سنائي ۽ سڌاري ڏانهن ڌيان ڌريو ۽ اوهان کي اهوئي ٻڌايان ته:

’دولت گڻ پيدا نه ڪندي، پر گڻ دولت به پيدا ڪندا آهن ۽ انسان ذات لاءِ ذاتي يا اجتماعي، ٻيون سموريون ڀلايون ۽ سٺايون به آڻيندا آهن.‘ هاڻي منهنجي ائين چوڻ سان نوجوان بگڙجي وڃن ٿا ته پوءِ هي نصيحت نقصانڪار چئي پر جيڪڏهن ڪو ائين ٿو چوي ته مان اهو نه پر ٻيو ڪجهه سيکاريندو آهيان ته پوءِ هو سچ نٿو ڳالهائي. اي ايتنس واسيو! مان وڏي واڪي چوان ٿو ”اوهان اينيتس تي پٽ ڪيو يا نه، مون کي بي ڏوهي قرار ڏئي آزاد ڪيو يا نه، اوهان جيڪو به فيصلو ڪيو، پر اوهان کي هيءَ خبر هجي ته مان پنهنجن ويچارن ۽ ڪرت کان ميڙون نه مڙندس. ڀلي پوءِ مون کي انهيءَ جي ڪري هڪ نه پر سؤ ڀيرا مڙيو پوي.“

مهربانو! وڃ پر گوڙ نه ڪيو، پر مون کي ٻڌو. چو ته توهان وعدو ڪيو هو ته مون کي آخر تائين ٻڌندؤ، مون کي اڃا به ڪجهه چوڻو آهي ۽ ممڪن آهي ته اوهان ان تي هل ڪيو. پر مون کي يقين آهي ته جي اوهان غور سان اهو ڪجهه ٻڌو ته توهان نفعي ۾ هوندؤ. تنهن ڪري مان وري عرض ڪندس ته مهرباني ڪري گوڙ نه ڪيو. پڪ چاڻو ته جي اوهان مون کي موت جي سزا ڏئي- مان جيئن ۽ جنهن سوچ سان اوهان آڏو آهيان- ته پوءِ توهان پاڻ کي ئي نقصان پهچائيندؤ. نه ميليتس ۽ نه ئي اينيتس مون کي ڪنهن به ريت ڪو نقصان رسائي سگهن ٿا، اهي ائين ڪري ئي نٿا سگهن. ڇو جو اهو الاهي ۽ ابدي اصول آهي ته برو ماڻهو بهتر انسان کي ڇيهو رسائي نٿو سگهي. مان مڃان ٿو ته منهنجو مدعي مون کي موت به ڏياري سگهي ٿو، جلاوطن به ڪرائي سگهي ٿو ۽ مون کان شهرت جا حق به ڪسائي سگهي ٿو، جيڪو شايد هن جي ۽ ڪيترن ئي ٻين جي نظر ۾ به چڻ منهنجي لاءِ وڏو نقصان هجي. پر مان ائين نٿو سمجهان. هو هن وقت جيڪي ڪجهه ڪري رهيو آهي، سو سندس لاءِ وڏو نقصان ۽ برائي آهي، جو ڪنهن بي ڏوهي کي موت جي سزا ڏيارڻ گهري ٿو. سو هاڻي ان ڪري ئي معزو، پنهنجي حق ۾ دليلن ڏيڻ بدران، متان ڪو ائين اميد ڪيو وينو هجي، مان توهان واسطي وڪالت ڪندس ته توهان مون کي سزا ڏئي، خدا جي ان تحفي کي وڃائي ڏوھ نه ڪري وڃهو. ڇو ته آءٌ ان جي طرفان توهان کي ڏنل ڏاڻ آهيان. پوءِ جي اوهان مون کي ماري وڌو ته توهان کي مون جهڙو ڪو ٻيو ورلي ملي. جيتوڻيڪ هيٺيون مثال ڏيڻ ۽

ائين چوڻ ڏاڍو عجيب ۽ ڪيل جهڙو ٿو لڳي، پر مان خدا جي طرفان رياست لاءِ موڪليل انهيءَ مڪي وانگر آهيان ۽ رياست انهيءَ پاليل تاتيل، تلهي متاري گهوڙي وانگر، جيڪو پنهنجي وزن ۽ وڏي قد جي ڪري سست رفتار هوندو آهي ۽ کيس تڪي ڪرڻ لاءِ مڪي جي ڌنگ جي ضرورت پوندي آهي. مون کي يقين آهي ته خدا مون کي اهڙي ڪم جي پورائي لاءِ خاص طور هن ئي شهر/ رياست لاءِ موڪليو آهي. سو مان اوهان سڀني کي جاڳايان ٿو ۽ بس ڪري ڪونه ٿو ويهان، پوءِ اوهان سان سڄي ڏينهن ۾، جنهن مهل به شهر جي ڪنهن ڪنڊ ۾ ملان ٿو ته اتي اوهان کي ڇنڀيان ۽ سمجهايان ٿو.

منهنجا سائين! اوهان وٽ مون جهڙو ڪو ٻيو شايد ئي اچي، سو جي ان ڳالهه تي توهان کي يقين اچي ويو ته پوءِ مون کي آزاد ئي ڪندؤ. مان ائين چوڻ جي جرئت به ڪندس ته شايد اوهان ان ماڻهوءَ وانگر ڪاوڙجي پئو، جنهن کي اوچتو ڪڇي ننڍ مان اٿاريو ويندو آهي ۽ پوءِ چڙي هڪ ئي چماٽ سان پورو ڪيو. ها اوهان ائين مون کي آرام سان ماري سگهو ٿا، جيئن اينٽيس به اوهان کي صلاح ڏئي ٿو، پر پوءِ اوهان باقي عمر وري به غفلت جي اگهور ننڊ ۾ سمنهيا ئي رهندؤ، جيستائين وري به خدا اوهان تي رحم ڪري، ڪنهن ٻئي کي، اوهان جي جاڳائڻ ۽ مالڪي لاءِ موڪلي.

جيڪڏهن اوهان کي اهو شڪ آهي ته ڇا مان واقعي اهوئي آهيان، جيڪو اوهان ڏي خدا طرفان موڪليو ويو آهيان ته پوءِ ان شڪ جي دوري لاءِ ثبوت هي آهي: جي مان به ٻين عام انسانن وانگر هجان ها ته پوءِ مان پنهنجي ذاتي ۽ گهرو معاملن ڏانهن ايترو غافل نه هجان ها ۽ پنهنجي ڪتب ۽ ان جي معاملن کي هيترن سالن تائين، لاپرواهي سان برباد ٿيندو ڏسي، سهي نه سگهان ها. جڏهن ته ان سموري عرصي دوران مان سدائين اوهان سان لاڳاپيل رهيس. توهان مان هر هڪ وٽ لنگهي وڃي، کيس هڪ پيءُ ۽ وڏي ڀاءُ وانگر نيڪي ۽ سنائي جي اهميت ۽ عظمت سمجهائيندو رهيس. هاڻي جيڪڏهن مان ائين ڪندي ڪي مفاد حاصل ڪيان ها يا پنهنجي مشوري جي في وٽان ها ته پوءِ به ڪا ڳالهه ٺهي ها. پر حقيقت هيءَ آهي، جيڪا توهان پاڻ ئي ڏسو ٿا ته مون تي الزام هڻندؤ، پنهنجي پوري نرٺائي ۽ سمورين الزامن ۽ بدتميزن جي باوجود اها جرئت ۽ گستاخي نه ڪري سگهيا آهن ته مون تي في اڳاڙڻ يا

گهرڻ جو الزام لڳائي سگهن يا ان لاءِ ڪنهن شاهد. ڪي ئي اتي پيش ڪن. جڏهن ته مون وٽ منهنجي بيان جي سچائي جي ثبوت لاءِ هڪ سٺو شاهد موجود آهي؛ اهو آهي - منهنجي غربت.

شايد اها ڳالهه عجيب و غريب لڳي ته مان ڪنهن کي به نوڪلائي ۾ وڃي ته اهي صلاحون ۽ سمجهاڻيون ڏيان ٿو ۽ ان جي ذاتي معاملن ۾ پاڻ کي ردل رڪان ٿو، پر ايتري همت ڪونه اٿر جو اوهان سڀني کي هڪ هنڌ گڏ، اسيمبلي ۾ وڃي اهي صلاح مشورا ڏيان؟ مان ٿو اوهان کي ٻڌايان ته ائين ڇو آهي.

ان جو سبب اهو آهي جيڪو اوهان اڪثر مون کي ڪيترن ئي هنڌن ۽ وقتن تي ڏيندي ٻڌو آهي ته مون تي ڪلامِ غيب يا ڪا الاهي نشاني نازل ٿئي ٿي ۽ جنهن جو ئي بنياد وٺي، ميليتس پنهنجي بيان ۾ ان جو هڪ ڪل جهڙو نقل ڏنو آهي. اها نشاني مون تي ان وقت نازل ٿيڻ شروع ٿي، جڏهن مان اڃا ٻار هئس. اهو هڪ قسم جو آواز آهي، جيڪو جڏهن به مون سان مخاطب ٿئي ٿو ته مون کي سمجهائي انهي ڪم ڪرڻ کان روڪي ٿو، جيڪو مان ڪرڻ وارو هجان، پر جڏهن به مون کي اڪسائي نه ٿو. اهوئي مونکي عوامي معاملن ۾ الجھڻ کان روڪي ٿو ۽ منهنجي خيال ۾ اهو صحيح به آهي؛ ڇو ته ائينس واسيو پڪ چاڻو ته جي مان لوڪ جي معاملن ۽ وهنوارن ۾ پاڻ وڃرائي رڪان ها ته گهڻو اڳ ئي مري به چڪو هجان ها، بنا ڪنهن فائدي پهچائڻ جي، اوهان کي ۽ پاڻ کي. مهربانو! منهنجي سچ ڳالهائڻ تي ڪاوڙجي نه پئجو؛ ڇو ته اهو سچ آهي ته جي ڪنهن ماڻهو ايمانداري سان اوهان جي يا حڪومت جي مخالفت ڪئي ۽ رياست پاران ٿيندڙ ڏاڍاين، ناانصافين ۽ ناجائزين سان حقيقي مقابلو ڪيو ته پوءِ پنهنجي جان بچائي نه سگهندو. سو جيڪڏهن ڪو انصاف جي لاءِ، ايمانداري سان وڙهڻ ٿو چاهي ته پوءِ کيس گهرجي ته هو سياسي نه پر ذاتي زندگي گذاري پلي جي هو ٿوري عرصي لاءِ ئي زندهه آهي.

مان اوهان کي ان جا پختا ثبوت ڏيندس. لفظ نه پر حقيقتون، جن لاءِ توهان کي عزت ۽ قدر آهي. ته پوءِ ٻڌو ته مون تي ڇا وهيو واپريو هو ۽ انهيءَ مان ثابت ٿيندو ته مان ڪڏهن به ناانصافيءَ جي آڏو، موت جي پوڳان جهڪيو نه آهيان، پلي جي آڻ نه مڃڻ ڪري مان اتي جو اتي مري کپي وڃان. مان توهان کي عدالتن جو قصو ٿو ٻڌايان، جيڪو شايد دلچسپ نه هجي، پر

سڄو ضرور آهي. اٽينس واسيو! مان رڳو هڪ دفعو سينيٽر/ڪائونسلر هجڻ جي، رياست جي ٻي ڪنهن عهدي تي، ڪڏهن نه رهيو آهيان. ۽ ان وقت اينٽيوڪس قبيلي کي، جنهن سان منهنجو تعلق آهي، تنهن کي صدارت مليل هئي. (12) ان وقت اوهان انهن ڏهن جرنيلن تي گڏ ٿولي جي حيثيت ۾ مقدمو هلائڻ جي گهر پئي ڪئي جن آرچنيوزي (13) جي بحري جنگ ۾ مري ويلن جي لاشن کي گڏ نه ڪيو هو. ۽ اها گهر غير قانوني به هئي، ۽ نا منصفانه پڻ. جيئن خود اوهان سڀني به بعد ۾ وڃي اهو محسوس ۽ تسليم ڪيو. (14) ان وقت صدارتي ڪاميٽي ۾ مان اڪيلو ئي هيس، جنهن توهان جي ان غير قانوني گهر جي مخالفت ڪئي ۽ ووٽ به خلاف ڏنو. ۽ پوءِ جڏهن مقرر صاحبان، مون تي الزام هڻڻ ۽ گرفتار ڪرڻ لاءِ آتا هئا ۽ ڌمڪيون ڏنائون. ۽ توهان به رڙيون ڪري کين ائين ڪرڻ لاءِ زور پري رهيا هئا ته مان تنهن وقت به دل ۾ اهوئي فيصلو ڪري، پنهنجي جان جوڪي ۾ وڌي، جو اهو فرض پئي چاتر ته قانون ۽ انصاف کي هٿان نه ڇڏبو. بجاءِ ان جي جو جيل ۽ موت جي خوف کان اوهان جو پاسو کڻان، جڏهن ته توهان ناانصافي جي عمل ۾ رڌل هئا.

اهو ان وقت ٿيو هو، جڏهن اڃا جمهوريت هئي. ان کان پوءِ جڏهن ڪامورن جي حڪومت (Oligarchy) (15) آئي ته انهن تيهن مون کي ۽ ٻين چئن کي گول هال (16) ۾ گهرايو ۽ اسان کي حڪم ڏنو ويو ته وڃي ليون کي سلامس شهر مان پڪڙي وٺي اچون ته جيئن کيس به قاسي ڏني وڃي. اهو ته رڳو هڪڙو مثال آهي. پر هنن ڪيترائي اهڙا حڪم جاري ڪيا ته جيئن پنهنجن ڏوهن ۾ گهڻن کان گهڻا بي گناهه قاسايا وڃن ۽ مان وري به لفظي طور نه پر عمل ۾ ڪري ڏيکاريو. جي مون کي هنن لفظن ۾ اظهار جي اجازت ڏني وڃي؛ مان موت کان تر جيترو به نه ڏنس. پر مون کي رڳو اها ئي ڳڻتي هئي ته متان مون کان ڪا ناانصافي يا غلطي نه ٿي پئي. اها حڪومت جيتوڻيڪ ڪيتري نه ڏاڍي هئي، پر مان ان جي ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ کان ڊڄي، ڪوبه غلط ڪم نه ڪيو. جڏهن اسان هال کان ٻاهر نڪتاسين ته هو چارئي ڇڻا سلامس شهر ويا ۽ ليون کي پڪڙي وٺي آيا. پر مان سنئون سڌو پنهنجي گهر هليو ويس. مون کي ان حڪم عدولي جي بنياد تي موت ئي ملي ها، جيڪڏهن اها حڪومت ان کان

پوءِ سگهوئي ختم نه ٿئي ها. انهيءَ واقعي جي ڪيترائي چٽا تصديق به ڪندا. ڇا توهان اهو سوچي سگهو ٿا ته جيڪڏهن مان ائين خلق جي معاملن سان لاڳاپيل، ان دائري ۾ رهان ها ۽ پوءِ ان دائري جي اندر پاڻ کي هڪ معتبر ۽ ايماندار انسان وانگر، انصاف لاءِ آواز بلند ڪرڻ کي پنهنجو فرض سمجهي، اهڙي ئي هلت هلان ها ۽ پوري ديانداريءَ سان پنهنجي ضمير کي زنده رکندي، ٻي ڪنهن به ڳالهه جي ذري ۾ پرواهه به نه ڪيان ها ته ڇا مان هيترن سالن تائين، هيءَ عمر ۽ حياتي مائٽيان ها ۽ جيئرو هجان ها؟ نه، اتيئس واسيو، نه- نه ٿي. مان ۽ نه ڪو ٻيو شخص. مغز زو! اوهان ڏسندو ته مان پنهنجي سڄي عمر ۾ نجي معاملن توڙي سياسي زندگي ۾ جڏهن به مون تي ڪي فرض رکيا ويا ته مان ڪنهن سان به بي واهجي نه هليو آهيان. بلڪ انهن معاملن ۾ اهوئي هڪڙو ۽ ساڳيو شخص رهيو آهيان. مان ڪڏهن به، ڪنهن کي اهڙو عمل ڪرڻ جي اجازت، مدد يا وٺي نه ڏني آهي جيڪو انصاف جي ابتڙ هجي، نه ئي پاڻ کي ۽ نه ئي انهن کي جن جي باري ۾ منهنجا مدعي چون ٿا. ته اهي منهنجا شاگرد آهن. مان ڪڏهن به استاد ٿي کين پاڙهيو ڪونهي. پر مان جڏهن پنهنجي زندگي جي آدرش جي پورائي لاءِ بحث مباحثو ڪندو آهيان، ۽ پوءِ جيڪڏهن ڪوئي چاهه وڃان اچي ٿو ۽ ٻڌي ٿو، ڀلي اهو جوان هجي يا ٻڍو، ته مان اچڻ سندس ۽ ٻڌڻ تي ڪانئس اهو ٿي ڪرڪان ڪونه ٿو. ڇو ته مان ائين نه ڪندو آهيان ته في جي خاطر گفتگو ۽ بحث مباحثو ڪيان، نه ته ٻي صورت ۾ چپ ڪري وڃان. مان ته امير توڙي غريب، پنهي جي سوالن جوابن لاءِ هر وقت حاضر آهيان. جيڪڏهن ڪو مون کي ٻڌڻ يا منهنجي سوالن جا جواب ڏيڻ چاهي. پوءِ جي انهن مان ڪو ماڻهو وڃي سٺا ڪم يا خراب ڪم ڪري، هڪ سٺو يا خراب شهري بڻجي ته مان انجو ذميوار نه آهيان. ڇو ته مان ڪڏهن به ڪنهن کي به پڙهائڻ ۽ سيکارڻ جو نه ته ڪو انجام ڏنو آهي ۽ نه ئي پاڙهيو آهي. سو جيڪڏهن ڪو ائين چئي ٿو ته هن کي ذاتي طور مون ڪا اهڙي ڳالهه سيکاري يا پاڙهي آهي، جنهن جي ٻين کي خبر ناهي ته پوءِ يقين ڄاڻو ته هو ڪوڙ ڳالهائي رهيو آهي.

توهان مان ڪو پڇي سگهي ٿو ته آخر ڇا مون سان پنهنجو هيڏو سارو وقت صرف ڪرڻ ۾ ماڻهن کي ڪهڙو مزو اچي ٿو؟ مغز زو! مان اوهان

کني اڳ ئي ان سڄي معاملي جي باري ۾ سچ کان آگاهه ڪيو آهي. هي ماڻهو مزو وٺن ٿا، جڏهن ڪنهن ڏاهپ جي ڍونگ رچائيندڙ کان سوال جواب ۽ آڌي پڇا ٿيندي پڌن ۽ ڏسن ٿا. جيڪو اصل ۾ ڏاهو آهي ئي نه. ۽ ان ۾ وڏي وندر ۽ تفريح آهي. ٻين کان آڌي پڇا ڪرڻ جو اهو فرض مون تي خدا طرفان سونپيو ويو آهي. ۽ مون تي اهو فرض الهام، خوابن ۽ ٻين اهڙن اشارن ۽ نشانين ذريعي ظاهر ڪيو ويو آهي. جيڪي ڪنهن انسان تي الهام جي نزول جو ذريعو بڻبيون آهن. ائينس وارو اهو بلڪل سچ آهي ۽ ان جي تصديق به سولائي سان ٿي سگهي ٿي. جيڪڏهن مان نوجوانن کي بگاڙيان ٿو ۽ کين بگاڙيندو رهيو آهيان ته پوءِ انهن مان اهي جيڪي هينئر عاقل بالغ ٿي چڪا آهن ۽ اهو ڄاڻي ورتو اٿن ته مون سندن نوجواني جي زماني ۾ کين خراب صلاحون ڏنيون هيون، سني هينئر اڳتي وڌي اچن، الزام لڳائين ۽ پنهنجو بدلو چڪائين. پر جيڪڏهن هو ائين ڪرڻ کان ڪيپائين ٿا ته پوءِ سندن ڪي رشتيدان، پيءُ، ڀائر يا ڪي ٻيا مت مائٽ اهو ياد ڪن، ته سندن ڪنهن منهنجي ڪري ڪهڙو نقصان سٺو آهي، هي سندن لاءِ مناسب وقت آهي. مان ڏسان ٿو، انهن مان ڪيترائي هتي عدالت ۾ موجود آهن. اجهو هتي هو 'ڪريٽو' بيٺو آهي، جيڪو منهن جو هر عنصر ۽ منهنجو پاڙيسري آهي ۽ سندس پٽ 'ڪريٽو بولس' به موجود آهي. ان جي پريان 'سفيسٽس جولائينسياس' بيٺو آهي، جيڪو 'ايسڪائيس' جو پيءُ آهي، جيڪو پاڻ به موجود آهي. ۽ 'سفيسٽس' شهن جو 'اينٽيفون' به آهي جيڪو 'اپيگنز' جو پيءُ آهي، ۽ انهن مان ڪيترن جا ڀائر هتي موجود آهن، جن مون سان گڏ گذاريو آهي. هو 'ٽيوزوٽائڊز' جو پٽ 'نڪوسٽريٽس' بيٺو آهي، جيڪو 'ٽيودوٽس' جو ڀاءُ آهي. ٽيودوٽس پاڻ مري ويو آهي، سو کيس هتي آڻي نٿو سگهي. هو 'ڊيموڊوڪس' جو پٽ 'پيرالوس' بيٺو آهي جنهن کي هڪ ڀاءُ 'ٽيگيز' هيو. ۽ هو ارستون جو پٽ ايڊيميٽيس به بيٺو آهي، جنهن جو ڀاءُ 'افلاطون' به هتي موجود آهي. ۽ هو اپالودورس جو ڀاءُ ائنيٽودورس به مون کي نظر اچي رهيو آهي.

مان اڃا ڪوڙ ٻيا به نالا ٻڌايان. جن کي ميليتس کي پنهنجي بيان ۾ شاهد طور پيش ڪرڻ گهرجي ها. ۽ جيڪڏهن هن کان ائين ڪرڻ وسري ويو آهي ته پوءِ کيس هاڻي ئي اهي شاهد پيش ڪرڻ گهرجن. مان کيس انهيءَ

ڪم لاءِ مهلت ڏيڻ لاءِ تيار آهيان. جي هن کي ڪجهه ڳالهائڻو آهي ته ڀلي ڳالهائي. پر معززو! سچ ان جي بلڪل ابتڙ آهي، ڇو ته هي سڀ ته منهنجي حق ۾ ڳالهائڻ لاءِ آيا آهن: 'سندن بگاڙيندڙ ۽ سندن ويجهن ۽ پيارن مائٽن لاءِ خوري ۽ خرابي پيدا ڪندڙ' - جيئن ميليتس ۽ اينٽس چون ٿا. هاڻي جي اهي منهنجي مدد ۽ حمايت ڪن، جن کي مون پتيون پڙهائي بگاڙيو آه ته پوءِ به ڳالهه ٺهي ٿي. پر هي بزرگ ماڻهو، جيڪي سندن وڏا آهن ۽ جن کي مان نه بگاڙيو آهي، اهي آخر ڇو منهن جي حمايت ڪن ٿا ۽ منهنجي حق ۾ شاهدي ڏين ٿا - ها صرف سچ ۽ انصاف خاطر. ڇو ته آءٌ سچ ڳالهائي رهيو آهيان، جڏهن ته ميليتس ڪوڙو آهي.

اٿينس واسينوا اهوئي، شايد ٿورو ڪجهه ٻيو به اهڙو ئي. جيڪو پنهنجي وضاحت ۾ مان چئي سگهيس. شايد اوهان مان ڪنهن کي رنج ۽ تڪليف پهچي ۽ چڙي پوي جڏهن اهو ياد پئيس ته جنهن وقت مٿائنس مقدمو هلايو ويو هو ۽ سو به مڙئي ڪنهن هلڪي سلڪي ڏوه ۾، ته هن ڪيئن نه جج صاحبان کي وينتون وڌيون هيون، مٿن ڪيون ۽ لڀلايو هو ۽ ڳوڙهن جي پوڏ آڻي ڇڏي هئائين. ۽ نه صرف اهو پر پنهنجا مٽ مائٽ، عزيز اقارب، ڪڙم قبيلو، ٻار ٻچا ۽ يار دوست عدالت ۾ وٺي آيو هو، جيئن پنهنجي لاءِ رخر جوڳو ماحول ٺاهي وٺي. پر ٻئي طرف مان آهيان، جنهن کي ته جيڪس پنهن جي سر وڃڻ جو خطرو موجود آهي، تڏهن به اهڙو ڪوبه عمل ڪونه پيو ڪيان دل ۾ اهو سوچيندي، مٿان کيس چڙ وٺي ۽ مون تي ڪاوڙجي، منهن جي خلاف ووٽ ڏئي وجهي، ڇو ته منهنجو اهڙو عمل کيس نه وڻندو هجي: منهنجي خيال ۾ اهڙو ڪو ماڻهو هتي نه هوندو - پر جي اهي ته پوءِ منهنجو کيس نماڻو عرض هي هوندو:

سچن سائين! مون کي به گهر ٻار آهي. مان به انسان آهيان ۽ ٻين وانگر رت ۽ گوشت جو ٺهيل. انسانن جو اولاد آهيان ۽ "ڪاٺ يا پٿر مان" نه ڄائو آهيان، جيئن هومر (17) چوي ٿو. سو منهن جا به مٽ مائٽ آهن ۽ اٿينس واسيو، ٽي پٿڙا به اٿن، جن مان هڪ ته مڃن جي ساول سان اچي ٿيو آهي، باقي به اڃا ننڍا آهن. تنهن هوندي به مان کين هتي نه وٺي ايندس ته جيئن انهن جي واسطي مون کي آزادي ملي. مان آخر ائين ڇو نٿو ڪيان؟ يقين ڪيو

تہ نہ ئي مون کي هٿ آهي ۽ نہ ئي اوهان لاءِ ڪا نفرت اٿر. مان موت سان مقابلي جي جرئت رکڻ ٿو يا نہ، اها هڪ ٻي ڳالهه آهي، جنهن جو هتي واسطو ناهي. پر جيستائين منهن جي، اوهان جي ۽ رياست جي ناموس ۽ عزت جو سوال آهي تہ مون کي اهو نٿو جڳائي تہ ائين ڪيان. مون کي اچي مٿي ۽ ڏاهپ جي هن ناماچار تي رسڻ کان پوءِ، ائين ڪرڻ سونهين نٿو. ڇو تہ دنيا وارن جي دل ۾ اها ڳالهه گهرج ڪري ۽ عام ٿي وئي آهي. پوءِ صحيح يا غلط. تہ سقراط پڻ ماڻهن کان مٿانهون آهي. پوءِ توهان مان آهي، جيڪي سڀني کان ڏاهپ، بهادري يا ڪنهن ٻي خصلت ۾ مٿانهان ليکيا وڃن ٿا، سي ائين روج پٽڪو ڪن تہ پوءِ سچ تہ اها ڏاڍي شرم جي ڳالهه چڻبي. ۽ ان هوندي بہ مان گهڻن ئي نالي وارن ماڻهن کي ائين ڪندي ڏٺو آهي. جڏهن کين ڏوهي قرار ڏجي ٿو، تہ هنن جو رويو عجيب غريب ٿي وڃي ٿو. کين اهو وهم ويهجي وڃي ٿو تہ موت هنن لاءِ ڏاڍي پيانڪ پڄاڻي هوندي ۽ جي توهان کين زنده چڏيو تہ هو سچ پچ آمر ٿي ويندا. منهنجي خيال ۾ اهڙا ماڻهو رياست لاءِ بدنامي آڻين ٿا. پرديسي بہ ائين سمجهندا ۽ چوندا تہ اهي اڻينس جا رهواسي جيڪي گڻن ۽ خصلت ڪري ناميارا آهن ۽ جن کي اڻينس وارن پاڻ منجهان ئي عزت ڏئي، چوندي اڳواڻ بڻايو آهي، سي تہ عورتن کان بہ ويل آهن. معزوزا اسان منجهان انهن کي اهڙيون ڳالهيون ۽ عمل نہ ڪرڻ گهرجن، جن جي ناماچار ۽ ھاڪ آهي ۽ جيڪڏهن اهڙو ڪو شخص ائين ڪرڻ جي ڪوشش ڪري تہ اوهان کيس ان جي اجازت نہ ڏيو. اوهان کي اهو واضح ڪرڻ گهرجي تہ اوهان ان کي سزا ڏيڻ لاءِ وڌيڪ تڪڙا ۽ مائل هوندؤ، جيڪو عدالت ۾ اهڙا دلگير ناتڪ رچائي ٿو ۽ رياست تي ٺٺولي ڪرائي ٿو. بنسبت انهيءَ ماڻهوءَ جي جيڪو خاموش رهي ٿو.

پر جيڪڏهن عام ماڻهن جي راءِ ۽ ناموس جي ڳالهه کي پاسيرو رکجي تہ بہ ڪنهن کي اهو نٿو جڳائي تہ هو جج صاحبن کي پلو پاڻي ۽ وينتيون وجهي آزادي وٺي، پر کين سمجهائجي ۽ ثابت ڪري ڏيکارجي. جج ڪهڙي ڪم لاءِ ويٺا هوندا آهن؟ منصفن جو ڪم اهو ناهي تہ انصاف ڪنهن کي تحفي طور ڏين، پر هو قانون مطابق فيصلو ڪن. ڇو تہ سندن اهو قسمر ڪنيل هجي ٿو تہ هو پنهنجي خواهش ۽ راضي سان نہ، پر قانون مطابق فيصلو ڪندا. نہ

ٿي اسان کي ڪوڙي ساڪ ڪٽڻ گهرجي ۽ نه ئي اوهان ان تي پت ڪرڻ جا هيراڪ هجو. انهن غلط عملن ۾ پاڻ ٻنهي لاءِ ڪابه پوترتا يا پارسائي ڪونهي.

مانوارا جج صاحبڊو زيوس ديوتا جي واسطي، مون کان ان جي گهر نه ڪيو، جيڪو منهنجي خيال ۾ سٺو، اخلاق ڀريو، پاڪ پوتر ۽ منصفانو عمل نه هجي ۽ سو به تڏهن جڏهن مون تي ميليتس طرفان الزام ئي لاديني جو آهي. چو ته اهو ظاهر آهي ته جيڪڏهن مان اوهان جي پٺيان گگ ٿي پوان ۽ پنهنجين وينتين ۽ مٿن ۽ آزارين نيزارين سان توهان جي منصف هجڻ جي حيثيت ۾ سچ ٻڌي، انصاف ڪرڻ واري اصول ۽ ظرف جي برخلاف اوهان کي لاچار ڪري مچائي وجهان ها ته پوءِ ائين ڪندي مان اوهان کي چڻ اهو سيڪاري رهيو هوندس ته ديوتائن ۾ يقين نه رکبو. ۽ ائين پنهنجي صفائي پيش ڪندي، پاڻ تي ديوتائن کي نه مڃڻ جو ڏوهه مڙهي وجهان ها. جڏهن ته معززو، حقيقت ان جي بلڪل ابتڙ آهي. منهنجو ديوتائن ۾ ايمان آهي، پر مون تي الزام هڻندڙن جي ايمان کان مختلف معنيٰ ۾. هاڻي مان اوهان تي ۽ خدا تي ٿو ڇڏيان ته منهنجو فيصلو ٿئي، ائين جيئن بهتر هجي اوهان لاءِ به ۽ منهنجي لاءِ به.

(”عدالت سقراط کي ’ڏوهي‘ قرار ڏئي ٿي، 280 کيس ’ڏوهي‘ ۽ 221 کيس ’بي ڏوهي‘ قرار ڏين ٿا. ميليتس موت جي سزا جو مطالبو ڪري ٿو ۽ سقراط بيان متبادل سزا جي باري ۾ مخاطب ٿئي ٿو.“)

اي ائيس جا معززو! مون کي اوهان جيڪو ڏوهي قرار ڏنو، تنهن تي ڪو افسوس ڪونه اٿم. ۽ ان جا گهڻا سبب آهن. پر اهم سبب اهو ته هي جيڪي ڪجهه ٿيو، مون کي ان جوئي اندازو هيو، عجب اٿم ته رڳو ووتن جو، جيڪي ذري گهٽ برابر ٿيا آهن ۽ مون کي اها اميد ڪونه هئي. مون سمجهيو هو ته منهنجي خلاف ووٽ انجا گهڻا پوندا.

پر هٻ ته قصو هي آهي ته جيڪڏهن 30 ووٽ هن پاسي پون ها ته مون کي آزادي ملي وڃي ها. هيئنر به مان ائين ئي ٿو سمجهان ۽ چوان ٿو ته مان ميليتس جي لڳايل الزامن مان ته آزاد ٿي ويس ۽ اهو اوهان سڀني تي به واضح ٿي ويو آهي ته جيڪڏهن اينيتس ۽ لائڪون مون تي الزام لڳائڻ ۾

سندس ساٿ نه ڏين ها ته پوءِ ميليتس کي ڪل ورتن جو.
پنجون حصو به حاصل ڪري نه سگهن ٿي هڪ هزار ڊرامن
جو ڏنڊ پوي ها. (18)

بهر حال هن وقت صورتحال هيءَ آهي ته ميليتس موت جي سزا جو
مطالبو ڪيو آهي. چڱي ڳالهه آ- معززو! موت ۾ مان ڀلا ڪهڙي متبادل سزا
تجويز ڪيان؟ ظاهر آ اها جنهن جو مان لائق آهيان. ۽ مان ڇا جو لائق آهيان؟
مان جنهن ڄاڻي وائي هڪ خاموش ۽ نڪمڻي زندگي نه گذاري آهي ۽ انهن
سڀني شين کان بي پرواهه رهيو آهيان، جن جي گهڻن کي ئي ڳڻتي ۽ هورا ڪورا
هوندي آهي؛ فوج، اسيمبلين يا ڪن ٻين آفيسن ۾ وڏا عهدا، سياسي فائدا، يا
خفيہ سوسائٽيون ۽ پارٽيون. جيڪي اسان جي شهر ۾ موجود آهن- جيڪڏهن
مان انهن سان پاڻ لاڳاپيل رکان ها ته پوءِ شايد ئي ايمانداري سان زندهه رهي
سگهان ها. سو مون اهو رستو نه چونڊيو، جيڪو مون کي، نه ته پاڻ لاءِ ۽ نه
ئي اوهان لاءِ ڪارائتو بڻائي ها. پر مان ذاتي طور اوهان مان هر هڪ وٽ لنگهي
ويس ۽ کيس پنهنجي سمجھ مطابق، جيڪو وڌ کان وڌ بهتر سمجھيم تنهن
جي صلاح ڏنم. کيس سمجھائڻ ۽ سڃاڻڻ جي ڪوشش ڪيم ته هو پنهنجو
پاڻ کي پرکي، پنهنجي اخلاقي ۽ عقلي سڌاري لاءِ سڻائي ۽ ڏاهپ جي تلاش
ڪري، ان کان پهريائين جو هو پنهنجي ذاتي فائدين ۽ مال ملڪيت جو خيال
ڪري. کيس اهو به ڏسيم ته رياست مان فائدين جي حصول جي ڳڻتي ڪرڻ
کان اڳ، خود رياست پابت گڻ ڪري. ۽ ان ئي طريقي ۽ انداز سان پنهنجي هر
عمل جي مطابقت رکي. پوءِ منهنجا اهڙا عمل مون کي ڇا جو مستحق بنائن ٿا.
 يقيناً انعام جو. جي مون کي پنهنجي لاءِ اهڙي سزا جو ڪاٿو ڪرڻو آهي،
جيڪا انصاف پري هجي ۽ وڌيڪ اهو ڪو اهڙو انعام جيڪو منهنجي عملن
مطابق مون تي ٺهڪي اچي. ڀلا اهو مسڪين ماڻهو ڇا جو مستحق ٿي سگهي
ٿو، جيڪو اوهان جو محسن آهي ۽ جنهن کي بس گهرج آهي ته رڳو وقت
جي. ته اوهان کي سمجھائي ته جيئن اوهان اخلاقي طور بلند ۽ دلير بڻجو.

چو ته مون کي يقين آهي ته مان جتي به ويس، اتي نوجوان منهنجي
چوڌاري، اچي مڙندا ۽ منهنجون ڳالهيون ٻڌندا، جيئن هتي اچن ٿا ۽ ٻڌن ٿا. ۽
پوءِ جي مان انهن کي پري رکيو ۽ هڪليو ته هو ڪاوڙجي پوندا ۽ پنهنجي

وڏن کي چئي، مون کي شهر نيڪالي. ڏياريندا ۽ وري جي مان انهن نوجوانن کي ڌڪار، بجاءِ ڪيڪاريو ۽ پنهنجي ويجهو اچڻ ڏٺو ته سندن بزرگ، سندن خاطر، انهن جي بگڙجڻ جي پڻ کان مونکي تڙي ڪيندا.

توهان مان ڪو ائين چئي سگهي ٿو 'سقراط، تون اسان کان چچي، ڪنهن اوپري شهر ۾ ويڃڻ کان پوءِ به خاموش زندگي نٿو گذاري سگهين؟ ڇا تون پرديس ۾ پهچي به چڻ نٿو ڪري سگهين؟' هاڻي منهنجي لاءِ اها ڏاڍي ڏکي ڳالهه ٿي پئي ته آخر ڪيئن اوهان کي ان جو جواب ڏئي مطمئن ڪيان؟ ڇو ته جي مان ائين ٿو چوان ته، توهان جي چوڻ تي لڳي مون خاموش گذاريو ته اها خدا جي نافرمانن ٿيندي ته توهان يقين نه ڪندؤ ۽ ائين سمجهندؤ ته مان سنجيده نه آهيان. ۽ جي وري مان ائين ٿو چوان، ته اها انسان لاءِ وڏي پر وڏي سٺي ڳالهه هوندي ته هو روزانو گڻن ۽ خصلتن ۽ ٻين اهڙين شين بابت بحث مباحثو ڪري جستجو ڪندو رهي، جن بابت مون کي گفتگو ڪندي ۽ پنهنجو پاڻ کي ۽ ٻين کي پرکيندي ڏٺو آهي. ڇو ته بنا جستجو جي زندگي بيڪار آهي؛ ته پوءِ انهن لفظن تي اوهان اڃا به گهٽ ويسه ڪندؤ.

صاحبو! مان جيڪي ڪجهه چوان ٿو سو بلڪل سچ آهي، پر منهنجي لاءِ ڏکي ڳالهه ته توهان کي مطمئن ڪيئن ڪيان؟ ۽ گڏوگڏ اهو به ته مان ڪڏهن ائين سوچيو ئي نه آهي ته مان ڪو سزا جو لائق آهيان. جيڪڏهن مون وٽ ڏوڪڙ هجن ها ته کڻي مان ڏنڊ طور اوترو ملهه ڪٽيان ها. ڇو ته اها ڪا سزا نه هجي ها. پر جيئن ته مون وٽ ڪجهه ڪونهي، سو ان لاءِ اوهان کي چوندس ته جيڪڏهن مون تي رڪو ٿا ته پوءِ منهنجي وٽ وس آهر ڏنڊ رکيو وڃي، جيڪو مان پري به سگهان. شايد مان اوهان کي چانديءَ جي هڪ مينا ادا ڪري سگهان؛ سو مان اهو ڏنڊ تجويز ڪيان ٿو.

هڪڙو منٽ - معززو - ترسجو ته. منهنجا هتي موجود دوست افلاطون، ڪريٽو ۽ ڪريٽوبولس ۽ اپالادورس چون ٿا ته هنن جي ضمانت تي آءٌ 30 مينا تجويز ڪيان. چڱو ڀلا پوءِ 30 مينا ئي سهي. ۽ هي هٿمراھ ان جي ادائينگي لاءِ توهان جي خيال کان چڱا ڀلا ضامن آهن.

(جج هيئر ٻيهر ووٽ ڪن ٿا ۽ سقراط کي موت جي سزا ٻڌائين ٿا.)*
 اي اٿينس واسيو! توهان کي ڪو گهڻو انتظار ڪرڻو ڪونه پوندو. پر
 ٿوري وقت اندر ئي اوهان کي اهڙي بدنامي ۽ الزام ملندو ۽ ڏوهي ليکبو ته
 توهان هڪڙي ڏاهي سقراط جو قتل ڪيو آهي. ائين آهي چوندا جيڪي اسان
 جي شهر کي بدنام ڪرڻ جي منشا رکن ٿا. ڇو ته هو ته پڪ ئي پڪ
 مون کي ڏاهو چوندا، جيتوڻيڪ مان آهيان به ڪونه. پر انهن کي اوهان مان ڪو
 عيب ۽ چڪ ڪڍڻي يا طعنو هڻڻو جو ٿيو ته هو ائين ئي چوندا. جي اوهان کڻي
 ڪجهه وقت انتظار ڪريو ها ته توهان جي آس پائمرادو قدرتي طور پوري ٿي
 وڃي ها، ڇو ته مان اچي پيرسن ٿيو آهيان. جيئن توهان پاڻ ڏسي سگهو ٿا ۽
 اچي قبر کي ويجهو ٿيو آهيان. مان هي سڀ ڪجهه، اوهان سڀني کي نه پر
 انهن کي چئي رهيو آهيان، جن مون کي موت جي سزا ڏني آهي ۽ مون کي انهن
 کي چوڻ لاءِ اڃا پيو ڪجهه به آهي؛ شايد توهان ائين ٿا سمجهو ته مون کي
 سزا ان ڪري ٿي وئي جو مون وٽ اهڙا لفظ ۽ دليل ڪونه هئا، جيڪي توهان
 کي متاثر ڪري منهنجي چوڻڪاري جو سبب بڻجن، جيڪڏهن مان ائين مناسب
 سمجهان ها ته پوءِ ڪا به اهڙي ڳالهه چوڻ يا ڪرڻ ۾ مون کان رهجي يا
 گسي ئي نه پئي سگهي. پر ائين ڪونه هيو. اها ڪوٽ جيڪا منهنجي سزا جو
 سبب بڻي، سا لفظن جي نه هئي. يقيناً نه. پر مون ۾ ڪوٽ هئي اهڙي گستاخي،
 بي حياتي ۽ بي شرمي جي، ۽ اهڙي رضامندي جي ته مان اوهان کي ائين مخاطب
 ٿيان جيئن اوهان سٺو سمجهو ٿا ۽ پوءِ اهو اوهان وڏي نجاهه مان مون کان ٻڌو
 ها، يعني روئان ها، پٽيان ۽ پار ڪيان ها ۽ ٻيون اهڙي قسم جون ڪوڙ ڳالهيون
 چوان ۽ ڪيان ها، جيڪي اوهان ٻين کان ٻڌڻ جا هيراڪ ٿي ويا آهيو. ۽
 جيڪي منهنجي سمجهه مطابق مون کي نه ٿيون سونهن. ڇو ته مان ان مهل به
 ائين سوچيو هو ته خطري جي گهڙيءَ ۾ مون کي ڪو نيچ ڪم يا خوشامد ۽
 ڇاپلوسي نه ڪرڻ گهرجي ۽ هن مهل به جڏهن مان پنهنجي جنهن انداز ۽
 سمجهه مطابق پنهنجو ڪيس وڙهيو آهي، تنهن تي مون کي ڪو پڇتاءُ

* سقراط جو پنهنجي لاءِ اهڙي سزا تجويز ڪرڻ، ججن کي وٽر ڪاوڙائي وجهي
 ٿي. سندس مخالفت ۾ ووٽ وڌا وڃن ٿا. هيئر 360 ڇڻا سقراط لاءِ موت جي سزا
 جو فيصلو ڏين ٿا. ۽ 141 ڇڻا ڏنڊ جي سزا جو فيصلو ٻڌائين ٿا.

ڪونهي. مون کي پنهنجي ان انداز سان صفائي پيش ڪرڻ ڪري جي موت به مليو ته به ڀلو پائيندس، بجاءِ ان جي جو اوهان جي سوچ جي انداز مطابق ڳالهائي جيئن حاصل ڪيان ها. چو ته نه ئي مون کي ۽ نه ئي ڪنهن به ٻئي کي، جنگ يا مقدمي ۾، ڪو حربو ۽ حرفت هلائي، لازماً موت کان بچڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي. چو ته اهو ظاهر آهي ته جنگ ۾، جي ڪنهن پنهنجا هٿيار ڦٽا ڪيا ۽ پنهنجو پيڇو ڪندڙن جي پيرن تي ڪري آڙيون نيزاريون ڪيون ته پوءِ هو موت کان بچي ويندو. ۽ ٻين خطري جي گهڙين ۾ موت کان بچڻ جا ڪيئي طريقا آهن، جيڪڏهن ڪو ايترو بي اصولو آهي جو ڪجهه به ڪرڻ ۽ چوڻ تي تيار بيٺو آهي.

معزز! موت کان پاڻ بچائي وڃڻ ڪا ڏکي ڳالهه ڪانهي پر پاڻ کي بي انصافي ۽ بد ڪاري کان بچائڻ ڏاڍو ڏکيو آهي، جيڪا پنڌ جي ڏاڍي تڪي آهي ۽ موت کان تيز ڊوڙي ٿي. مان جيئن ته پيرسن آهيان ۽ جونءَ پير هلاڻ پيو، سو مون کي ته سست پنڌ ۽ پيڇو ڪندڙ - موت ئي پڪڙي وڌو آهي. جڏهن ته منهنجا الزام لڳائيندڙ جيڪي ذهين، تيز ۽ تڪا آهن، تن کي تڪي ڍڪندڙ يعني بد ڪاري پڪڙي وڌو آهي. هيٺڪر اسان هڪ ٻئي کان الڳ ٿيون ٿا. مان عدالت مان اوهان طرفان موت جي سزا ملڻ کان پوءِ روانو ٿيان ٿو ۽ هو به روانا ٿيندا، کين سچ جي پاران بچڙائي ۽ بد اخلاقي جي سزا ملڻ کان پوءِ. هنن کي پنهنجي سزا قبول ڪرڻ گهرجي ۽ مون کي به مليل سزا سان پاڻ کي پابند رکڻ گهرجي. لاشڪ اهو ائين ئي ٿيڻو هو ۽ منهنجي خيال ۾ اهو نتيجو منصفانو به آهي.

مان محسوس ٿو ڪيان ته اهو ڪجهه چوڻ کان پوءِ هن گهڙيءَ مون تي هڪ اهڙي ڪيفيت طاري ٿي ويئي آهي، جنهن ڪيفيت ۾، مان اوهان، جن مون کي موت جي سزا ڏني آهي، تن جي باري ۾ اڳڪٿي ڪرڻ جي قوت اچي ويندي آهي، جڏهن موت سامهون نظر ايندو آهي. مان اڳڪٿي ڪيان ٿو ته توهان جيڪي منهنجا قاتل آهيو، منهنجي موت کان جلد ئي پوءِ، اوهان لاءِ ان کان به وڌيڪ ڳوري سزا، اوهان جو انتظار ڪري رهي آهي. چو ته مان ٿو اوهان کي ٻڌايان ته جيئن اوهان سوچيو پيا ته توهان مون کي ماري، پاڻ کي زندگيءَ ۾ ڪيل اعمالن جي حساب ڪتاب ڏيڻ ۽ نقطه چيني کان بچائي

ويندو. نه ائين نه، پر ان جي بلڪل ابتڙ ٿيندو. ڇو ته اوهان کان حساب ڪتاب وٺڻ وارا جن کي مان روڪيو بيٺو هان ۽ اوهان جيڪا خبر ئي نه لڌي آ، اهي جيترا اڄ آهن، سي اتي اڃا گهڻا هوندا، جيئن ته اهي نوجوان هوندا سو اوهان کي ڪونه بخشيندا ۽ اوهان کي وڌيڪ منيان لڳندي. اوهين پليل آهيو جي ائين سوچيو ٿا ته ڪن ماڻهن جو قتل ڪري، اوهان پنهنجي بد ڪار زندگيءَ تي ٻين ماڻهن جي تنقيد ۽ لعنت ملايت کان بچائي ويندو. اهڙن امتحانن کان ڀڄڻ ۽ جند ڇڏائڻ نه ئي ممڪن آهي ۽ نه ئي مناسب. سولي ۾ سولو ۽ سٺي ۾ سٺو طريقو اهو ناهي ته ٻين جو ساء وٺجي، پر جيترو ممڪن ٿي سگهي، پاڻ کي بهتر انسان بڻائڻ لاءِ ڪوشش رهن گهرجي. آخر ۾ موڪلائڻ کان اڳ مان انهن جج صاحبان لاءِ جن مون کي موت جي سزا ڏني، تن لاءِ بس اها ئي اڳڪٿي ڪيان ٿو.

باقي جيتريقدر توهان جي ڳالهه آهي، جن منهنجي آزاديءَ لاءِ ووٽ ڏنو، مان چاهيندس ته اوهان سان به به اکر ڳالهائي اوهان کي مطمئن ڪيان ته مون کي اها جيڪا سزا ملي آهي سا ٺيڪ ئي آهي، جيستائين هي عدالت جا آفيسر به پنهنجي ضروري لڪڙهه ۽ ڪاروائي ۾ رڌل آهن ۽ مون کي پنهنجي مقتل تائين پهچڻ ۾ اڃا ڪي گهڙيون آهن. پوءِ مهربانو! قرب ڪري ڪي گهڙيون رهي پئو ته روح رچنديون ۽ رهاڻ ڪيون ڇو ته جڏهن قانون به اهڙي اجازت ڏئي ٿو ته پاڻ آخر ائين ڇو نه ڪيون. مان توهان کي پنهنجو دوست سمجهندي، هي سڀ ڪجهه جيڪو مون تي گذريو آهي، تنهن جي حقيقت ٻڌائڻ چاهيان ٿو. جيوري جا صاحبو، منهنجا منصفا، مان بلڪل سچائيءَ سان اوهان کي ئي پنهنجو منصف مڃان ٿو، مون سان هڪ عجيب و غريب واقعو پيش آيو آهي. هيستائين مان جڏهن به ڪا هلڪي ڀل يا خنسي خطا ڪرڻ وارو هوندو هئس ته سدائين وانگر، الاهي شڪتي طرفان مون کي ان ڪم نه ڪرڻ لاءِ الهام ٿيندو هو، پر هن ڀيري جڏهن اوهان پاڻ ڏسو پيا ۽ ائين سمجهيو بلڪ عام طور تي يقين ڪيو ٿو ويڃي ته ڇڻ مون تي اها وڏي ۾ وڏي موت جي مصيبت ۽ آفت آهي، تڏهن ان غيبي آواز مون کي اصلي نه روڪيو آهي. ان وقت به نه جڏهن مان فجر جو گهران نڪتو هئس ۽ نه وري هتي عدالت ۾ پهچڻ ۽ تقرير دوران ئي ڪا روڪ ٽوڪ ٿي. جڏهن ته ٻئي هنڌ

ڳالهه جي وچ ۾ به ان اڪثر مون کي روڪيو آهي. پر تقرير ۽ هن سڄي ڪارروائي دوران مون کي ڪنهن به اکر چوڻ يا ڪجهه عمل ڪرڻ مهل، مون کي ان آواز روڪيو ئي ناهي، مان ان جو مطلب ڇا سمجهان؟ مان ٿو اوهان کي ٻڌايان. اهو اشارو هيو ته مون سان جيڪو ڪجهه وڃي واپري رهيو آهي، سو درست ۽ سٺو آهي. ۽ اهو ته اسان مان جيڪي موت کي بچڙائي ڪري ليکين ٿا سي پليل آهن، مون کي ان ڳالهه جو پختو ويسام آهي، ڇو ته اهو ممڪن ئي ناهي ته مان اهو ڪجهه ڪرڻ ۽ چوڻ وارو هجان، جيڪو درست ۽ سٺو نه هجي ۽ مون کي اهو سدائين نازل ٿيندڙ غيبي آواز نه روڪي.

اچو ته هن کي ٻي انداز سان به ڏسون ته اها اميد واقعي گهڻي آ ته موت سنائي ٿي آهي. موت ٻن شين مان هڪ آهي. يا ته موت نيسٽي ۽ نابودي آهي ۽ مٽي کان پوءِ ڪجهه به ناهي. ڇڻ ته موت بي هوشيءَ ۽ بي خبري واري حالت هجي. يا وري جيئن ماڻهو چوندا آهن ته موت کان پوءِ روح هن جهان کان ٻي جهان ڏانهن هليو وڃي ٿو. هاڻي جيڪڏهن موت کان پوءِ ڪابه سڌ نٿي رهي ۽ اهو ڇڻ ته اهڙي پرسڪون ۽ گهري نند آهي، جنهن ۾ ماڻهو ڪجهه به نه ڏسي، ويندي خواب به نه ته پوءِ موت ته وڏو لاپ ۽ رحمت چئبي. ڇو ته منهنجي خيال ۾ جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن اهڙي رات جي چونڊ ڪري، جنهن رات کيس پرسڪون نند آئي هجي، جو ڪنهن خواب به اچي تنگ نه ڪيو هجيس ۽ پوءِ ان رات کي پنهنجي زندگيءَ جي گذريل ٻين سڀني ڏينهن ۽ راتين سان ڀيٽي ۽ اهو ٻڌائي ته هن پنهنجي زندگيءَ جا ڪيترا ڏينهن ۽ راتيون، ان هڪ رات کان وڌيڪ بهتر ۽ خوش گذاريون آهن ته سمورين راتين جي ڀيٽ ۾ اهڙيون، آڱرين تي ڳڻڻ جيتريون چند راتيون ئي ملنديون. ها اهڙو موت واقعي وڏو نفعو ۽ رحمت آهي. ڇو ته پوءِ بقاء فقط اها هڪ رات ئي آهي. پر وري جيڪڏهن موت هڪ دنيا کان ٻي دنيا ڏانهن سفر آهي، جيئن اسان کي ٻڌايو وڃي ٿو، جيڪڏهن ائين سچ به آهي ته سڀ مري ويل اتي موجود هوندا ته پوءِ منصو ان کان وڌيڪ سنائي يا رحمت ڪا ٻي؟ جي سچ پچ ماڻهو ان هيٺين (25) دنيا ۾ وڃي پهچي ٿو ته پوءِ هن دنيا جي هٿ ٺوڪين منصفن منجهان چند چٽي پونڊس ۽ اتي انهن حقيقي منصفن سان به ملندو، جيڪي اتي انصاف ڪرڻ جي لاءِ موجود آهن. مثال طور ميناس،

رهاڊامينٽس، ائيسڪس، ٽرپٽوليمس ۽ ٻيا جيڪي پنهنجي ڌرتي تي گذاريل زندگي ۾ ايماندار ۽ انصاف پسند هئا. ته پوءِ اهڙي مسافري جا گهٽ قيمتي هوندي؟ وري هيئن ڏسون ته ڀلا ڪو ماڻهو ان بدلي ڇا نه قربان ڪندو، جي کيس اتي آرفئيس، موزئيس، هيسٽاڊ ۽ هومر جو ساٿ ۽ سنگت نصيب ٿئي؟ جيڪڏهن اهي مٿيان حوال واقعي سچا به آهن ته پوءِ مان ته وري وري مرڻ لاءِ تيار آهيان. مون کي ڪيڏو نه مزو ايندو جو مونکي اتي پالامينس ۽ تيلامن جي پٽ ايجيڪس يا ٻي ڪنهن اوائلي سورمي ۽ عظيم انسان سان ملڻ جو شرف حاصل ٿئي، جن جو موت به بي انصافي جي ڪري ٿيو ۽ پوءِ ساڻن گفتگو ۾ پنهنجو وقت گذاريان ۽ پنهنجون پيڙائون انهن جي دردن سان ڀيٽيان. ائين هڪٻئي سان پنهنجن پنهنجن تجربن ۽ تيل نائنصافين جو حال وٺڻ ۾ ڪيڏي وڏي فرحت هوندي. پر منهنجي لاءِ سڀ کان اهم، سٺي ۽ خوشيءَ جي ڳالهه اها آهي ته مونکي ان دنيا ۾ به اهڙو موقعو ملندو، جو مان پنهنجي جستجو جاري رکندي، اتي به ماڻهن کان آڏي پڇا ڪري، سندن امتحان وٺان ۽ کين پرکيان ته انهن مان حقيقت ۾ ڪهڙو ڏاهو آهي ۽ ڪهڙو ڏاهپ جو يونگ رچايو ويٺو آ، پر حقيقت ۾ ڏاهو آهي ئي ڪونه، جيئن مان هتي، هن دنيا ۾ سوال جواب ڪندو آهيان. منصفو! ڪو ماڻهو ڇا نه قربان ڪندو، جي کيس اهڙو موقعو ملي جو هو ان جو امتحان وٺي ۽ پرکي. جنهن تراءَ جي خلاف وڏي ڪاهه جي اڳواڻي ڪئي يا يوليئسنس، سيسيفس يا ڪيترن ئي مردن ۽ عورتن جا نالا وٺي سگهجن ٿا. ساڻن گفتگو ڪرڻ سوال جواب ڪرڻ ۽ ائين رلي ملي وڃڻ ۾ ڪيڏي نه بي انت خوشي ۽ بي انداز سرهائي ملندي! پڪ ڄاڻو ته هن دنيا ۾ سوال جواب ڪرڻ تي ڪنهن کي به موت جي سزا نه ملندي آهي. چوٽه اتي اسان جي مقابلي ۾ وڌيڪ خوش به آهن ۽ باقي بچيل وقت لاءِ امر به آهن، جيڪڏهن جيئن اسان کي ٻڌايو وڃي ٿو، اهو سڀ واقعي سچ به آهي.

تنهن ڪري اي مانورا! منصفو! اوهان به موت بابت سٺي آس ۽ وسواس رکو، ۽ اهو سچ هيئن سان هنڌايو ته سٺي ماڻهو کي پنهنجي زندگي ۾ توڙي موت کان پوءِ، ڪوبه نقصان رسي نٿو سگهي. سندس جند جان کان ۽ سندس معاملن کان ديوتاؤن غافل نٿا رهن ۽ مون سان هي جيڪي ڪجهه وهيو واپرايو

آهي، سو به پنهنجي ليکي يا اتفاق سان ڪونه ٿيو آهي. پر مان صاف سمجھان ٿو ته. اهو وقت اچي پهتو هو، جڏهن منهنجي لاءِ موت ئي بهتر هيو ته جيئن گهڻن آزارن کان آزاد ٿيان. ان سبب ڪري ئي مون کي الاهي نشانيءَ ڪنهن به ڳالهه تي ڪا روڪ ٽوڪ ڪانه ڪئي ۽ ان ئي سبب ڪري انهن کان ڪاوڙ به نه اٿم، جن مون تي الزام هنيا آهن ۽ نه ئي انهن کان آرهو آهيان، جن مون کي ڏوهي قرار ڏئي سزا ڏني آهي. انهن پنهني مون کي ڪوبه نقصان نه پهچايو آهي. جيتوڻيڪ مون تي الزام هڻڻ ۽ سزا ڏيڻ مهل، هنن جو مطلب مون سان ڪا چڱائي ڪرڻ نه، پر ايڏائڻ ئي هيو، پوءِ رڳو ان ڳالهه جي ئي مان کين ميار ڏيان ٿو.

مان کين رڳو هڪڙو عرض ڪندس: معزوزا جڏهن منهنجا پٽڙا وڏا ٿين ته کين به سزا ڏجو. کين به اهڙا ڏک ڏئي، پنهنجو بدلو چڪائڻجو، جهڙا ڏک مان اوهان کي ڏنا آهن، جڏهن اوهان ائين محسوس ڪيو ته هو سچائي ۽ سنائي کان وڌيڪ پئسي ڏوڪڙ يا ٻي ڪنهن شيءِ جو خيال رکن ٿا، يا هو پاڻ کي ڪجهه سمجهڻ لڳن، جڏهن ته حقيقت ۾ ڪجهه به نه هجن. کين به چئڻجو جيئن مان اوهان کي چيڻيندو آهيان، جڏهن هوان جي پرواهه نه ڪن. جنهن جي ڪرڻ گهرجن ۽ پاڻ کي لائق سمجهڻ لڳن، جڏهن ته حقيقت ۾ ذري جي به لائق نه هجن. جي ائين ڪيو ته پوءِ اوهان ڇڻ مون سان ۽ منهنجي پٽڙن سان انصاف ڪري چڪو.

۽ هاڻي جدائي جو وقت اچي پيڙو ٿيو آهي. اسان پنهنجي پنهنجي راهن تي روانا ٿيون ٿا. مان موت جي راهه تي ۽ اوهان زندگيءَ جي راهه تي. اسان مان ڪير بهتر راهه جو پانڌيڙو آهي، سا سڏ ڪنهن کي ڪانهي، سواءِ خدا جي.

حوالا ۽ سمجهاڻيون
(سمپوزيم - پيار)

1- جيڪس ته هتي 'فليري' لفظ کي ٽوڪ طور 'گنجي' جي معنيٰ ۾ استعمال ڪيو ويو آهي.

2- يونان ۾ رات جي مانيءَ تي آيل مهمان، صوفي تي ڪاٻي ٻانهن/ ٺوٺ تي ٽيڪي وٺيندا هئا. انهن موقعن تي صوفي تي عام طور ٻه چٽا مابي سگهندا هئا. رڳو عورتون ئي ماني ڪاٺڻ لاءِ ڪرسي تي ويهنديون هيون ۽ وڏ گهراڻي جون عورتون وري دعوت ۾ موجود نه هونديون هيون. ڪاڏو ننڍڙين، ڦيٽن وارين، ميزن تي رکي ڪارايو ويندو هو. ويهڻ جي لحاظ کان مان مرتبي واري جڳهه، ان صوفي جي ڪاٻي پاسي ڏانهن هوندي هئي، جيڪو ڪاٻي پاسي يا ڪنڊ ۾ پيل هوندو هو ۽ ساڄي پاسي واري صوفي تي ميزبان، ويهندو هو. اتي ان وقت تائين اگيئون، اڪيلو ئي ويٺو هو، جيستائين سندس ساڄي پاسي سقراط اچي ويٺو. جڏهن آخري گهڙين ۾ السيبیادس اچي نڪري ٿو ته هو پنهنجي جي وچ ۾ ويهي رهي ٿو. جنهن ترتيب ۾ هتي ٿئي چٽا ويٺا آهن؛ (اگيئون- السيبیادس- سقراط) سا ترتيب هن ڊائلاگ جي آخري منظر کي سمجهڻ لاءِ اهم آهي.

3- مڌ پيئڻ واري مجلس، جيڪا مانيءَ جي دعوت کان پوءِ ٿيندي هئي، سا مختلف هوندي هئي ۽ مقرر اصولن ۽ آدابن تحت ٿيندي هئي. عام طور تي ان ۾ ڳاڻڻ وڃائڻ ۽ ناچ شامل هوندو هو. روايتي طور تي، شروعات ڪرڻ مهل هڪڙو چٽو مجلس جو مهندار يا ساق ٿيندو هو، جيڪو باقاعده پيئڻ تي ضابطو رکندو هو ۽ پيگ ۾ ڪيترو مڌ ڀرجي يا مڌ ۾ ڪيترو پاڻي ملائجي، ان بابت هدايت ۽ مشورو ڏيندو هو.

4- افلاطون جي هڪ ٻئي ڊائلاگ 'پروٽاگورس' ۾ ٻه اهڙي قسم جو ذڪر اچي ٿو. جنهن ۾ اهو آهي ته غير مستجده ۽ گهٽ عقل ۽ فهم وارا ماڻهو شراب پيئڻ مهل ناچين يا بانسري يا ستار وڄائيندڙ چوڪرين کي تمام وڏن پئسن تي گهرائڻ ٿا ۽ پاڻ وندرائن ٿا. جڏهن ته معزز ۽ مستجده، عقل ۽ فهم وارا ماڻهو، مڌ پيئڻ مهل پاڻ کي پنهنجي ئي سرن يعني بحث مباحثي ۽ گفتگو ذريعي، واري واري سان ڳالهائي لطف اندوز ٿين ٿا. شان وارن جي اهڙي شانائي ڳالهه چئي.

5- هيپس: 'بي دنيا' يا 'هينين دنيا': اوائلي يوناني مذهبي عقيدن موجب ان هنڌ کي چيو ويندو هو، جتي مرڻ کان پوءِ ماڻهو ايندا آهن. جيئن اسلام ۾ آخرت جو تصور آهي.

6- ايفرو ڏانڳپٽ: حسن، خوبصورتي ۽ عشق ۽ پيار جي ديوي، رومي کيس 'وينس' جي نالي سان سڏيندا آهن. سندس چمڻ جا ٻه قصا آهن. پهريون ته هوءَ زيوس ديوتا ۽ ڊايوتي جي ڌيءَ آهي. ٻي قصي مطابق جڏهن يورينس ديوتا جي پٽ ڪروٽاس پنهنجي پيءُ جا جنسي عضوا وڌي، سمنڊ ۾ اڇلايا ته ان رت منجهان، جيڪا سمنڊ ۾ ڪري، لهرن جي گهرائي منجهان ايفرو ڏانڳپٽ پيدا ٿي، اهڙي حسين ۽ ايڏي سفيد جهڙي اچي، گج. ائين ان جي پيدا ٿيڻ کان پوءِ ئي پيار به پيدا ٿيو ۽ انسانن ۽ ديوتائن تي پيار جي حڪمراني شروع ٿي.

7- اسپارٽا، بوئيوتا: اسپارٽا جي شهري رياست هر جنسي لاڳاپن ڪري مشهور هئي، جن جو سبب اتان جي حڪومت جي سخت نظر و ضبط جهڙن فوجي قانونن ۽ شهرين جي بئڪن جهڙي زندگي گذارڻ ڪري هئو. بوئيوتا وري پنهنجي رهاڪن جي گهٽ عقل ۽ فهم جي حوالي کان مشهور هو. 8- انگريزي جي مختلف ترجمن ۾ ڪٿي 'پارسي' ڪٿي 'جهنگلي' ۽ ڪٿي 'غير يوناني' لفظ آيل آهي.

9- هيپياس ۽ هيپارڪس: اٿينس جا ٻه آمر حڪمران پائر هئا، جن اٿينس تي 514 ق-م ۾ حڪمراني ڪئي. هيپارڪس پهريائين هرموديس سان ياري رکڻ جي ڪوشش ڪئي. پر ناڪام ٿيڻ تي، هن جي پيڻ جي بي حرمتي ڪئي. ان ڳالهه تي هرموديس ۽ هن جي عاشق ارستوگين، گڏجي ٻنهي آمر پائرن کي قتل ڪرڻ جو منصوبو ٺاهيو، پر هنن سان ڏوهه ٿي ويو ۽ منصوبو پڪڙجي پيو. هرموديس موقعي تي مارجي ويو ۽ ارستوگين پڪڙجي پيو، جيڪو بعد ۾ تشدد سبب مري ويو. بهرحال ڪجهه ئي وقت کان پوءِ ٻنهي پائرن جي آمرانه حڪومت به ختم ٿي وئي. جيتوڻيڪ ان سڄي معاملي جو بنياد ذاتي هيو، پر هرموديس ۽ ارستوگين عوام جي دلين ۾ آمر حڪمرانن جا هٿايندڙ ۽ آزادي جا عملبردار ليکيا ويندا هئا، هنن ڄڻ شهيدن جو رتبو حاصل ڪري ورتو هو. هتي هن حوالي جو مقصد اهو ڏيکارڻ آهي ته پيار جو ٻنڌڻ ۽ رشتو ڪيترو نه مضبوط ٿئي ٿو، جو صرف ٻه ڄڻا به جن جو هڪٻئي سان پيار آهي، آمر ۽ جابر حڪمرانن خلاف اٿي کڙا ٿين ٿا.

10- اوٽس ۽ ايفيائٽس: ٻه ديوتا راکاس هئا، جن آسمان تي چڙهڻ لاءِ 'پيلين' جبل کي 'اوسا' جبل جي مٿان کڻي رکيو هو. جيڪو وري اصل ۾ 'اولپس' جبل جي مٿان رکيو هئائون. پر اڀالو ديوتا کين ماري ڇڏيو.

11- هيپائٽس: باهه ۽ ڏاتو گري جو ديوتا.

12- سريمڻ ڪلياڻ ۾ شاهه لطيف جي هڪ شعر جي هي ست به ڪجهه اهو مفهوم رکي ٿي،

"آئي سي ايڪ ٿيا، جي گتا نينهڻ ڳري"

— معنيٰ: جي محبت جي چنبي ۾ اڙيا، سي رجي هڪ ٿي ويا.

13- آئيٽس ۽ ڪروئاس: يوناني ڏندڪٿائن موجب اهي يورينس (آسمان) ۽ گائيا (ڌرتي) جا ٻه پٽ هئا. اهي ديوتائن جي پهرين پيڙهي ۾ شمار ڪيا وڃن ٿا. هو تمام آڳاٽا ديوتا هئا، زيوس ديوتا کان به اڳ جا.

14- هيسٽائڊ: اهڙن ڪيترن ئي واقعن جو ذڪر ڪيو آهي؛ مثلاً ڪروئاس ديوتا جو پنهنجي پيءُ يورينس جا عضوا وڍڻ، سائڪلوپس ۽ هڪ سؤ ٻانهن وارن راکاسن جو قيد ٿيڻ، ڪروئاس ديوتا جو پنهنجي پٽن کي گهٽ، زيوس ديوتا ۽ يورينس جي پٽن وچ ۾ جنگ وغيره— اهي سڀ يوناني ڏندڪٿائون آهن.

15- آيتي: گمراهي، خرابي، لڄائي جي ديوي، جنهن کي آسمان مان ديوتائن تڙي ڪڍيو. هوءَ پوءِ اچي ڌرتي تي انسانن جي وچ ۾ رهي پئي ۽ انهن کي گمراهي ۽ بدڪاري ڏانهن ڌڪيندي ۽ آڪسائيندي رهي ٿي. (جيئن اسلام ۾ شيطان جو تصور آهي).

16- شاعر جنهن يوناني لفظ جو ترجمو آهي، تنهن جي معنيٰ تخليق ڪار به آهي، ۽ هتي ان کي اهڙي معنيٰ ۾ استعمال ڪيو ويو آهي.

17- گورگياس جي گورگين مٿي: گورگياس هڪ مڃيل سافسٽ ۽ مقرر هيو. تقرير جي آخر ۾ اندين ننڊن، هر وزن هڪ جيترن جملن جو چڙا، گورگياس جي تقرير جي خاصيت هوندي هئي. ’گورگين مٿي‘ مان سقراط جو مطلب ۽ اشارو هي آهي: گورگنس ٽي ڏائيوون هونديون هيون. ٽئي پينر هيون. انهن جو مقو تمام وڏو ۽ پوائتو هوندو هيو ۽ هنن جي مٿي تي وارن بدران نانگ هوندا هئا. ڏند ايترا وڏا هئڻ، جيڏي سوئر جي سونڊ ۽ اڪيون تمام وڏيون، جيڪو هنن ڏي ڏسندو هو، سو ڏسڻ شرط پنڊ پهن ٿي ويندو هو. سقراط گورگياس جي مشابيهت مان اهو چوڻ چاهي ٿو ته گورگياس جهڙي سٺي تقرير کان پوءِ، هاڻي هن جي ڳالهائڻ لاءِ ڪو مواد ئي ڪونه بچيو آهي ۽ گورگين مٿي واري مشابيهت مان سندس مراد اها آهي ته هو ڪجهه ڳالهائي سگهڻ جهڙو رهيو ئي نه آهي، جو اهڙي تقرير ٻڌڻ کان پوءِ ڄڻ ته پنڊپاهڻ ٿي ويو آهي.

18- اڳيون پنهنجي تقرير ۾ چئي چڪو ته پيار خوبصورتِي سان هوندو آ.

19- هتي مختلف ۽ گهڻا نالا انگريزي ڏنا ويا آهن جو انگريزي جي مختلف ترجمن ۾ انهن ئي معنائن وارا مختلف نالا ڏنل آهن.

20- لائيڪرگس قانوندان: يونان جي هڪ. نيم تاريخي نيم افسانوي

شخصيت. پيدائش اٽڪل 800-900 ق-م اسپارٽا رياست جي قانون ۽ فوج جي نئين سر جوڙجڪ ڪئي ۽ هڪ مضبوط رياست جو بنياد وڌو. هن

زمين جي نئين سر منصفاڻي ورهاست ڪئي ۽ گڏيل لنگر خانن جو بنياد وڌو. سڄي يونان کي بچائڻ واري هت ڏنل حوالي جو اشارو، اسپارٽا جي هڪ مضبوط فوجي قوت جي حيثيت ۾ پارسي جنگين دوران اهم ڪردار ڏانهن آهي.

21- سولون: ڇهين صدي ق-م جي پهرين ڏهاڪي ۾ سولون کي اٿينس جي آئين ۾ سڌاري ۽ واڌاري جو ڪم سونپيو ويو. اهڙي طرح هن جي ڪوشش ۽ قدامت سان اٿينسي جمهوريت جا بنياد پيا.

22- سائليئس: سقراط جي اڪثر ساڻس مهاندين ۾ پيٽ ڪئي ويندي هئي. هو سدائين ڊايونيس سان گڏ هوندو هو. هن جي ظاهري شڪل ۽ عادتون سٺيون نه هونديون هيون، هڪ گنجو، عياش، وڏي پيٽ ۽ پنهنجي ويڪري نڪ وارو، جيڪو عام طور گڏهه تي سوازي ڪندو هو. پر انهن سڀني ڳالهين هوندي، هن کي هڪ وڏو سالڪ، ڏاهو، رشي، اوليا ۽ نبي ڪري لکيو ويندو هو. هو پنهنجي ڳڻڻ، قابليت ۽ مهارتن جو اظهار بلڪل نه ڪندو هو، جڏهن وڃي کيس صفا مجبور نه ڪيو وڃي. سائليئس سان مشابھت جو مطلب هڪ بي ڊولي ڏيک اندر ڏاهپ جي لڪل هئڻ جو آهي.

23- مارسيس: مارسيس به ڊايونيس سان لاڳاپيل سيٿائرس (ون ديوتائن) منجهان هڪ آهي. جن جو قد ٻنڌرو ۽ وار ۽ ڪن جانورن جهڙا ۽ هو بيحد قوت وارا هوندا هئا. جيئن اوليس ۽ سائليئس ڏانهن، تيئن مارسيس ڏانهن به بانسري/مڙلي جي ايجاد اڀري ويندي آهي. هو بانسري ايتري ته سٺي وڄائيندو هو، جو هڪ دفعي مقابلي ۾ اپالو ديوتا کان به کٽي ويو. پنهنجي شڪست تي ڪاوڙجي، اپالو ديوتا هن جي جيئري ئي ڪل لاهي ڇڏي.

24- السيبياڊس: بهترين ۽ ذهين ۽ اڇاڙو ۽ اُپهر اٿينس جو سياستدان اڳواڻ ۽ فوجي ڪمانڊر. 450 ق-م ۾ ڄائو. ننڍي هوندي سقراط جي سنگت ۾ رهيو، پر 30 سالن جي عمر کان اڳ ئي ان کي الوداع چئي ڇڪو. جنهن دانشمندي جي گهر ۽ ذهانت جي اميد سقراط کانئس رکي سا هن پوري نه ڪئي ۽ وڃي اهڙي اقتدار جي حصول ۽ حرص واري سياست ۾ اڙيو، جنهن کان سقراط کي نفرت هئي 404 ق-م ۾ هن اٿينس ڇڏي، ايشيا مائنر جي هڪ پارسي گورنر وٽ وڃي پناهه ورتي. جنهن اسپارٽا وارن جي چوڻ ۾ اچي ڪري کيس قتل ڪرائي ڇڏيو.

25- سائرس: سسلي (اٽلي) جي اولهه طرف سمنڊ ۾ هڪ ٻيٽ تي، انهن جو ماڳ هوندو هو. تعداد ۾ 2 يا ٽي، هنن جو جسم هڪ وڏي پکي جهڙو ۽ منڍيون عورتن جون هونديون هيون. هو پنهنجي سڙيلن راڳن ۽ آلاپن سان سامونڊي مسافرن کي لالچائي، رلائي ڇڏي ڪري ڇڏينديون هيون. يوليئس جڏهن اتان لنگهڻ وارو ٿيو ته هن ٻيڙي تي سوار ساڻن جي ڪن ۾ مين پري

- ڇڏي ته جيئن انهن جي قريبي سرن کان بچي ۽ پاڻ کي جهاز جي کوهي سان سک ٻڏي ڇڏيائين ته جيئن انهن سريلن ۽ لپائيندڙ سرن ۽ گيٽن کي ٻڏي، اهڙو اشتياق به پورو ڪري ۽ گڏوگڏ انهن جو شڪار ٿيڻ کان به بچي. نجومين اڳڪٿي ڪئي هئي ته جيڪڏهن ڪنهن انهن جو راڳ ٻڌو ۽ زندهه بچي ويو ته پوءِ هو مري وينديون. يوليسس جي ان واقعي کان پوءِ سائرنس پاڻ کي سمند ۾ اڇلايو ۽ سامونڊي ٽڪرين ۾ متجي ويون.
- 26- پهاڪو يا چوڻي اصل ۾ هيئن آهي ته 'شراب ۽ ٻار سڄا آهن'. مطلب اهو ته شراب پيئڻ کان پوءِ ماڻهو جيئن ته هوش ۾ نه رهندو آهي، سو دل جون سڀ ڳالهائون اوڳاچي ٻاهر ڪندو آهي ۽ ائين سڀ سچيون ڪري ويهندو آهي. ساڳئي ريت ننڍڙو ۽ معصوم ٻار به سنئون سڌو سچ ڳالهائيندو آهي، ڪا لڪ يا ڪوڙي ڳالهه نه ڪندو آهي. الڪيبيادس کي جيئن ته شراب پيئل آهي، سو هو چوي ٿو ته مان جيڪو ڳالهائيندس سو سچ ڳالهائيندس.
- 27- سقراط هتي کيس اهو سمجهاڻ جي ڪوشش ڪري ٿو ته ماڻهو ننڍي عمر ۾ جيئن ته ناتجربڪار هوندو آهي، ان ڪري سندس اُپهرا تجزيا ۽ رايو غلط نڪرندا آهن. پر جڏهن ماڻهو گهمي ڦري، ڏسي وائسي ۽ زماني جي لاهين چاڙهين مان گذري، عمر ۾ وڏو ٿئي ٿو، ۽ بالغ بڻجي ٿو ته کيس عقل به اچي ٿو ۽ پوءِ هو اُپهرو نه پر سنجيده ٿئي ٿو، ۽ هاڻي پنهنجا رويو ۽ رايو، بس دل جي چوڻ ۽ خواهشن تي نه، پر عقل ۽ دليلن جي بنياد تي قائم ڪري ٿو.
- 28- 423 ق-م جڏهن سقراط جي عمر 37 سال ۽ الڪيبيادس جي عمر اٽڪل 19 سال هئي.
- 29- هي اشارو ارستوفينز جي ناٽڪ 'يادل' ڏانهن آهي، جنهن ۾ سقراط جي ٿور ۽ چال اهڙي ڏيکاري وئي آهي.
- 30- بريسيڊياس: اسپارٽا جو تمام لائق، قابل ۽ ڪامياب جنرل، جنهن جنگ ۾ پنهنجي رياست کي 431 ق-م کان 422 ق-م تائين، اٿينس جي فوجن کان محفوظ رکيو، جنهن سال ۾ هو ايمفيويلس وٽ مري ويو.
- 31- پيريڪليس: 460 ق-م تائين اٿينس جو عظيم اڳواڻ رهيو.
- 32- نيسٽر ۽ اينيتز: ترتيب وار يوناني ۽ تراءِ جا بزرگ سياستدان، جيڪي هومر پنهنجي 'اياڊ' ۾ ڄاڻايا آهن.
- 33- لائڪيمر: هڪڙو جمنائيزم (ڪثرت شالا/ آکاڙو) جتي سقراط جو اڪثر اچڻ وڃڻ ٿيندو هو. بعد ۾ ارسطو اتي پڙهائيندو هو ۽ پنهنجو مڪتب قائم ڪيو هئائين.

حوال ۾ سمجهاڻيون

(اڀالاڇي - ڏاهيون ڏکڻ ڏسن)

1- شهر جي بازار ۾ هندي وارن يعني ڏوڪڙ مٽينڊرن، ٻين لفظن ۾ بئنگ وارن جا ڪائونٽر (دخل) کليل هوندا هئا. سقراط جو اتي ڪو ڏيئي لپتي يا ڏنڌي ڌاڙي جو معاملو ڪونه هيو، اصل ۾ اها جڳهه گفتگو، بحث مباحثي ۽ ملڻ جلڻ لاءِ موزون ۽ مناسب هوندي ۽ ليکي ويندي هئي.

2- اينيتس ۽ سندس ساٿاري: يعني ميليتس ۽ لائڪون. اينيتس هڪ بااثر ڊيموڪريٽڪ اڳواڻ هو. هو انهن ٻن اڳواڻن منجهان هو، جيڪي 403 ق-م ۾ ٽيهن جابرن جي حڪومت ختم ٿيڻ کان پوءِ، ٻيهر بحال ڪيا ويا. کيس سافسٽن کان نفرت هئي ۽ هو، سقراط کي سافسٽ سمجهندو هو. ميليتس هڪ شوخ ۽ تند نوجوان شاعر هو. هن سقراط تي داخل مقدمي جي اڳواڻي پئي ڪئي. لائڪون هڪ فصيح ۽ بليغ مقرر هيو.

3- هي اشارو مزاحيه ناٽڪ نويس ۽ شاعر آرسٽوفينز ڏانهن آهي، جنهن جي 423 ق-م ۾ پيش ڪيل مزاحيه ناٽڪ بادل ۾ سقراط جي هجو ڪئي وئي آهي. هن تي ٺٺولي ڪندي، کيس هڪ بيڪار قسم جو سافسٽ، ٻٽاڪي نيمر-سائنسدان، مقرر ۽ هڪ لامذهب ڏيکاريو ويو آهي.

4- ناٽڪ ۾ سقراط کي هڪ پوڙهو ۽ هوا ۾ تنگيل هڪ وڏي ڪاري ۾ ويٺل ڏيکاريو ويو آهي. هو ان ۾ ويهي ڪري سڄ کي چٽائي ڏسي، ان بابت سوچي رهيو آهي. مٿي هوا ۾ سندس دماغ ڄڻ وڌيڪ بهتر ڪم ڪري ٿو ۽ ٻيون ڪوڙ اهڙيون گهڻيون عجيب و غريب چٿرون به ناٽڪ ۾ شامل ڪيل آهن. سقراط بهرحال جاميٽري ۽ ستارن جي علم جو وڏو ڄاڻو هو.

5- سافسٽ: اوائلي يونان ۾ سافسٽ (سوفسطائي) اهڙن استادن ۽ عالمن کي چيو ويندو هو، جيڪي پنهنجي مقرر في وٺندا هئا. هو خانگي طور پڙهائيندا هئا. هو فلسفو يا بلاغت خوش بياني، تقرير وغيره جا فن سيکاريوندا هئا.

6- هتي سقراط جو مطلب آهي ته هو ڪو مافوق البشر هستي يعني نور وغيره نه آهي، پر هو هڪ سڌي سادي فهم ۽ عقل وارو عام انسان آهي. ۽ هن کي اهو ڪجهه ئي سمجهيو ۽ سڏيو وڃي، جيڪو هو واقعي آهي. سندس اهڙي سڃاڻپ ڪائس ڪسي، کيس بدنام نه ڪيو وڃي.

7- اوائلي يونان ۾ ماڻهو ڪوبه اهم ڪم، ديوتائن کان هدايت وٺڻ کان اڳ نه

ڪندا هئا. يونان ۾ تنهن وقت هونئن ته گهڻا دارلاستخاره هوندا هئا، جتي ڪنهن پرهت يا پڄارڻ ذريعي ديوتائن سان رابطو ڪري، سوالن جا جواب گهريا ويندا هئا. ڊيلفي وٽ اپولو ديوتا جو دارلاستخاره هو. ۽ ان تي ٻين سڀني کان وڌيڪ اعتماد ڪيو ويندو ۽ عزت جي نگاه سان ڏٺو ويندو هيو. ان دارلاستخاري جو 8 ق-م کان 6 صدي ق-م تائين يونان جي سياسي، اقتصادي ۽ اخلاقي معاملن ۾ تمام وڏو اثر ۽ ڪردار رهيو. 'اپالو'، سج ديوتا هيو ۽ يونانين جي وڏي ديوتا 'زيوس' جو پٽ هيو ۽ ان جو ترجمان ليکيو ويندو هو.

8- هڪ عجيب و غريب قسم جيڪو سقراط ڪڏهن ڪڏهن ڪئي ٿو، اهو افلاطون جي هڪ ٻئي ڊائلاگ 'گورگياس' ۾ ڪجهه هيئن ڊگهو لکيل آهي: 'مصرين جي ديوتا، ڪتي جو قسم'. مصرين جو مختلف ديوتائن ۾ يقين هوندو هو. هو ڪيترن جانورن کي پوڄيندا هئا. ڪتي يا لومڙ واري ديوتا کي اينوسن چيو ويندو هو. پهرين عقيدن موجب هو موت جو ديوتا ليکيو ويندو هو، جيڪو فرعونن جا ساه ڪڍندو هو.

9- اناڪسا. گورس: ڪلازوميني جو باشندو، 500 ق-م ۾ ڄائو. شاهوڪار گهراڻي سان تعلق هيس. پر مال ملڪيت ڇڏي، سائنس ۽ فلسفي جي حصول لاءِ گهران نڪري پيو ۽ اچي اٿينس پهتو. سندس چوڻ هو ته مادي کي نه ته پيدا ڪري، نه ئي تباهه ڪري سگهجي ٿو. هي سموريون شيون يا ته جڙڻ يا ڊهڻ جي عمل ڪري وجود ۾ آيون آهن. هن تي اهي الزام لڳي مقدمو هليو ته هو چئي ٿو ته سج هڪ ڳاڙهو تتل پٿر ۽ چنڊ مٽي جو ٺهيل آهي. ۽ واقعي هو ائين چونڌو به هو. ان وقت ته سج ۽ چنڊ کي ديوتا مڃيو ويندو هو. سو مٿائين لاديني جي فتويٰ جاري ٿي ۽ موت جي سزا مليس (؟) پر پيريڪلس، جيڪو هن جو دوست هيو، تنهن پنهنجي اثر رسوخ ۽ اٽڪل سان کيس بچائي ڇڏيو. هو ائين پنهنجي جان بچائي واپس پنهنجي شهر موٽي آيو. 72 سالن جي عمر ۾ وفات ڪري ويو.

10- اڪائيلس: ڏند ڪٿائن موجب يوناني سورمو جيڪو تراءِ خلاف جنگ ۾ وڙهيو ۽ اڳواڻي ڪئي. سندس پيءُ ماءُ کي خبر پئي ته هو ترويج جي جنگ ۾ مارجي ويندو. پر يوناني، اڪائيلس کانسواءِ جنگ نه پئي ڪتي سگهيا. تراءِ طرفان اڳواڻي هيڪتر ڪري رهيو هو. ان جڏهن هن جي دوست پيٿروڪلس کي قتل ڪري وڌو ته اڪائيلس ان جي بدلي وٺڻ لاءِ سنڀريو. سندس ماءُ کيس جهليو، پر هو نه مڙيو. هن هيڪتر کي قتل ڪيو. آخر کيس به ڪڙي ۾ تير لڳو، جيڪا ڏند ڪٿائن موجب، سندس سڄي جسم ۾

- ڪمزور حصو هئي ۽ هو مري پيو.
- 11- تن جڳهن جا نالا- جتي سقراط به اٿيس جي فوج سان گڏجي جنگ ۾ حصو ورتو. ڊيلير وٽ ته هن پنهنجي بهادري سبب ڏاڍو پاڻ موڪيو.
- 12- ڪل 10 قبيلا هوندا هئا. جن مان هر قبيلو پاڻ مان 50 نمائندا، پکن ذريعي چونڊي. 500 چئن تي مشتمل ڪائونسل/سينيٽ ۾ موڪليندو هو. هر هڪ قبيلو واري تي 35 يا 36 ڏينهن لاءِ ڪائونسل/سينيٽ جي صدارت ڪندو هو ۽ ان جي 50 چئن جي ڪميٽي پاڻ مان 10 چئن ٿي مشتمل 'صدارتي' ڪميٽي چونڊيندي هئي، جيڪا رياستي معاملن کي منهن ڏيندي هئي- انهن ڏهن ۾ سقراط به هڪ هيو.
- 13- هي آرجنٽويزي جي بحري جنگ ڏانهن اشارو آهي جيڪا 406 ق- ۾ ۾ لڳي هئي. جرنيلن جي انهيءَ غفلت سبب عوامي ردعمل تمام وڏو ٿيو.
- 14- سيني ڏهن جرنيلن تي گڏ، هڪ ئي ٽولو ٺاهي مقدمو هلايو ويو. جڏهن ته سقراط جو چوڻ هو ته هر هڪ کي پنهنجي حصي جي ڪيل لاپرواهي مطابق انگ مقدمو هلائي، اوتري سزا ڏني وڃي. بهرحال اڪثريت جو فيصلو منظور ٿيو ۽ انهن مان چهر جرنيل، جيڪي اٿيس ۾ موجود هئا، تن کي قتل ڪيو ويو.
- 15- هيءُ انهن جابر امراءَ جي حڪومت هئي، جن کي 'تيهن جي ٽولي' سڏيو ويندو هو ۽ جيڪا اٿيس جي آخري شڪست کان پوءِ 404 ق- ۾ قائم ٿي. اٿيس ۾ جمهوريت جي پڄاڻيءَ تائين، ان نو (9) مهينا حڪومت ڪئي.
- 16- اها سرڪاري عمارت جتي ڪائونسل جي 50 چئن واري ڪاروباري ڪميٽي ويهندي هئي ۽ جتان کان 'تيهه جابر' اقتدار تي قبضي کان پوءِ حڪومت هلائيندا هئا.
- 17- اوائلي يوناني شاعر، جنهن تروجن جنگ جي باري ۾ ڊگها زرميه شعر لکيا، جيڪي الياڊ ۽ اوڊيسي جي نالن سان مشهور آهن.
- 18- ڪل 501 هئا، جن مان 280 چئن سندس مخالفت ۽ 221 چئن هن جي حمايت ۾ ووٽ ڏنو، سقراط جو مطلب هتي هي آهي: سقراط تي الزام هڻندڙ هئا ٿي چٽا. يعني ميليتس، اينيتس ۽ لائڪون. سقراط تي اصل مقدمو داخل ڪرڻ وارو ميليتس ئي هو. ۽ ٻين ٻن چئن کي هو مقدمي کي طاقتور بنائڻ ۽ اهميت ڏيارڻ لاءِ ساڻاري ڪري وٺي آيو هو. ڇو ته لائڪون هڪ وڏو مقرر هيو ۽ اينيتس هڪ بااثر ۽ ايماندار ڊيموڪريٽڪ سياستدان سمجهيو ويندو هو. سو هي مخالفت وارا 280 ووٽ چئن ٽنهي جي حق ۾ وڃي پيا. معنيٰ ته

انهن مان هڪ هڪ کي الڳ الڳ 93 ووٽ وڃي پيا. سو ميليتس پاڻ اڪيلو مدعي هجي ها ته کيس 93 ووٽ ملن ها. جڏهن ته ڪل ووٽ هئا 501؛ انهي حساب سان ميليتس کي ڪل ووٽن جو پنجون حصو به نه پئي مليو. ۽ ان صورت ۾ اٿينس ۾ رائج قانون مطابق، فريادي کي پنهنجي حق ۾ پنجن حصي کان گهٽ ووٽ ڪڍڻ تي ڏنڊ پرڻو پوندو هو. ان سبب ڪري سقراط ائين به چئي ٿو ته، هو ميليتس جي الزامن کان باعزت آزاد ٿي ويو آهي.

19- پراگيٽيٽمر: يوناني شهري- رياستن جو ٽائون هال هوندو هو. عام طور تي اتي مارجسٽريٽ رهندو هو، پر اهو هڪ قسم جو سرڪاري هوٽل هوندو هو، جتي مختلف ملڪن جي سفيرن، ولاتن کان آيل ناميارن ماڻهن، اولمپڪ راندين ۾ ڪٿي ايندڙ رانديگرن يا اهي شهري، جن شهر لاءِ تيار وڏي بهتري، پلائي واري ڪا خدمت سرانجام ڏني هجي، تن کي اتي مهماني ڏني ويندي هئي. اتي ٽڪڻ ۽ کائڻ پيئڻ جو سڄو خرچ حڪومت تي هوندو هو.

20- ٻي دنيا (Hades) يا هيٺين دنيا (Underworld) اوائلي يوناني مذهبي عقيدن موجب، ان هنڌ کي چيو ويندو هو، جتي مرڻ کان پوءِ ماڻهو ويندا آهن. جيئن اسلام ۾ آخرت جو تصور آهي.

انگريزي جي هيٺين ڪتابن کي آڏو رکي ترجمو ڪيو ويو:

1- PLATO:

By Benjamin Jowett The Viking Press Inc. 1948-1976

2- GREAT DIALOGUES OF PLATO:

By. W.H.D. Rouse -A Mentor Book from: New American Library U.S.A.: 1956

3- PLATO, THE SYMPOSIUM:

By Walter Hamilton Penguin Books. 1951-1980

4- PLATO:

By Hugh Tredennick Penguin Books 1954-1973

5- PLATO. FIVE DIALOGUES:

By C.M.A Grube Hackett Publishing Company Indiana U.S.A. 1982

6- PLATO:

By Goerge Kimball Plochmann Dell Publishing Co. Inc. New Yourk U.S.A. 1973

زيوس ديوتا جو قسم جج صاحبو! (سقراط) ائين نٿو مڃي ته
 ”سچ ۽ چنڊ“ ديوتا آهن. هي چئي ٿو ته سچ پٿر جو ٺهيل
 آهي ۽ چنڊ مٽيءَ جو... جيستائين منهنجي سسيءَ منجه
 ساهه ۽ جسم ۾ جان آهي، ته مان پنهنجي ويچارن جي پرچار
 کان مروڻ نه مڙندس، پوءِ پلي مونکي انهيءَ ڪري هڪ نه
 پر سؤ ڀيرا مرڻو پوي.

— ڏاهيون ڏک ڏسن

A ROSHNI BOOK
 Philosophy

Pakistan, Rs.100/= books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻُڪُ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، ڄرندڙ، ڪرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جھڙيءَ طرح وٽن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن کا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائين. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ، ڀڪار سان
تشبيه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو
آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

ڄڻ ڄڻ ڄاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڏين ٿا؛
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي منجهه پهڙ ڇڏين ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي **سُرخ گلن** جيئن، اڄڪلهه **نيلا پيلا** آهن؛
گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اٿي، هي ٻم- گولو،

جيڪي به ڪٿين، جيڪي به ڪٿين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به ٻم جو ساٿي آ،
جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽
عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني
آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين
محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج
۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن
سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ سُئل جا پڻ سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

سند سلامت

www.sindhsalamat.com

سند سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباھو آهي، ڇو ته تاريخ هميشه انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمايي جي حفاظت ڪئي آهي. سند سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نه رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليق کي ڊجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي ته سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڏاڻوڻوڊ ڪرڻ اسان هجي ۽ ايندڙائيد سميت آڻي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سند سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد ته سند سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نه صرف پر پور لاڀ حاصل ڪندا پر سند سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو پورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سند سلامت ڪتاب گهر جي ايندڙائيد اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڏاڻوڻوڊ ڪريو:

<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book>